

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ
Белорусский национальный технический университет
Кафедра “История, мировая и отечественная культура”

**Белорусы в поисках путей развития
в условиях Первой мировой войны,
I, II и III Русских революций**

Сборник научных статей по итогам Республиканской
научно-теоретической конференции

Минск, 6 декабря 2018 г.

Под редакцией В.А. Божанова, С.В. Боголейша

Минск
БНТУ
2018

УДК 378.62 (476) (091) (082)
ББК 63.3 (46 Бел) я43
0-52

Редакционная коллегия:

Божанов В. А., доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой «История, мировая и отечественная культура» ;

Боголейша С. В., кандидат исторических наук, доцент кафедры «История, мировая и отечественная культура»

Рецензенты:

Томилина Л.П., кандидат исторических наук, заведующая кафедрой «Гуманитарных наук» Белорусской государственной академии связи

Кукса А. Н., кандидат исторических наук, доцент кафедры «Политология, социология и социальное управление»

Адресуется научным работникам, преподавателям, студентам, всем, кто интересуется историей Беларуси.

Регистрационный № БНТУ/ФТУГ01-50.2018

ISBN № 978-985-583-127-4

Белорусский национальный
технический университет, 2018

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Багалейша С.В.</i> БЕЛАРУСКА-ЛІТОЎСКАЕ СУПРАЦОУНІЦТВА Ў ПОШУКАХ ПРАЕКТАЎ СТВАРЭННЯ БЕЛАРУСКАЙ ДЗЯРЖАВЫ Ў ЧАС ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ (1916- 1918 гг.).....	6
<i>Богданович А.И.</i> РОССИЙСКИЕ РЕВОЛЮЦИИ В ТВОРЧЕСТВЕ И.Л. СОЛОНЕВИЧА	20
<i>Божанов В.А.</i> «НАША НІВА» В БОРЬБЕ ЗА ИНТЕРЕСЫ «МУЖИКОВ» В ПЕРВОЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ДУМЕ РОССИИ	30
<i>Воробьёв А.А.</i> ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МИНСКОЙ ГУБЕРНСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ПАРТИИ ЭСЕРОВ В МАРТЕ-ИЮНЕ 1917 ГОДА.....	41
<i>Давидович А.В.</i> Д.Ф. ЖИЛУНОВИЧ И БЕЛОРУССКОЕ НАЦИОНАЛЬНОЕ ДВИЖЕНИЕ (1917-начало 1918 гг.).....	53
<i>Доўнар Л.А.</i> ПРыватныя вытворчыя прадпрыемствы на беларускіх землях у 1900 - 1921 гг.	57
<i>Карпівіч В.А.</i> ПРАМЫСЛОВАСЦЬ БЕЛАРУСІ Ў ЧАСЫ ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ	67
<i>Кедрык Т.В.</i> ВІЛЬНЯ Ў ПАЛІТЫЧНЫХ ПРАЕКТАХ І ЛІТАРАТУРНЫХ ТВОРАХ БЕЛАРУСАЎ ПАЧАТКУ ХХ СТАГОДДЗЯ.....	73
<i>Куракевіч Н.І.</i> РЭАРГАНІЗАЦЫЯ ШКОЛЬНАЙ СПРАВЫ ВА ЎМОВАХ ПАБУДОВЫ САВЕЦКАГА ГРАМАДСТВА.....	82
<i>Курилович Н.В.</i> КЛАССИКИ СОЦИОЛОГИИ О РЕВОЛЮЦИЯХ, ВОЙНАХ И РОЛИ ГОСУДАРСТВА В ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ	91

Лепеш О. В. ВОССТАНОВЛЕНИЕ ТАМОЖЕННОГО НАДЗОРА И ТАМОЖЕННОГО КОНТРОЛЯ НА ЗАПАДНОЙ ГРАНИЦЕ СССР В 1918 г. 98

Литвиновская Ю.И. СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ В БЕЛАРУСИ НА РУБЕЖЕ XIX–XX ВЕКОВ 104

Мікалаева Л.В. ТЭАРЭТЫКА-МЕТАДАЛАГЧНЫЯ ПАДЫХОДЫ ДА ВЫВУЧЭННЯ РЭВАЛЮЦЫЙНЫХ ПАДЗЕЙ 1917 Г. НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ..... 110

Панченко А.В. ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПАРТИИ, “ВИСЕВШИЕ В ВОЗДУХЕ” ПОСЛЕ МАНИФЕСТА НИКОЛАЯ II. 117

Рогач С.А. МОДЕЛИ ИСТОРИИ БЕЛОРУССКОГО ГОСУДАРСТВА В КОНЦЕПЦИИ М.В. ДОВНАР-ЗАПОЛЬСКОГО 126

Семёнова Л.Н. СОЦИАЛЬНАЯ МЕЧТА, ИДЕЯ И ГОСУДАРСТВЕННОСТЬ В БЕЛАРУСИ В НАЧАЛЕ XX в. 135

Саракавік І.А. КАСТРЫЧНИЦКАЯ РЭВАЛЮЦЫЯ І АДНОСІНЫ БАЛЬШАВІКОЎ ДА ПРАВА 144

Хромченко Д.Н. УСЕВАЛАД ІГНАТОЎСКІ: ТРЫУМФ І ТРАГЕДЫЯ 157

Щавлинский Н.Б. ПЕРВАЯ МИРОВАЯ ВОЙНА И НАЦИОНАЛЬНЫЙ ВОПРОС В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БЕЛОРУССКИХ ПАРТИЙ И ОРГАНИЗАЦИЙ (1914-1918 гг.) 167

Якубінская А.Дз. ВОІНСКІЯ НЕКРОПАЛІ ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ Ў КУЛЬТУРНАЙ СПАДЧЫНЕ МЯДЗЕЛЬСКАГА РАЁНА 178

БЕЛАРУСКА-ЛІТОЎСКАЕ СУПРАЦОУНІЦТВА Ў ПОШУКАХ ПРАЕКТАЎ СТВАРЭННЯ БЕЛАРУСКАЙ ДЗЯРЖАВЫ Ў ЧАС ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ (1916-1918 гг.)

Багалејша С.В.

г. Мінск, БНТУ

Важнай падзеяй, якая паўплывала на развіццё беларускаа нацыянальнага руху, стала Першая сусветная вайна. На акупіраванай германскімі войскамі тэрыторыі Беларусі ўжо з канца 1915 г. у якасці носьбіта беларускай ідэі дзейнічаў Беларускі Народны Камітэт (БНК) – каардынацыйны орган палітычных, грамадскіх і прафесійных арганізацый. Менавіта тут і ўзніклі праекты адраджэння беларускай дзяржаўнасці ў форме Канфедэрацыі ВКЛ, а потым “Злучаных Штатаў ад Балтыйскага да Чорнага мораў”. Гэтыя праекты разглядаліся беларускімі нацыянальнымі дзеячамі як спроба стварыць самастойную дзяржаву, выйсці на міжнародную арэну і заявіць аб сабе як аб нацыі, якая мае права на сваё ўласнае развіццё, уласную дзяржаўнасць і культуру. Рэалізацыя такога плана была накіравана на ўрэгуляванне з літоўцамі спрэчных тэрытарыяльных пытанняў і далейшае развіццё ўзаемаадносін паміж двума суседнімі народамі. Дзеячы беларускага нацыянальнага руху паўней хацелі выкарыстаць у сваіх інтарэсах сітуацыю, якая склалася ў Еўропе ў гады Першай сусветнай вайны. З 1916 г. беларусы ўпершыню выносяць пытанне аб неабходнасці стварэння сваёй дзяржаўнасці на міжнародную арэну.

З мэтай абароны нацыянальных інтарэсаў беларускага насельніцтва ў Вільні быў створаны Цэнтральны саюз беларускіх нацыянальных грамадскіх арганізацый. У красавіку 1916 г. БНК прадстаўляў усю Беларусь на канферэнцыі “прыгнечаных народаў Расіі” ў Стакгольме [15, с. 101]. Прадстаўнікамі БНК былі В. Ластоўскі і Я. Салавей. Акрамя беларусаў у гэтым з’ездзе ўдзельнічалі літоўцы, палякі, украінцы і прадстаўнікі іншых нацыянальнасцей. Дзеячы нацыянальнага руху звярталіся за дапамогай да ЗША. 9 мая 1916 г. В. Ластоўскі і Я. Салавей сумесна з прадстаўнікамі іншых нацыянальнасцей Расійскай імперыі падпісалі тэлеграму на імя прэзідэнта ЗША В. Вільсана [12, л. 5]. У ёй быў змешчаны зварот да прэзідэнта, “галоўнага барца за

гуманнасць і справядлівасць”, у гэце тэлеграмы таксама прыводзяцца факты аб “цяжкай долі” іншанародцаў, якія пражываюць на тэрыторыі Расійскай імперыі, а таксама да саюзнікаў Расіі ў вайне з просьбай аблегчыць “невыносныя пакуты” расійскіх нацыянальных меншасцей, садзейнічаць забеспячэнню ім усіх палітычных і культурных правоў. У заключнай частцы дакумента зазначалася: “Мы, прадстаўнікі прыцягнутых народаў і іншавярных таварыстваў Расійскай імперыі, абвінавачваем расійскі ўрад перад усім цывілізаваным светам і просім абараніць нас ад знішчэння” [11, л. 2]. Акрамя таго, дэлегацыя БНК на гэтай канферэнцыі выклала палітычную дэкларацыю, у якой было заяўлена, што “беларускі народ жадае вызваліцца з-пад расійскай улады і няволі” [9, с. 9]. Беларускія прадстаўнікі таксама засяродзілі ўвагу міжнароднай супольнасці на сацыяльным і нацыянальным прыгнёце беларусаў з боку самадзяржаўя. Пра важнасць значэння канферэнцыі гаворыць той факт, што дэпартамент паліцыі Асобага аддзела Расійскай імперыі ўважліва сачыў за яе ходам, а пасля заканчэння сакрэтным цыркулярам (на ўсялякі выпадак ён быў прысланы і ў Мінск) загадаў паліцыі “ўстанавіць нагляд за прыбыццём дэлегатаў у межы імперыі і ў выпадку іх з’яўлення падвергнуць усіх вобыску і арышту” [17, с. 23; 12, л. 5]. Таксама важным вынікам канферэнцыі стала заява аб стварэнні “Лігі інародцаў Расіі”.

Праз месяц беларусы зноў вялі размову ўласным голасам на міжнароднай палітычнай арэне. На гэты раз яны былі ўдзельнікамі III Кангрэса нацый, які праходзіў 27–29 чэрвеня 1916 г. у Лазане (Швейцарыя). Беларусы прадстаўлялі В. Ластоўскі і І. Луцкевіч, які быў на чале дэлегацыі, літоўцаў – Ю. Шаўліс і інш. Галоўным дакументам кангрэса была Дэкларацыя правоў нацый. Яе артыкулы прадугледжвалі абарону правоў асобы як часткі нацыі, калектыўных правоў нацыі, права на культурна-нацыянальную аўтаномію і імунітэт нацыі супраць эканамічнай эксплуатацыі. З’езд меў сваёй мэтай падрыхтаваць еўрапейскую грамадскую думку да раздзелу Расіі на шэраг нацыянальных дзяржаў. Кожная дэлегацыя чытала на французскай мове свой даклад і патрабавала для свайго краю незалежнасці. Доклады друкаваліся і рассылаліся ва ўсе ваюючыя і нейтральныя дзяржавы ў вялікай колькасці экзэмпляраў.

З галоўнай прамовай ад імя беларусаў выступіў І. Луцкевіч. Ён заявіў, што “ўжо каля году, як арміі расійская і нямецкая б’юцца на землях Беларусі і Украіны, і люд гэтых старонак мусіць цярпець усе жахі вайны, будучы выстаўлены на поўнае руйнаванне яго эканамічнага быту і спыненне культуры” [16, с. 178]. Акрамя таго, у выступленні выразна прагучала нежаданне жыць пад гнётам Расійскай імперыі, падкрэслівалася асаблівая роля ў палітычнай гісторыі беларускага народа Полацкага княства і Вялікага Княства Літоўскага.

У мемарандуме, які быў прадстаўлены беларускай дэлегацыяй, былі сфармуляваны патрабаванні беларускага нацыянальнага руху. 11 чэрвеня 1916 г. мемарандум быў падтрыманы на пасяджэнні Віленскага БНК. У прамове А. Луцкевіча гаварылася: “Цяпер, дзякуючы III Канферэнцыі народаў, мы маем магчымасць першы раз за 120 гадоў заявіць цывілізаванаму свету аб поўнай бяспраўнасці, ад якой мы пакутавалі ў Расійскай дзяржаве... Мы можам урэшце спадзявацца, што, які б ні быў канец вайны, народы Еўропы памогучь забяспечыць Беларусі палітычныя і культурныя правы, якія дадуць нашаму народу магчымасць вольна развіваць свае інтэлектуальныя і эканамічныя сілы, і што гэтыя правы дадуць нам магчымасць стаць гаспадарамі на нашай уласнай зямлі” [8, с. 5].

Пры гэтым беларускія дзеячы працягвалі прытрымлівацца сваёй папярэдняй пазіцыі – дзяржаўнасць Беларусі разглядалася выключна ў федэратыўнай сувязі з суседнімі народамі. У той час як літоўскія палітыкі пачалі даволі абыякава ставіцца да ідэі сумеснай беларуска-літоўскай дзяржавы. Яшчэ перад адкрыццём Канферэнцыі ў Лазане прадстаўнікі беларускай і літоўскай дэлегацыі падпісалі дакумент, у якім адзначалася: “Зыходзячы з таго, што Літва калісьці была незалежнай дзяржавай і, патрабуючы сваіх праў, яна не мае ніякага намеру супрацьдзейнічаць таму, каб народы, што жывуць у ВКЛ, асабліва беларусы, самі вырашалі свой лёс. Пры такім падыходзе Літва аднаўляла ўласную нацыянальную дзяржаву, страчаную са знікненнем ВКЛ, і адмаўляла беларусам у праве апеляваць да гістарычнага мінулага і гістарычнай дзяржаўна-палітычнай традыцыі” [10, с. 254].

У сваю чаргу, у 1915–1916 гг. група беларускіх дзеячаў, якія

засталіся ў Вільні, прыступілі да распрацоўкі асноў першай у гісторыі Беларусі нацыянальнай знешнепалітычнай канцэпцыі. У першую чаргу, яе асноўнымі аўтарамі і прапагандыстамі сталі браты Антон і Іван Луцкевічы. Будучыню Беларусі яны разглядалі ў цесным саюзе з дзяржавамі Балты і Украіны.

Асноўныя палітычныя патрабаванні беларускага нацыянальнага руху былі складзены на аснове рэферата, распрацаванага БНК на чале з А. Луцкевічам, – “Злучаныя Штаты ад Прыбалтыкі да Чорнага мора”. Чарнавік і чыставік гэтага рэферата захоўваюцца ў Цэнтральнай бібліятэцы Літоўскай акадэміі навук.

У рэфератае сцвярджалася, што беларускі народ існуе як самастойная нацыя са сваёй уласнай культурай, эканомікай і палітычным жыццём, таму беларусы маюць права на стварэнне незалежнай нацыянальнай дзяржавы. Аднак гэта была своеасаблівая канцэпцыя адраджэння беларускай дзяржавы – ідэя “Злучаных Штатаў ад Балтыйскага да Чорнага мора”. Гэта быў план шырокай канфедэрацыі, у яе павінны былі пасля Першай сусветнай вайны ўвайсці Беларусь, Літва, Латвія і Украіна. На змену ідэі аб незалежнай дзяржаве з аўтаномнымі тэрыторыямі прыйшла ідэя канфедэрацыі незалежных дзяржаў, моцнага іх эканамічнага і палітычнага блоку. Адною з прычын, па якой А. Луцкевіч выступаў за аб’яднанне Беларусі з суседзямі, з’яўлялася імкненне забяспечыць Беларусі выхад да мора. У магчымасці свабодна карыстацца марскімі шляхамі прыхільнікі гэтай канцэпцыі бачылі важнейшую ўмову развіцця нацыянальнай эканомікі. Гэтая канцэпцыя, хоць і была галоўнай, планавалася на перспектыву. Бліжэйшай задачай ставілася пытанне аб стварэнні літоўска-беларускай дзяржавы на захопленых Германіяй беларуска-літоўскіх землях у форме Канфедэрацыі ВКЛ.

Як сцвярджаў А. Луцкевіч, новая канцэпцыя грунтавалася на пэўных гістарычных абставінах, супольным гістарычным і культурным лёсе і неабходнасці больш эфектыўнага эканамічнага развіцця для ўсіх удзельнікаў канфедэрацыі. Гэтая ідэя павінна была зрабіцца своеасаблівым нацыянальным ідэалам для беларускага свядомага грамадства. Яе здзяйсненне магло б у найбольш поўнай меры забяспечыць беларускаму народу свабоду ўсебаковага развіцця і “праўдзівую волю” [8, с. 6]. Выхад да

Балтыйскага і Чорнага мораў пасадзейнічаў бы добраму эканамічнаму развіццю Беларусі.

“Вольная Беларусь у федэрацыі з вольнымі суседнімі народамі, свайго рода “Злучаныя Штаты” ад Балтыйскага да Чорнага мора – гэта найшырэйшы, найдалейшы палітычны ідэал, на якім сыйдуцца беларусы ўсіх партый, усіх палітычных напрамкаў”, – гаварылася ў артыкуле, надрукаваным у газеце “Гоман” [4].

Аднак гэты праект разглядаўся як перспектыўны. “Само сабой разумеецца, – гаварылася ў рэфераце, – што нельга ашукваць сябе надзеямі на лёгкае выкананне гэтага ідэалу. Калі б на яго выявілі згоду суседзі беларусаў, дык і так спаўненне яго мела б шанцы толькі пры адным варунку: пры поўным развале расійскай дзяржаўнай сістэмы” [8, с. 6]. Гэтая канцэпцыя была падтрымана БНК, БСДРГ і Віленскім камітэтам БСГ.

Стварэнне маладых дзяржаў ад Балтыкі да Чорнага мора і іх аб’яднанне ў адзіны саюз магло б змяніць традыцыйны баланс сіл у рэгіёне і садзейнічаць адыходу ад шматвякавога вагання паміж Расіяй і Польшчай, умацаванню абараназдольнасці нованароджаных дзяржаў і эфектыўнаму аднаўленню іх, разбуранай вайной, эканомікі. Аднак у тых палітычных умовах рэалізацыя дадзенай канцэпцыі была справай складанай. Беларускія палітыкі пераацанілі значэнне мора і недаацанілі імкненне суседніх краін – Літвы, Латвіі і Украіны – да стварэння ўласнай незалежнасці. Асабліва актыўна ў гэтым накірунку дзейнічалі літоўцы, якія лічылі свой нацыянальны рух, у адрозненне ад беларускага, больш моцным і арганізаваным. Яны пачалі дыстанцыравацца ад прапаноў стварыць адзіную беларуска-літоўскую дзяржаву, але канчаткова з беларусамі не парывалі. Тактыка двойной гульні давала магчымасць літоўскім палітыкам, з аднаго боку, пры неабходнасці атрымліваць падтрымку беларусаў на міжнароднай арэне, а з другога – выстаўляць тэрытарыяльныя прэтэнзіі на беларускія этнаграфічныя землі.

Прадстаўнікі Англіі, Францыі, іншых краін, якія прынялі ўдзел у Міжнародным кангрэсе, таксама засталіся глухімі да ўсіх патрабаванняў дзеячаў беларускага нацыянальнага руху. Спадзяванне, што прагрэсіўныя сілы Еўропы з павагай паставяцца да палітычных правоў беларусаў, аказалася марным. Урадам краін

Антанты была патрэбна Расійская імперыя, якая б працягвала далей вайну з Германіяй і яе саюзнікамі.

У лютым 1917 г. планавалася правесці ў Стакгольме другі з’езд “прыгнечаных народаў Расіі”. На яго павінны былі ехаць ад літоўцаў Юргіс Шаўліс, Анастас Смятона і Сцяпанас Кайрыс, а ад беларусаў – толькі А. Луцкевіч. Напярэдадні паездкі ў Стакгольм дэлегацыя павінна была сустрэцца з германскім канцлерам і абмеркаваць пытанне аб будучыні нашага краю. Але здарылася нечаканае: у Расіі адбылася рэвалюцыя, і немцы ўжо не бачылі патрэбы ў гэтым з’езде, таму ён быў адменены.

Аднак, нягледзячы на адсутнасць падтрымкі з боку вядучых еўрапейскіх краін, праца па кансалідацыі беларускіх грамадска-палітычных сіл працягвалася. Яе ўзначаліў БНК і Цэнтральны саюз беларускіх нацыянальных грамадскіх арганізацый. Яны аб’ядналі ў сваіх радах Беларускаю сацыял-дэмакратычную рабочую групу (БСДРГ), Хрысціянскі саюз (узначальваў К. Шафнагель), Беларускае таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны, Віленскі камітэт БСГ і некаторыя іншыя арганізацыі. Іх дзейнасць садзейнічала развіццю беларускага нацыянальнага руху, нацыянальнай ідэі і ідэі беларускай дзяржаўнасці [7, с. 42].

Не знайшоўшы падтрымкі ўрадаў і палітычных сіл краін Еўропы, беларускія дзеячы сталі наладжваць новыя перагаворы з Літоўскім камітэтам з “мэтай высветліць асновы сумеснага дзяржаўнага жыцця Літвы і Беларусі”. Для гэтага А. Луцкевіч падрыхтаваў адпаведную запіску, дзе падкрэсліў неабходнасць прадастаўлення беларусам у сумеснай беларуска-літоўскай дзяржаве роўных правоў з літоўцамі [1, с. 139]. Аднак літоўцы ў пачатку 1917 г. адмовіліся ад далейшых перагавораў, па рэкамендацыі Германіі канчаткова парвалі сувязі не толькі з беларусамі, але і з польскімі і яўрэйскімі нацыянальнымі цэнтрамі. Лідары літоўскага нацыянальнага руху выдалі 11 студзеня 1917 г. “Мемарандум аб аднаўленні незалежнай Літвы”. Яны клапаціліся аб стварэнні сваёй уласнай дзяржавы. Дакумент быў перададзены дыпламатам заходніх краін у Берліне. Вясной 1917 г. пачалася падрыхтоўка да стварэння пад пратэктаратам Германіі не Вялікага Княства Літоўскага, а літоўскай дзяржаўна-адміністрацыйнай адзінкі “малой Літвы”, без раўнапраўнага ўдзелу беларусаў. У сакавіку Ковенская і Літоўская

вайсковыя адміністрацыйныя акругі былі аб'яднаныя ў адну пад назвай “Літва”, куды трапіла і частка этнічных беларускіх земляў Віленшчыны [3].

Літоўскія дзеячы таксама ў ліпені мелі сустрэчу з канцлерам Германіі і прапанавалі яму канкрэтны праект будаўніцтва Літвы ў такіх граніцах, каб літоўцы мелі ў ёй колькасны перавес над беларусамі і іншымі нацыянальнасцямі краю. Літоўскія палітыкі, спасылаючыся на гістарычнае права, уключалі ў склад Літвы землі, якія на той час знаходзіліся ў Віленскай, Ковенскай, Гродзенскай, Сувалкаскай, Курляндскай губернях, а таксама ў Навагрудскім павеце Мінскай губерні і паўночнай частцы Ломжынскай губерні – да рэк Лык і Нараў [10, с. 255]. Сталіцай павінна была стаць Вільня. У ёй меркавалася стварыць краёвы орган улады – Тарыбу (савет, раду) у складзе 20 чалавек літоўцаў і прадстаўнікоў беларусаў, яўрэяў і палякаў. Трэба адзначыць, што падзены план стварэння літоўскай дзяржавы ў агульных рысах падтрымала нямецкае кіраўніцтва – разыходжанні паміж імі датычыліся толькі пытання аб тэрытарыяльным складзе будучай літоўскай дзяржавы. У сваю чаргу віленскія беларускія арганізацыі імкнуліся пераканаць літоўскі бок у неабходнасці далейшага супрацоўніцтва ў напрамку рэалізацыі праекта сумеснай беларуска-літоўскай дзяржавы і неабходнасці ўліку інтарэсаў усіх нацыянальнасцяў краю. Аднак голас беларусаў не быў пачуты. Такое развіццё падзей прывяло да пагаршэння адносін паміж літоўскімі і беларускімі арганізацыямі. Пазіцыя беларускага боку засталася нязменнай.

У сувязі з адбыўшыміся падзеямі ў пачатку верасня 1917 г. адбываецца канферэнцыя Беларускага народнага камітэта, Беларускай сацыял-дэмакратычнай работніцкай групы і Віленскага камітэта БСГ. Універсал канферэнцыі быў напісаны А. Луцкевічам, і ў ім паўтараліся ўжо вядомыя аргументы на карысць літоўска-беларускай дзяржавы з дзвюма аўтаномнымі тэрыторыямі. Пры гэтым у яе склад прадугледжвалася ўключыць усе беларускія і літоўскія землі з абодвух бакоў фронту [6, с. 20]. І нават упершыню выказваецца патрабаванне аб скліканні Устаноўчага сейму Літвы і Беларусі ў Вільні для выяўлення волі ўсіх жыхароў краю. Дзяржаўны лад будучай дэмакратычнай беларуска-літоўскай дзяржавы быў вызначаны наступным чынам: 1) перадача ўсёй

уласнасці ў рукі народа; 2) унутранае размежаванне аўтаномных Беларускай і Літоўскіх зямель паводле матчынай мовы жыхароў; 3) роўныя правы для ўсіх нацыянальнасцяў краю; 4) прызнанне дзяржаўных правоў за ўсімі мясцовымі мовамі [6, с. 20–21].

8 верасня адбываецца пасяджэнне Беларускага клуба ў Вільні, на якім 66 беларускіх актывістаў прымаюць напісаную А. Луцкевічам рэзалюцыю, у якой падтрымліваюць рашэнні канферэнцыі БНК, БСДРГ і Віленскага камітэта БСГ, а таксама палажэнні асноў праграмы БСГ адносна дзяржаўнага ладу будучай беларуска-літоўскай дзяржавы.

Аднак у той час у літоўскага боку ўжо былі зусім іншыя планы, у якія не ўваходзіла стварэнне беларуска-літоўскай дзяржавы. Ішла актыўная падрыхтоўка Літоўскай нацыянальнай канферэнцыі і фарміраванне на ёй свайго органа ўлады – Тарыбы. Па задумках літоўцаў Тарыба павінна была распаўсюджваць сваю дзейнасць і на беларускія землі. 13 лістапада 1917 г. прэзідэнт Нацыянальнага савета Літвы А. Смятона надрукаваў заяву аб размежаванні паміж Літвой і Беларуссю, у якой выказаў наступныя памкненні літоўцаў: “...Мы, літоўцы, адмаўляемся ад гістарычнай Літвы і патрабуем разам з гэтым толькі тэрыторыю, якую засяляе літоўскае племя. Гэта тэрыторыя абмяжоўваецца наступным чынам: пачынаючы ад Палангі, лінія праходзіць уздоўж прускай мяжы, затым праз Сувалкі і Гродна да Нёмана, адсюль праз Навагрудак да Бярэзіны... Такім чынам, абмежаваная тэрыторыя ахоплівае каля 80 000 квадратных кіламетраў і ў значнай большасці заселена нацыяй, якая гаворыць па-літоўску. Для будучай Літвы разглядаецца тэрыторыя, якая абмежавана з аднаго боку Нёманам, а з другога – прыблізна лініяй Аўгустаў – Беласток – Пружаны – Баранавічы – Навагрудак” [2, с. 50].

Даведаўшыся пра сепаратныя дзеянні літоўцаў, лідары беларускага нацыянальнага руху выступілі з ініцыятывай правядзення мітынгу беларускіх, літоўскіх, польскіх і яўрэйскіх сацыялістычных і дэмакратычных арганізацый. Мітынг адбыўся 16 верасня 1917 г., вёў яго Пранас Эйдукявічус (у будучым – адзін з заснавальнікаў кампарты Літвы). Удзельнікі мітынгу выказаліся, што “разглядаць пытанне аб будучыні Літвы, аб яе ўнутраных парадках, яе адносінах да суседніх дзяржаў і асновах супольнага

бытавання з сумежнымі краінамі правамочны толькі Устаноўчы сейм Літвы, выбраны свабодна ўсім насельніцтвам Літоўска-Беларускіх зямель, незалежна ад нацыянальнасці”. Нягледзячы на ўсе пратэсты, Літоўская канферэнцыя адбылася і абрала Тарыбу.

У сваю чаргу, беларусы працягвалі адстойваць ідэю канфедэрацыі, аб чым сведчыць наступны факт. 19 верасня 1917 г. беларусы перадалі мемарыял начальніку ўпраўлення акругі Літвы Обер-Оста, у якім вызначылі асноўныя тэзісы па пытанні палітычнай будучыні Беларусі і Літвы. У мемарыяле прадугледжвалася:

1) беларуска-літоўскія землі складаюць юрыдычна-дзяржаўную і эканамічна-гаспадарчую цэласнасць; 2) агульныя эканамічныя ўмовы краю патрабуюць свабоднага доступу да мора, а сістэма дарог і рэк звязвае яго асаблівым чынам з партамі Балтыйскага мора; 3) толькі адбудова страчанай дзяржаўнасці злучаных у адно цэлае літоўска-беларускіх зямель можа забяспечыць нашаму краю і яго людзям максімум свабоднага і ўсебаковага развіцця згодна з лозунгам еўрапейскай дэмакратыі аб праве народаў на самавызначэнне; 4) усе акупіраваныя беларуска-літоўскія землі складаюць аснову даўняга Вялікага Княства Літоўскага, якое ад самага свайго ўзнікнення складалася з дзвюх нацыянальнасцяў – літоўскай і беларускай, – “мы, прадстаўнікі беларускага грамадства”, выказваем жаданне беларускага народа, каб акупіраваныя беларуска-літоўскія землі ўтварылі незалежную суверэнную дэмакратычную дзяржаву, якая складаецца з дзвюх аўтаномных нацыянальна-тэрытарыяльных адзінак: беларускай і літоўскай. Мемарыял падпісалі 40 прадстаўнікоў беларускага грамадства [2, с. 50–51].

28 верасня 1917 г. А. Луцкевіч у артыкуле “Краёвая Рада Літвы” звярнуў увагу, што на Літоўскай нацыянальнай канферэнцыі прысутнічалі адны літвіны, што гэта нямецка-літоўскі план чарговага падзелу Беларусі. Аўтар піша: “Такі раздзел Беларусі, і без таго разарванай на дзве часткі ваенным фронтам, вызывае ў нас сур’ёзную трывогу: у межах “маленькай Літвы” пагражае пераварочванне ў літвінаў”. Падставай для такіх меркаванняў быў зварот кіраўнікоў літоўскай Рады да нямецкага канцлера і надрукаваная ў 1917 г. “этнаграфічная” карта Літвы. Аднак дзеянні

лідараў беларускага нацыянальнага руху можна таксама разглядаць як непаслядоўныя. Так, А. Луцкевіч не давяраў Тарыбе, але і не адмаўляў, не аспрэчваў яе. Ён спадзяваўся, што з Тарыбай можна дасягнуць кампрамісу і дабіцца прапарцыянальнага прадстаўніцтва ў ёй беларусаў і літоўцаў. Аднак гэтая канфігурацыя не была выгадна літоўскаму боку, бо па колькасці беларусы пераўзыходзілі іх.

30 верасня ў Вільні пад кіраўніцтвам І. Луцкевіча адбыўся беларускі мітынг-сход, на якім удзельнікі патрабавалі злучэння ў адной адміністрацыйнай арганізацыі Літвы ўсіх акупіраваных земляў Беларусі і прапарцыянальнага прадстаўніцтва беларусаў у Краёвай Радзе Літвы. Сярод 203 удзельнікаў былі прадстаўнікі Беларускага народнага камітэта, Беларускай сацыял-дэмакратычнай работніцкай групы, Сувязі незалежнасці і непадзельнасці Беларусі, Беларускага таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны, іншых дабрачынных і культурна-асветных арганізацый. Прынятая рэзалюцыя заяўляла пратэст супраць падмены народнага прадстаўніцтва, скампанаванага Літоўскай Тарыбай, і патрабавала прапарцыянальнага прадстаўніцтва ўсіх народнасцяў краю ў дэмакратычна выбраным органе кіравання літоўска-беларускімі землямі [13, с. 118]. Для выпрацоўкі ўзгодненай пазіцыі беларусаў пры арганізацыі краёвай ўлады сход пастанавіў склікаць у Вільні асобную ад літоўцаў Беларускаю канферэнцыю.

4 кастрычніка прэзідыум беларускага мітынгу – Іван Луцкевіч, Вінцэнт Святаполк-Мірскі, Казімір Шафнагель, Антон Луцкевіч, Вацлаў Ластоўскі, Язэп Туркевіч і Язэп Салавей звярнуліся да нямецкага князя з просьбай запрасіць прадстаўнікоў беларусаў з правінцыі на супольную нараду па арганізацыі Беларускай канферэнцыі ў Вільні. Антонам Луцкевічам была складзена “Платформа Арганізацыйнага Камітэта дзеля склікання Беларускай канферэнцыі ў Вільні”.

4 кастрычніка прэзідыум беларускага мітынгу – Іван Луцкевіч, Вінцэнт Святаполк-Мірскі, Казімір Шафнагель, Антон Луцкевіч, Вацлаў Ластоўскі, Язэп Туркевіч і Язэп Салавей звярнуліся да нямецкага князя з просьбай запрасіць прадстаўнікоў беларусаў з правінцыі на супольную нараду па арганізацыі Беларускай канферэнцыі ў Вільні. Антонам Луцкевічам была складзена

“Платформа Арганізацыйнага Камітэта дзеля склікання Беларускай канферэнцыі ў Вільні”.

Пастанова склікаць прадстаўнічы форум акупіраванай Беларусі азначала, што фактычна ўпершыню ў сувязі з гістарычнай кан’юнктурай быў зроблены рэальны крок да фарміравання самастойнай беларускай лініі паводзін, выяўлення нацыянальных інтарэсаў беларускага народа.

У кастрычніку 1917 г. беларусы ізноў некалькі разоў звярталіся да князя Ізэнбурга-Бірштэйна з просьбай “стварэння падрыхтоўчага камітэту для сазыву ў Вільні беларускай канферэнцыі з усіх Беларускіх зямель акупацыі” [14, с. 216-217]. На працягу чатырох тыдняў ішоў працэс узгаднення з немцамі арганізацыйных момантаў і быў створаны арганізацыйны камітэт Беларускай канферэнцыі. 17 кастрычніка 1917 г. аргкамітэт афіцыйна паведаміў пра сваё заснаванне Яўрэйскаму цэнтральнаму камітэту ў Вільні, а 23 лістапада ў газеце “Гоман” быў апублікаваны персанальны склад прэзідыума Арганізацыйнага камітэта для склікання канферэнцыі, паведамлялася пра час і месца правядзення яго штодзённых пасяджэнняў. Аргкамітэт звярнуўся да “свядомых і чынных беларусаў на ўсім абшары акупацыі” з прызывам прыняць удзел у падрыхтоўчай рабоце дзеля склікання Беларускай канферэнцыі ў Вільні. Асноўная платформа Арганізацыйнага камітэта складалася з двух пастулатаў. 1. Галоўная мэта Камітэта – злучэнне ў адно ўсіх кругоў і ўсіх палітычных накірункаў беларускага грамадства дзеля агульнанацыянальнай справы: сазыву агульнабеларускай нацыянальнай Канферэнцыі ў Вільні. 2. Палітычны кліч: незалежнасць усіх Беларуска-Літоўскіх зямель акупацыі з далучэннем закардоннай Беларусі. “Ідэал свядомага беларускага грамадства, – пісаў “Гоман”, – збудаваць сваю дзяржаву на такіх асновах, каб яна злучыла ізноў разарваныя ваенным фронтам беларускія землі, сабрала разам усю беларускую многамільённую сямейку, забяспечыла магчымасць усестаронняга нацыянальнага, эканамічнага, грамадзянскага развіцця ўсім жыхарам краю без розніцы роду і племя” [5]. Аднак акупацыйная ўлада дала дазвол толькі на падрыхтоўчую нараду, а не на саму Беларускую канферэнцыю.

25 студзеня 1918 г. нарада пераўтварылася ў Беларускую

нацыянальную канферэнцыю, у якой прынялі ўдзел прадстаўнікі акупіраванай часткі Беларусі (Віленшчыны, Гродзеншчыны і часткі Міншчыны). Канферэнцыя выказалася за адбудову незалежнай беларуска-літоўскай дзяржавы. З архіўных матэрыялаў мы можам даведацца пра парадак дня і матэрыялы канферэнцыі. Зберагліся таксама тэзісы рэферата А. Луцкевіча на Беларускай канферэнцыі, накід рэзалюцыі па культурна-нацыянальных справах. У першай рэзалюцыі гаворыцца пра беларуска-літоўскую дзяржаву. У другой – аб роўных правах нацыянальнасцяў, аўтаномных этнаграфічных тэрыторыях будучай беларуска-літоўскай дзяржавы, аб забеспячэнні правоў беларускай мовы ў публічным жыцці і школах. У трэцяй рэзалюцыі канферэнцыя канстатавала неабходнасць усталяваць сувязі з адрэзанай ваенным фронтам часткай беларускага народа. У чацвёртай – выказваўся пратэст супраць намаганняў палякаў далучыць да Польшчы беларускія землі. Пятая рэзалюцыя ўтрымлівала пратэст супраць разгону расійскім войскам у ноч з 30 на 31 снежня 1917 г. Беларускага Кангрэсу. Канферэнцыя скончылася 27 студзеня. Важным вынікам канферэнцыі было стварэнне Беларускай Рады ў Вільні (ВБР). Канферэнцыя праходзіла пад лозунгам: “Мы хочам быць незалежнымі ў сваіх этнаграфічных межах” [14, с. 219–220].

Яшчэ раней з дапамогай нямецкай улады ў Вільні 18–22 верасня 1917 г. адбылася Літоўская канферэнцыя “прадстаўнікоў нацыі” і была створана дзяржаўная рада – Тарыба – як вярхоўны орган Літвы. Тарыба абвясціла сябе “дзяржаўным цэнтрам Літвы”, і беларусы нямецкай акупацыі ўваходзяць у яе склад “у якасці прадстаўнікоў падначаленай народнасці” [10, с. 255].

Нягледзячы на захады беларускіх нацыянальных дзеячаў, нямецкія палітыкі прыярытэт аддавалі палітычным імкненням літоўцаў па стварэнні дзяржаўнасці ў межах этнаграфічнай Літвы. Яны лічылі, што літоўцы былі больш падрыхтаваныя да дзяржаўнага ўладкавання грамадства. У рэшце рэшт, 16 лютага 1918 г. была абвешчана Літоўская Рэспубліка.

Такога павароту падзей ніхто не чакаў, і ён некалькі працягваў дзеячаў беларускіх арганізацый, што выразна выявілася ў скліканні 25–28 студзеня 1918 г. у Вільні супольнай канферэнцыі прадстаўнікоў беларускага нацыянальнага руху на акупіраванай

тэрыторыі. Падчас яе работы ў процівагу Літоўскай Тарыбе была створана Віленская беларуская рада (ВБР) на чале з А. Луцкевічам. ВБР аб'яўлялася каардынацыйным цэнтрам беларускіх арганізацый і прадстаўнічым органам у акупаванай Германіяй Беларусі. Беларускі народны камітэт спыніў сваё існаванне. Нацыянальны рух у Беларусі і Літве пачаў развівацца па розных накірунках. 23 сакавіка 1918 г. нямецкі кайзер прызнаў незалежнасць Літвы. Канцэпцыя беларуска-літоўскай федэрацыі страціла актуальнасць. Усе спробы віленскіх беларускіх арганізацый паўплываць на пазіцыю літоўскіх нацыянальных арганізацый, пераканаць іх у неабходнасці супрацоўніцтва і ўліку інтарэсаў усіх нацый краю былі беспаспяховымі.

Такім чынам, дзеячы беларускага нацыянальнага руху, якія засталіся на захопленай праціўнікам тэрыторыі падчас Першай сусветнай вайны, вымушаны былі праводзіць нацыянальную работу ва ўмовах акупацыі. У многім яны разлічвалі на дапамогу заходніх краін. Лідары беларускага нацыянальнага руху пачалі звязваць свае надзеі з Германіяй і яе саюзнікамі, займаючы антырасійскія пазіцыі. Яны марылі аб утварэнні нацыянальнай дзяржавы. Гэтай мэце і служылі распрацаваныя праекты ўзнаўлення дзяржавы – ідэя Канфедэрацыі ВКЛ і ідэя “Злучаных Штатаў ад Балтыкі да Чорнага мора”. Апошняя канцэпцыя найперш тлумачылася эканамічнымі матывамі і жаданнем мець выхад Беларусі да Балтыйскага і Чорнага мораў. Аб'яднанне маладых дзяржаў ад Балтыкі да Чорнага мора ў адзіны саюз магло б змяніць традыцыйны баланс сіл у рэгіёне і садзейнічаць адыходу ад шматвекавага вагання паміж Расіяй і Польшчай, умацаванню абараназдольнасці нованароджаных дзяржаў і эфектыўнаму аднаўленню іх, разбуранай вайной, эканомікі. Аднак з-за палітычных інтрыг Берліна і ва ўмовах вайны гэтая ідэя засталася няздзейсненай.

Нягледзячы на памылкі і асобныя недахопы, трэба адзначыць, што паслядоўныя, рашучыя крокі, зробленыя прадстаўнікамі беларускага нацыянальнага руху на акупіраванай тэрыторыі ў вырашэнні шматлікіх пытанняў, звязаных з нацыянальнымі інтарэсамі беларусаў, заслугоўваюць увагі.

Выкарыстаныя крыніцы і літаратура

1. Апостол нацыянальнага возраджэння (дакументы і матэрыялы аб А.Луцкевічы). Подгот. В.Н. Михнюк, Н.М. Климович, А.И. Гесь // Нёман. 1995 - № 1. С. 127-166.
2. Беларусь у палітыцы суседніх і заходніх дзяржаў (1914 – 1991 гг.): зборнік дакументаў і матэрыялаў: у 4. т. / Міністэрства замежных спраў Рэспублікі Беларусь, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. Т. 1.: 1 жніўня 1914-18 сакавіка 1921 гг.: у 2-х ч., ч. 1: 1 жніўня 1914 – 31 снежня 1919 гг. / [складальнікі: А.Ф. Вялікі і інш.]. – Мн., Юніпак, 2008 - 537 с.
3. Гоман. – 1917. – 5 чэрвеня
4. Гоман. – 1917. – 9 лістапада
5. Гоман. – 1917. – 20 лістапада
6. Знешняя палітыка Беларусі: зборнік дакументаў і матэрыялаў / Міністэрства замежных спраў Рэспублікі Беларусь [і інш.]; [Склад.: У. М. Міхнюк, Рэдкал.: І.І Антановіч (старшыня) і інш.] - Т. 1. (1917-1922 гг.). Мн.: БелНДІДАС: Выдавецкі цэнтр БДУ, 1997. – 395 с.
7. Луцкевич Антон: Матэрыялы следственнага дела НКВД БССР / Подгот. к печати, введение и комментарии В.Н. Михнюка, Н.М. Климовича и А.Н. Гесь. – Мн.: БелНИИДАД, 1997. – 204 с.
8. Луцкевіч А. Злучаныя Штаты ад Балтыйскага да Чорнага мораў / А. Луцкевіч // Свабода. – 1990. - № 2. – С. 5-8
9. Луцкевіч А. Палітычныя лозунгі беларускага руху / А. Луцкевіч // Зборнік “Наша Ніва”. – Вільня, 1920. – С.8-18
10. Мікніс Р. Літва і Беларусь: перапеты дзяржаўнасці ў пачатку 20 ст. / Р. Мікніс // Беларусіка-Albarutenika. – Мн., 1997. – Кн. 6. – Ч. 1. – С. 249-257
11. НАРБ. – Ф. 325. – Воп. 1. – Спр. 178. – Л. 29, 39. – 40 л.
12. НАРБ. – Ф. 2499. – Воп. 1. – Спр. 299. – Л. 2, 5
13. Рудовіч С. Час выбару: Праблема самавызначэння Беларусі ў 1917 г. / С. Рудовіч. Ін-т гісторыі Нац. Акад. навук Беларусі – Мн.: НВК “Тэхналогія”, 2001 – 200 с.
14. Сідарэвіч А. Антон Луцкевіч: ад краёвасці да незалежнасці (1916-1918)(агляд крыніцаў БДАМЛМ) / А. Сідарэвіч // Архіўныя чытанні I-III. Складальнікі: Г.В. Запартыка і інш. / Матэрыялы

навуковай канферэнцыі 2003-2005 гг. – Вып. 1. – Мінск: РІВШ, 2006. – С. 209-222

15. Цобкала А. Нацыянальны рух у гады Першай сусветнай вайны (1915 пачатак 1917) / А. Цобкала // Пытанні гісторыі і метадыкі выкладання. Зб. навуковых арт. – Мн., 1998. – Вып. 1. – С. 98-104

16. Цуба М. В. Беларускі нацыянальны рух у перыяд паміж дзвюма дэмакратычнымі рэвалюцыямі (1907-1917) / М.В. Цуба – Брэст, 2003. – 195 с.

17. Щавлинский Н.Б. Белорусское национальное движение в годы Первой мировой войны / Н.Б. Щавлинский – Мн.: РИВШ, 2001. - 136 с.

РОССИЙСКИЕ РЕВОЛЮЦИИ В ТВОРЧЕСТВЕ И.Л. СОЛОНЕВИЧА

Богданович А.И.

г. Минск, БНТУ

Солоневич Иван Лукьянович, политический эмигрант, писатель, который является ценным свидетелем истории повседневной жизни России периода трех российских революций. Он воспринимал историю России, как простой обыватель, студент и репортер и просто человек, живущий в Российской империи и Советской России, а также как эмигрант и житель Германии предвоенного, военного и послевоенного периода. Пожалуй, фотографические наблюдения повседневной жизни людей это самая интересная часть его литературного наследия, во-первых, потому что с течением времени становится всё меньше и меньше свидетелей тех поворотных для истории человечества событий, во-вторых, потому, что И.Л. Солоневичу удаётся делать из событий этой обыденности, далеко идущие выводы философско-исторического характера, которые так же представляют немалый интерес для современных исследователей.

И.Л. Солоневич был сторонником самодержавной монархии (отличной от абсолютной и конституционной монархий западного образца). Этому вопросу посвящён основной труд И.Л. Солоневича «Народная монархия», где он чётко разграничивает абсолютизм и самодержавие. Его становление как автора происходило под влия-

нием таких монархических идеологов, как Л.А. Тихомиров, М.О. Меньшиков и В.В. Розанов. Он был убеждён, что народная монархия есть единственная форма государственного устройства, подходящая для России.

По его мнению, никакие мерки, рецепты, программы и идеологии, заимствованные откуда бы то ни было извне, – неприменимы для русской государственности, русской национальности, русской культуры. Политической организацией русского народа на его низах было самоуправление, а политической организацией народа в его целом было самодержавие. Царь есть прежде всего общественное равновесие. При нарушении этого равновесия промышленники создадут плутократию, военные – милитаризм, духовные – клерикализм, а интеллигенция – любой «изм», какой только будет в книжной моде в данный исторический момент.

В «Народной монархии» И. Л. Солоневич подвергал критике отвлечённую идею человечества, подчёркивая, что не существует всеобъемлющих исторических законов, и в каждую эпоху для различных обществ и народов существовали свои особые («здесь и сейчас») закономерности. Каждый народ самостоятельно творит свою судьбу в истории.

Высшей исторической целью для русского народа он считал создание империи. Он полагал, что самую необычную империю в истории сотворил русский народ, и в этом заключалась всемирная роль русского народа и «вселенскость» русской идеи. Вслед за славянофилами и почвенниками И.Л. Солоневич давал отрицательную оценку петровским преобразованиям, из-за которых Россия всё дальше уходила от идеала народной монархии, а ее элита – дворянство, а затем интеллигенция – под влиянием Запада отрывались от народной почвы. По его мнению, всеобщая «европеизация» обернулась трагедией для простого русского народа, потерявшего естественную связь с собственным интеллектуальным слоем, что привело в конечном итоге к падению монархии в России. Выходом из сложившейся ситуации он считал возврат русского народа к своим истокам посредством восстановления «народной», «социальной» монархии во всей её полноте «от царского престола до сельского схода» [Цит. по: 3, с. 346 – 347].

Будучи «стопроцентным белорусом», он был твёрдо убеждён в единстве русского народа в трёх его ветвях – белорусской, великорусской и малорусской [4, с. 6]. В этом он был последовательным продолжателем традиций «западнорусизма» – белорусского общественно-политического течения XIX в. отстаивающего общерусские идеалы. В своем творчестве И.Л. Солоневич уделял огромное внимание коммунистической идее её исторической перспективе и методам. В своём бестселлере «Россия в концлагере» этой теме посвящено несколько глав.

Иван Лукьянович тяжело переживал Февральскую революцию, которую он, как уже говорилось, не считал исторической необходимостью. В его книге «Революция, которой не было или Великая фальшивка февраля» она предстаёт как случайная вакханалия «зловещих людей», а не как некий закономерный исторический процесс. Вот как он описывает те дни: «На Невском проспекте столпилось тысяч пятьдесят людей, радовавшихся рождению революции, конечно, великой и уж наверняка бескровной: какая тут кровь, когда все ликуют, когда все охвачены почти истерической радостью: более ста лет раскачивали и раскачивали тысячелетнее здание, и вот, наконец, оно рушится.

Бескровное ликование длилось несколько часов; потом где-то, кто-то стал стрелять – толпа стала таять. Я, по репортерской своей профессии, продолжал блуждать по улицам. Толпа все таяла и таяла, ее остатки все больше и больше концентрировались у витрин оружейных магазинов. Какие-то решительные люди бьют стекла в витринах, и, толпа начинает грабить оружейные магазины.

Мало-мальски внимательный наблюдатель сразу отмечает «классовое расслоение» толпы. Полдюжины каких-то зловещих людей – в солдатских шинелях, но без погон, вламываются в магазины. Неопределенное количество вездесущих и всюду проникающих мальчишек растаскивает охотничье оружие – зловещим людям оно не нужно. Наиболее полный революционный восторг переживали, конечно, мальчишки: нет ни мамы, ни папы и можно пострелять. Именно они были главными поставщиками «первых жертв революции»: они падали куда попало, лишь бы только палить. Зловещие люди, услышав стрельбу, подымали ответный огонь, думаю, в частности, от того же мальчишеского желания попробовать вновь при-

обретенное оружие. Зеваки, составлявшие, вероятно, под 90 процентов «толпы», стали уже не расходиться, а разбегаться и к вечеру улицы были в полном распоряжении зловещих людей.

Не претендуя ни на какую статистическую точность, я осмелюсь предположить, что перед моментом перелома от ликования к грабёжам, толпа процентов на девяносто состояла из зевак – вот, вроде меня. Они были влекомы тем чувством, из-за которого наши далекие предки были изгнаны из рая. Я предполагаю, что из девяноста сыновей Евы (дочерей было очень мало) человек с десятков имели при себе оружие. И у них была теоретическая возможность перестрелять зловещих людей, как куропаток. Но каждый из нас предполагал, что он – в единственном числе, что зловещие люди являются каким-то организованным отрядом революции и, наконец, что где-то наверху есть умные люди – полиция, генералы, правительство, Государственная Дума и прочие, которые уж позаботятся о распределении зловещих людей по местам их законного жительства – по тюрьмам. Кроме того – и это, может быть, самое важное – как только началась стрельба, то все *padres familias* сообразили, что на Невском-то грабят магазины, а на других улицах, может быть, уже грабят его собственную квартиру. Сообразил это и я ... [5, с. 44].

В мою квартиру «организованная», банда уже вломила с обыском: отсюда, де, кто-то в кого-то стрелял. Стрелять было не в кого, разве только в соседние окна, так как все наши окна выходили во двор. На ломаном русском языке банда требует предъявления оружия и документов. У меня в кармане был револьвер – я его, конечно, не предъявил. Я мог ухлопать человека два-три из этой банды, но что было бы дальше? Остатки банды подняли бы крик о какой-то полицейской засаде, собрали бы своих сотоварищей, и мы трое были бы без сомнения перебиты. Я предъявил свой студенческий билет – он был принят как свидетельство о политической благонадежности. Банда открыла два ящика в комод, осмотрела почему-то кухонный стол и поняв, что грабить здесь нечего, отправилась в поиски более злачных мест. На улице загрохотал и умолк пулемет. Раздался глухой взрыв. Потом оказалось: другая банда открыла жилище городского. На другой день трупы городского, его жены и двух детей мы, соседи, отвезли в морг.

Вот так, в моменты общей растерянности, – правительственной в первую очередь – были пропущены первые, еще робкие языки пламени всероссийского пожара. Их можно было потушить ведром воды – потом не хватило океанов крови. Однако момент был пропущен – пожар охватывал весь город» [5, с. 45]. На второй день революции, отмечает И.Л. Солоневич, город был во власти революционного подполья: «Какие-то жуткие рожи – низколобые, озлобленные, питекантропские, вынырнули откуда-то из тюрем, ночлежек, притонов – воры, дезертиры, просто хулиганье. И по всему городу шла «стихийная» охота за городовыми. Почему именно за городовыми? Тогда я этого никак не мог понять. Можно было себе представить, что победившая революция постарается истребить своего наследственного врага – политическую полицию, «охранку» царского режима. Но городовые никакой политикой не занимались. Они регулировали уличное движение, подбирали с мостовых пьяных пролетариев, иногда ловили трамвайных воришек и вообще занимались всякими такими аполитичными делами, совершенно так же, как лондонские или нью-йоркские Бобби. За что же их-то истреблять? [5, с. 46].

Но зловещие люди гонялись за ними, как за зайцами на облаве. Возникали слухи о полицейских засадах, о пулеметах на крышах, о правительственных шпионах, и Бог знает, о чем еще. Мой знакомый, любитель фотографии, был пристрелен у своего окна: он рассматривал на свет только что отфиксированную пластинку – его приняли за шпиона. При мне банда зловещих людей около часу обстреливала из пулемета пустую колокольню: какой-то старушке там померещился поп с «пушкой» – о том, как именно служитель культа смог бы втащить орудие на колокольню и зловещие люди отчета себе не отдавали. Они еще находились в состоянии истерической спешки: шли и другие слухи – о том, что к Петербургу двигаются с фронта правительственные войска, и что, следовательно, дело может кончиться виселицами; о том, что какие-то юнкера заняли какие-то подходы к столице и вообще, дело еще не совсем кончено, нужно торопиться.

Зловещие люди явно торопились, наиболее сознательные из них подожгли здание уголовного суда. Тогда я тоже не мог понять: при чем тут уголовный суд? Огромное здание пылало из всех своих

окон, ветер разносил по улицам клочки обожженной бумаги. Я нагнулся, поднял какую-то папку, и сейчас же около меня возникла увешанная пулеметными лентами зловещая личность: «тебе чего здесь, давай сюда!» Я послушно отдал папку и отошел на приличную дистанцию. Зловещие люди тщательно подбирали все бумажки и также тщательно бросали их обратно в огонь. Смысл этого «ауто да фе» я понял только впоследствии: тут, в здании уголовного суда, горели справки о судимости, горело прошлое зловещих людей [5, с. 47].

По свидетельству И.Л. Солоневича в ходе «бескровной» революции в феврале 1917 года революционные дружины и восставшие солдаты петроградского гарнизона безжалостно перебили почти весь состав столичной полиции. Полицейские чины до конца пытались поддержать в городе порядок. Уже был отрешен от власти государь, уже появилось Временное правительство, а окруженные восставшими полицейские участки держались. Они все еще надеялись на помощь, которая так и не пришла. По некоторым сведениям в те дни было убито до 80% столичных городских [1, с. 214 – 215].

При этом, как принято было думать в советские времена, простой народ вовсе не ликовал по поводу революции. Вот что писал об этом Солоневич: «Я, более или менее успешно окончил Санкт-Петербургский Императорский университет, где все кафедры и все профессора позаботились снабдить меня самым современным прицельным приспособлением, которое гарантировало промах на сто восемьдесят градусов. Если исключить гражданское право и сенатские разъяснения, которые должны были в будущем гарантировать мне адвокатские гонорары, то все остальное было или никому ненужной схоластикой, или совершенно заведомым враньем. Я собственными глазами зубрил профессорские труды и я теми же собственными глазами видел живую жизнь: труды и жизнь не совмещались никак. Мне говорили о революционном рабочем – я его не видел. Мне говорили об угнетенном крестьянстве – я его тоже не видел. Мне говорили о голоде среди русского пролетариата, но с представителями этого пролетариата я ел хлеб и даже пил водку и никакого голода не видал. Перед самой революцией и пресса, и «общественность» вопили о голоде, а я, футболист Иван Солоневич, сидел у металлиста Тимофея Солоневича – водки у нас по поводу

сухого режима не было вовсе, но и хлеб, и мясо, и сахар, и рыба были в изобилии.

Председатель Государственной Думы Родзянко во главе целой группы общественных деятелей обращался к царю с паническим и устрашающим докладом о голоде в Москве – я был и в Москве и не видал никакого голода. И только совсем на днях, совершенно случайно, через тридцать лет после этой записки, я обнаружил некоторые статистические данные.

В 1920 году советский Институт Труда опубликовал в официальном органе Центрального Статистического Управления РСФСР цифровые данные о питании московских рабочих до и во время первой мировой войны. По этим данным питание московских рабочих колебалось в размерах от 4330 калорий в день (мужчины-слесаря) до 3340 калорий (женщины-ткачихи). Зимой 1916 – 17 годов это питание упало максимум на 23% и минимум на 7%. В «голодную» военную зиму, – перед самой революцией, московский рабочий в среднем имел около 3500 калорий. Три с половиной тысячи калорий не обозначали лукулловской диеты, но они не обозначали даже и недоедания: Россия была, сыта вполне. Я видел сытость, и я читал о голоде. Я сам из крестьян – да еще из беднейшей полосы России, я видел всяческий рост крестьянства, я видел, как оно массами скупает разоряющуюся помещичью землю, и я читал ученые вопли о крестьянском разорении. Я жил и вращался среди рабочих, я знал, что о революции они думают точно так же, как и я: с ужасом и отвращением, и что они, точно так же, как и я, как и мои родственники-крестьяне, целиком состоят ЗА царя, ЗА семью, ЗА собственность, ЗА Церковь, ЗА общественное приличие в общественных делах» [5, с. 74 – 75].

Вот как описывает И.Л. Солоневич отношение простых людей к свержению царя: «Моя кухарка Дуня, неграмотная рязанская девка, узнав об отречении Николая Второго, ревела белугой: «Ах, что-то будет, что-то будет!». Что именно будет, она, конечно, не могла знать с такой степенью точности, как знали: Достоевский, Толстой, Менделеев и Охранное отделение. Дворник, который таскал дрова ко мне на седьмой этаж – центрального отопления у нас в доме не было – дворник с демонстративным грохотом сбросил на пол свою вязанку дров и сказал мне:

– Что – добились? Царя уволили? – Дальше следовала совершенно непечатная тирада. Я ответил, что я здесь не при чем, но я был студентом, а в памяти «народа» остались еще студенческие прегрешения революции. В глазах дворника я, студент, был тоже революционером. Дворник выругался еще раз и изрек пророчество:

– Ну, ежели без царя – так теперь вы сами дрова таскайте, – а я в деревню уеду, ну вас всех ко всем чертям!

Мой кузен, металлист Тимоша, посоветовал мне в рабочий район в студенческой фуражке не показываться – рабочие изобьют. Я навсегда снял свою студенческую фуражку. Ни мой дворник, ни сотоварищи Тимоши еще не знали того, что в феврале 1917 года по меньшей мере половина студенчества повернулась против революции и к октябрю того же года против революции повернулось все студенчество – одно из самых таинственных явлений русской истории» [9, с. 73].

Интерес для современников представляют воспоминания И.Л. Солоневича о корниловском мятеже: «Этот период связан с моей старой спортивной линией. Нас собралась своеобразная группа студентов-спортсменов, не вполне, впрочем, порвавших связи с «Соколом». Это были футболисты, легкоатлеты, борцы, боксеры и прочие. По преимуществу из этих студентов организовалась студенческая милиция, кое-как охранявшая порядок. Я был начальником васьльеостровского отделения. Через А.М. Ренникова я был связан с контрразведочной работой и несколько позже был чем-то вроде представителя спортивного студенчества при атамане Дутове... поддержать этот мятеж в Петербурге должен был атаман Дутов со своими казаками. Нас, студентов-спортсменов, чрезвычайно плотно и давно организованных, было человек семьсот. За нами стояла и часть остального студенчества. Мы умоляли Дутова дать нам винтовки. Дутов был чрезвычайно оптимистичен: «Ничего вы, штатские, не понимаете. У меня есть свои казачки, я прикажу – и все будет сделано. Нечего вам и соваться». Атаман Дутов приказал. А казачки сели на борзые на поезда и катнули на тихий на Дон. Дутов бросил на прощание несколько невразумительных фраз, вот вроде тех сводок о заранее укрепленных позициях, на которые обязательно отступает всякий разбитый генерал. Я только потом понял, что атаман Дутов был просто глуп той честной строевой глупостью,

которая за пределами своей шеренги не видит ни уха, ни рыла. Очень может быть, что из нашей студенческой затеи, если бы мы и получили винтовки, не вышло бы все равно ничего. Ну а вдруг? Мало ли какой камушек в решающий момент может перевесить весы истории? Наш камушек, камушек студенческой молодежи, людей смелых, тренированных, как звери, и знающих, чего они хотят, был презрительно выброшен в помойную яму истории» [2, с. 39 – 47].

В своих работах И.Л. Солоневич, опираясь почти на правые источники, а также и на более или менее общеизвестный ход событий 1916 – 1917 гг., пытался показать, что к Февралю «народ» не имел ровно никакого отношения. Конечно, и сто тысяч чухонских баб входят все-таки в состав «народа». Входят, конечно, и тысяч двести запасных Петроградского гарнизона. В общем, и бабы и гарнизон дали бы от одной десятой до одной пятой одного процента всего населения страны. Остальных 99%... никто ни о чем не спрашивал. И если генерал Эверт в своей телеграмме утверждал, что «на армию в ее настоящем составе рассчитывать при подавлении внутренних беспорядков – нельзя», то совершенно очевидно, что – можно ли, нельзя ли – этого генерал Эверт знать не мог. Ибо подавлять он и не пробовал. Так же очевидно, что если бы даже на всю армию действительно рассчитывать было нельзя, то десяток надежных дивизий для этого, во всяком случае, нашелся бы. Однако, «надежные дивизии» в Петроград не пустила Ставка, то есть ген. Алексеев.

По мнению И.Л. Солоневича, февраль 1917 г. – это почти классический случай военно-дворцового переворота, уже потом переросшего в март, июль, октябрь и так далее... Нет, конечно, никакого сомнения в том, что революционные элементы в стране существовали, – в гораздо меньшем количестве, чем в 1905 г., но существовали. В 1905 – 1906 гг. их подавили. В 1917 г. их подавлять не захотели.

Основную «осевую» роль в этом перевороте играл, конечно, генералитет. Без его самой активной, технически тщательно продуманной помощи ни А. Гучков, ни даже пресловутый Бубликов, само собою, разумеется, не могли сделать ничего. Вопрос заключается в следующем: из каких же соображений действовал русский генералитет?

Самое вероятное объяснение сводится к тому, что политически он был вопиюще неграмотен. И очень может быть, что Гучкову и прочим людям Земторга и Военно-Промышленного Комитета, стлкнувшись с генералитетом, удалось убедить генералов в том, что политика Государя Императора действительно ведет армию к поражению и страну к гибели. Самое снисходительное объяснение всей техники заговора могло бы заключаться в том, что генералитет был искренне уверен в неспособности Государя Императора, во влиянии Государыни Императрицы (Распутин к этому времени уже отпал) и в том, что «вся страна» настроена против монарха. Это, конечно, не очень лестное объяснение, но все-таки наименее нелестное, какое только можно подыскать. В неразумно правых кругах имеет хождение вариант об «английской интриге».

Однако все указания на «английскую интригу», в том числе и указание генерала Спиридовича, носят замечательно расплывчатый характер. С таким же основанием можно ссылаться на йогов, магов, волшебников и прочих людей того же сорта. Ни одного конкретного факта я нигде в литературе не нашел. Каким именно способом могла «английская интрига» подчинить себе русский генералитет – об этом, кажется, не говорил никто. Можно как угодно выворачивать наизнанку роковые события Февраля, но, – если придерживаться точки зрения «английской интриги», это будет означать, что русские генералы продали Русского Царя по приказу иностранного посольства. Это, конечно, будет намного хуже политической неграмотности [6, с. 38 – 40].

Между Царем и Народом если и было «средостение», то не было антагонизма. Что если государь делал для России и для народа все, что только было в человеческих силах, – но и народ отвечал ему своим доверием. Что революция – обе революции: и Февральская и Октябрьская вовсе не вышли из народа, а вышли из «средостения», которое хотело в одинаковой степени подчинить себе и Монархию и Народ.

По мнению И.Л. Солоневича, русская революция не имела никаких оправданий – ни моральных, ни социальных, ни экономических, ни политических. Ее устроил правящий и ведущий слой – университетская, военная, земельная и финансовая знать. И каждая в своих узкоэгоистических интересах. Исходной позицией революции были

не «возмущение народных масс», не «неудачи войны», – клевета и предательство. В этом предательстве первая скрипка, конечно, принадлежит именно военным кругам: П. Н. Милоков и прочие никому не присягали – военные же круги приносили воинскую присягу. Абсолютно ясно, что без военных верхов «дворцовый заговор» пяти московских купцов остался бы стопроцентной маниловщиной. [6, с. 44]

Использованные источники и литература.

1. Музафаров, А. А. 10 мифов о России / А.А. Музафаров. – М.: Эксмо, Яуза, 2012. – 320 с.
2. Никандров, Н. Иван Солоневич: народный монархист / Н. Никандров. – М.: Алгоритм, 2007. – 672 с.
3. Орлова, Л. А. 500 самых выдающихся людей России / Л.А. Орлова. – Минск: Харвест, 2008. – 448 с.
4. Солоневич, И. О сепаратных виселицах / И. Солоневич // Наша страна. – 1949. – 26 марта. – С. 6.
5. Солоневич, И.Л. Диктатура сволочи / И.Л. Солоневич. – М.: Русская правда, 2013. – 96 с.
6. Солоневич, И.Л. Революция, которой не было, или Великая фальшивка февраля / И.Л. Солоневич. – М.: Эксмо, 2016. – 304 с.

«НАША НИВА» В БОРЬБЕ ЗА ИНТЕРЕСЫ «МУЖИКОВ» В ПЕРВОЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ДУМЕ РОССИИ

Божанов В. А.

Минск, БНТУ

Первая белорусская газета «Наша ніва», созданная в 1906 г. и получившая право на свет по Манифесту царя Николая I об обещании демократических свобод и созыва Государственной думы, занимает особое место в политическом просвещении народа в период Первой русской революции. С первого своего номера редакция заявила, что она будет «служыць усему беларускому скрыуджанаму народу»¹ и никогда не изменила данному слову. Никогда, несмотря на финан-

¹ В статье сохраняются грамматика и пунктуация источника

совые проблемы, постоянные полицейские репрессии, недружелюбные выпады верноподданнических изданий. Это редкий пример героического противостояния маленькой газеты с большой политической властью в защиту «народа тутэйшага, цёмнага мужыка-беларуса». Много горьких слов будет сказано в газете в укор мужику-белорусу за его сверхтерпимость к своему положению, за пьянство, за отсутствие инициативы и энергии в борьбе с угнетателями. Однако никогда эта критика не становилась высокомерной или брезгливой. Газета жила среди народа, страдала его проблемами, в меру своих возможностей просвещала его и уверена была, что «загляне сонца і у наша ваконца».

Выборы во II Государственную думу «Наша ніва» восприняла с энтузиазмом, считая, что в депутаты можно провести представителей «от мужиков», которые примут законы, благоприятствующие народному положению. В газете высказывалась и тревога за судьбу новой Думы, учитывая досрочный роспуск I Думы. Тем более что эти опасения подкреплялись заявлениями министра внутренних дел и премьер-министра Российской империи П.А. Столыпина, весьма влиятельного в то время политика. Столыпин высказал пожелание, что «Дума павинна быць паслушна правіцельству». «А якая карысць, – с возмущением пишет газета, – з Думы, которая будзе ба-яцца смела сказаць прауду – сказаць, чаго трэба народу! Чыж не для гэтага яна збираецца?» [1]. Вполне резонно, что и II Думу настигнет судьба разогнанной Первой и снова «настане царство цёмнаты и сил цёмных и злых?».

Столь мрачное предсказание судьбы новой Думы не определило политической позиции газеты. Она решительно высказывается за способность Думы быть высоким органом правового порядка и народ должен понимать, что именно этот законодательный орган может избавить его от бед. Она постоянно говорит о необходимости доверия к Думе и приняла на себя роль не только осветителя предвыборной кампании, но и страстного организатора и агитатора народа за своих кандидатов в депутаты Думы. Газета выработала принципиальную позицию борьбы и постоянно публиковала советы крестьянам, как сделать эту борьбу эффективной. В связи с первым предвыборным собранием, собравшимся в начале декабря 1906 г. в Минске, редакция призывает выборщиков оказать внимание тем из

возможных кандидатов, которые смогут твердо и смело добиваться свободных порядков в стране для простого народа. И здесь не важно, белорус он или поляк или другой нации [2]. Разделение по национальной принадлежности часто не позволяло народу выступать сплоченно, целеустремленно.

Учитывая опыт выборов в I Думу, «Наша ніва» напоминает народным выборщикам, что и теперь начальство старается сделать все, чтобы в Думу попали «только послушные яму, начальству, самые «благонадежные людзи». В результате из канцелярий выходят для народа приказы «патронау не шкадаваць!», приказы о карательных отрядах и военно-полевых судах с расстрелами и висельницами. Что народ может противопоставить жестокой царской власти? Смелых своих представителей во власти, которые «не гнули карку перэд уселяким начальствам...не пашкадуоць ни сил, ни здароуя для агульнага шчасця» [3]. Жизнь белорусов полна унижений. Они не прошли школу демократической жизни и не познали общие свои дела. Политика русификации задержала развитие Беларуси: не было свободы писать и публиковать на своем языке, применять его в школе, не было у них «гнезда навуки и свету», лишь нищал «беларуски весковы народ». И тут же приводятся строки Якуба Коласа, свидетельствующие о беспросветной жизни народной как наказ будущим избранникам вывести из нее белорусов: «Толькі нудныя песні твае, беларус, хапаюць за сэрца, жалобяць душу, туманяць вочы слезми, плачуць и стогнуць и горкаю успехаю, цихаю скаргаю плывуць к далёкаму, невядомаму, сінему, спакойнаму небу».

На этом удручающем фоне газета формулирует задачи для своих будущих депутатов:

1) отменить все законы, которые запрещают куплю-продажу земли;

2) разделить землю так, чтобы у каждого хозяина земля была в одном куске (устроить фольварковое и хуторское хозяйство); сделать кредит за небольшие проценты для улучшения хозяйства; добиться для всего этого помощи от государства деньгами и всем, что необходимо;

3) добиться, чтобы к волостям относились все люди, которые в них живут, независимо от социального положения (пан, мужик и т.д.). Для губерний, волостей, уездов и поветов ввести широкой са-

моуправление; для нашего края осуществить особое самоуправление, чтобы у нас были свои сеймы и депутаты, чтобы всех выборных людей мы выбирали общим, равным, тайным и простым голосованием;

4) установить один налог в зависимости от доходов, отменить косвенные налоги, хотя бы на необходимые для жизни вещи – сахар, чай, железо, спички и др.;

5) добиться для всех общего и бесплатного народного обучения, чтобы «скинуць з сябе беду и весковую цемноту...сеяць свет тут у нашым краі для сваіх родных братоу беларусау» [4].

Представленный наказ носит весьма конкретный и в то же время масштабный характер. По существу, впервые прозвучала мысль о необходимости собственного политического руководства белорусским краем, где депутаты решали бы дела местные и контролировались местным населением.

С начала 1907 г. газета активно следит за ходом предвыборной кампании, ориентирует «бедны працуючы народ», как выгодно вести себя. В это время в соответствии с законом о выборах в Госдуму проходили съезды, на которых избирали выборщиков, которые и должны выбирать депутатов. Газета напоминает мелким землевладельцам, что эти съезды «надта важныя для нашага краю», ибо на них решается вопрос, кто будет выбран выборщиком: те, кто за богатеев или те, кто за интересы мелких хозяев. На выборах в прошлую Думу уже была допущена ошибка, когда от Беларуси в Думу попали «найбольш панскіе депутаты», которые в Думе только и защищали панов. В отличие от других депутатов депутаты от Беларуси «Ци паказывалі яны усяму свету нашу бяду? Не! Ци гаварылі яны сьмела прауду у вочы чыноўнікам? Не!» [5]. В газете появлялась информация об удачах, когда выбирали «шмат мужыкоу-соцыялістоу – людзей разборных, што добра разумеюць, якой дарогай трэба ісці, каб вывесці народ к свабодзе, к справядлівым парадкам». Надо этой удачей воспользоваться таким образом, чтобы на губернских выборах мужикам держаться вместе, объединиться с городскими выборщиками и не пустить в Думу помещиков. «Нехай жэ мужыкі самі не наклікаюць беду на свае голавы!», - с беспокойством предостерегает газета. Чтобы этого не произошло, «Наша ніва» рекомендует выборщикам съехаться в губернию на два-три

дня раньше перед выборами и сговориться между собой и с городскими выборщиками по поводу выдвигаемых кандидатур.

И здесь же газета специально останавливается на свободах, которые должны осуществить будущие депутаты. Это – равенство перед судом и богатых, и бедных, чиновников и др.; отмена навсегда разделения общества на мужиков, дворян, шляхту и т.д., ссылаясь по этому вопросу на пример Англии, где народ заставил короля Иоана Безземельного подписать подобный манифест. Народ Англии добился свободы совести, печати, собраний, товариществ и союзов, забастовок, квартира человека стала недоступной для полиции без решения суда, а не так, как у нас делает полиция [5]. Приводя пример Новой Зеландии, «Наша ніва» рассказывала, как народ, придя здесь к управлению, через выбранное им правительство провел значительные меры по улучшению земельных отношений в пользу мелких землевладельцев. Корреспондент газеты побывал в небольшом городке Шафтсбери в Англии и рассказал о том, что здесь мэра города избирает город, здесь, как и во всей Англии, налажено полное самоуправление, лорд-намесник (как бы губернатор в России) и даже главный министр не имеют никакой власти над городским советом, который заправляет всеми своими делами. Городок удивляет своей чистотой, газовым освещением, водопроводом, жители живут обработкой земли, которая в виде фальваровских хозяйств расположена вокруг городка, полиция подчиняется главе города и искренне охраняет жизнь и все добро английских граждан. Взятки полиция не берет. «Спакойна жывуць людзи у Англии», - заключает свои впечатления корреспондент [14]. Газета регулярно стала подавать материал о других странах, где народ добился свобод, чтобы убедить своих в возможности таких побед. Продолжая в следующем номере разговор о свободах, газета концентрирует внимание на нарушениях свободы совести. Царское правительство провело насильственно принятие униатами православия. Многие костелы были закрыты. Соппротивление католиков усмирялось казаками и войсками.

«Наша ніва» с удовлетворением извещает свои читателей об избрании во многих местах Беларуси выборщиками социалистов, т.е. «левых», «што надта не любяць правіцельства». Например, в Минске на уездном съезде городских избирателей предпочтение было

отдано исключительно представителям «трудового комитета»*. Газета призывала «мужиков» выбирать своими представителями в Думе учителей, которые первыми «начали будиць веску ад згнилога сну и адкрываць мужыкам вочы на прауду» и в I Думе, объединившись с мужицкими депутатами, «твердо стояли за вечную мужицкую прауду», за свободу, за права работающих на земле. Правительство в новом избирательном законе серьезно ограничило возможности учителей быть избранными и все же сельский люд еще больше стали верить учителям.

За четыре дня до выборов депутатов Государственной думы на страницах газеты вновь выражается беспокойство за то, чтобы избрали достойных. Прошлые депутаты как уехали в Петербург, так их никто не видел и не слышал. А после разгона Думы лишь только депутат из Гродненской губернии Кондрашук после возвращения из Думы объезжал волости своего уезда и рассказывал своим избирателям о том, что происходило в Думе, что делали депутаты и за что их разогнали. Газета настойчиво советовала выборщикам заранее обсудить и договориться, за кого голосовать и тем, кого выберут дать твердый наказ, что им делать и чего добиваться в Думе [6].

По мнению газеты, депутат должен быть человеком разумным, смелым, разборчивым, бойким и осведомленным. Но такие депутаты появятся лишь тогда, когда выборщики-мужики объединятся с городскими выборщиками, ибо помещики переселят и выберут своих. В Думу не должны попасть помещики, черносотенцы, духовные лица. Газета сообщала, что в Новогрудском, Слуцком, Виленском, Дисненском поветах, в Витебской губернии выбрали тех, кто будет «сильно стоять за мужиков, а правительство очень не любят». Однако в целом в белорусских губерниях помещики, бискупы и архиереи легко сбили с толка деревенских людей и выбрали господ. Нередки были случаи, когда помещикам удавалось различными способами, в том числе подкупом, переманивать на свою сторону мужиков-выборщиков и тем самым усилить свои позиции среди выборщиков. Использовали для этого костелы, где верующим, которые не проголосуют за представителей помещиков, грозили гореть в «пякельным агне» [7]. И это действовало на верующих, некоторые из них переметнулись к помещикам.

20 февраля 1907 г. открылось первое заседание Государственной думы России. Она сразу же проявила оппозиционный дух по отношению к царю: на выкрик одного из депутатов «Да здравствует Государь-Император!» с выкриком «Ура!» поднялась лишь небольшая группа правых депутатов. Остальные депутаты сидели и молчали. Еврей-выборщики Гродненской губернии подали жалобу на грубое нарушения выборов с просьбой отменить их. Они рассказали о том, что перед выборами, препятствуя объединению мужиков и городских, архиерей предупреждал, что это будет изменой святому кресту, стоя на коленях перед выборщиками, пугал их «геенной огненной». Нарушения закона о выборах обнаружены в Ошмянском повете. Здесь к выборам не допустили нескольких уполномоченных от волостей и не дали волостям выбирать на их место новых. Когда мужики прибыли на собрание выборщиков, то их изолировали, никого к ним не допускали. Маршалок Витт уговаривал мужиков объединиться с помещиками, а не с городскими, хотя по закону он не имел права вмешиваться в выборы. В день выборов помещики забрали часть выборщиков-мужиков в буфет и там держали, никого, в т.ч. и их товарищей-выборщиков, к ним не подпускали. Когда они хотели заявить об этом губернатору, то такой возможности им не предоставили. В Минской губернии специальной телеграммой от архиерея местным попам было поручено лично доставить в Минск на выборы в Думу выборщиков. Родственники выборщиков испугались, чтобы этих выборщиков сделают дьяконами или монахами [8]. И таких мелких и крупных, попирая все нормы законности, нарушений, судя по жалобам, было очень много. А ведь жаловались далеко не все. Многие, понутив головы, смирялись. Часто избранные выборщиками на выборные собрания представители богатых, будучи грамотными и осведомленными, умели навязать мужикам свое понимание обстановки. Поэтому, писала газета, «Как ни хотели мужики выбирать своих, им это не удалось; кажется и галки бросали за своих, а прошли попы да старшины...И пошли мужики домой, повесив головы, и удивляясь, как это вышло – выбирали одних, а прошли другие» [9]. Тяжело было неграмотному простому деревенскому люду разобраться в процедуре выборов, в содержании закона о них.

Неугодных власти депутатов арестовывают, в их думских кабинетах проводят обыски. Губернаторы получили приказ не допускать в городах и деревнях собраний и сходов, если на них будут выступать народные представители. С этой целью полиции было приказано следить за квартирами депутатов и пресекать попытки проводить там собрания. Прямым издевательством на депутатской неприкосновенностью была передача Таврического дворца, где заседала Дума, из ведения председателя Думы в ведение полицейского чина Остен-Сакена. Депутатов отдавали под суд за «политические проступки». На все жалобы со стороны Государственной думы на произвол полиции премьер-министр и министр внутренних дел П. Столыпин отвечал полной поддержкой действий полиции.

В специально введенной рубрике «Государственная дума» газета не только информировала о парламентской деятельности, но и пыталась влиять на нее. Были сформулированы первоочередные задачи народных избранников: 1) расследовать нарушения избирательных процедур и на место неправильно избранных депутатов позволить народу выбрать новых; 2) принять законы о свободе [10]. Фракциям левых партий (социалистам и трудовикам) газета рекомендовала создание комиссии, «чтобы заняться голодными мужиками». При этом газета, по материалам думских дебатов по этой теме, высказала настоящие причины голода в России: нехватка земли; страшные налоги, из-за которых мужик вынужден продавать весь хлеб, чтобы заплатить налоги, обрекая себя на голод, «и еще самодурство нашей администрации – вот главные причины голода» [11]. Зато за рубеж продают 700 пудов хлеба. Надо отдать должное: редакция газеты сумела подняться на государственный уровень и предложить парламентариям действительно наиважнейшие и фундаментальные вопросы общероссийской жизни, которые были животрепещущими и ожидаемыми по существу всеми слоями Империи. Газета с сожалением констатировала, что в отличие от других депутатов, «наши мужицкие депутаты» не объединились, не держатся вместе; одни присоединились к «истинно русским», другие к «истинно-польским», часть усиленно обрабатывается черносотенцами. А в Минской губернии мужики даже провели специальные сходы, на которых отрицательно оценили деятельность в Думе своих депутатов и потребовали, чтобы они вышли из правых партий

[13]. Гродненские депутаты ничего не делают в Думе: «так сидят в Петербурге. Так и ничего не слышно о них даже». Ничего не говорят в Думе о тяжелой жизни народа в Беларуси, что нужно белорусскому краю. И «Наша ніва» горестно заключает: «народ белорусский наибольш темный да наибольш прыбитый: таких ен и дзепутатау выбрау» [16]. Резко осуждали крестьяне тех своих депутатов, которые в Думе держали сторону правительства. Один из таких депутатов Петраченко от мужиков Витебской губернии приехал в свое село и попытался сделать отчет о работе Думы. Однако никто не хотел его слушать и неприязнь к нему была столь велика, что Петраченко ходил под охраной пятерых стражников [17]. В то же время в Думу адресовывались решения сельских сходов о ее поддержке. Так, мужики села Сычи Брестского повета выразили свою веру Государственной думе «от всего сердца» и обещали поддерживать ее «когда придет время» [15].

Противостояние Думы с правительством возрастало. Для разработки законов депутатам нужны были специалисты и советники по разным вопросам. Однако премьер-министр царского правительства П. Столыпин на эту просьбу председателя Думы не только запретил принимать в комиссии специалистов со стороны, но и приказал полиции не пускать их в комиссии. Вскоре действия царского правительства получили серьезную поддержку со стороны дворянского сословия России. В начале апреля 1907 г. в Петербурге состоялся съезд, «чтобы стоять против замаху на их права». Съезд потребовал разгона Думы. Основной аргумент состоял в том, что Думе дали право наводить порядок в государстве, «а панов устранили» [12]. По мнению участников съезда, в Думу избраны одни бунтовщики. Съезд потребовал вновь изменить закон о выборах, чтобы «выбирались паслы ад каждого сасловия атдельна, або чтобы выбрали только багатых. Тогда Дума не страшная будзет». Любопытное событие. Оно свидетельствует о том, что, несмотря на всеческие меры царского правительства сформировать лояльный к себе депутатский корпус Государственной думы, эти меры уже вторично проваливались. По всей видимости, недовольство режимом самодержавия проявляли представители практически всех сословий России. Главным тормозом развития страны оставались нерешенность земельного вопроса и произвол власти. Для многих в Европе Россия

олицетворяла «полицейское государство», что вполне осознавалось и многими в России. Поэтому самодержавие и его правительство не могли ужиться в принципе с любым выборным органом власти, что и подтвердилось в разгонах и новых выборах «страшной» Думы.

Газета рассказала о рассмотрении в Государственной думе вопроса об образовании. За последние годы две тысячи лучших учителей посажены в тюрьмы, сосланы в Сибирь. Правительство «задушила эту науку», закрыв все находившиеся в крае училища и даже запретило проводить обучение на дому. Закон устанавливал, что учителями могут быть только те, кто имеет на это законное право. При этом законность права определяет полиция. В результате, подытоживает «Наша нива», в стране невозможно всеобщее образование, так как для этого нет достаточно «благонадежных» учителей [15].

8 июня 1907 г. «Наша нива» опубликовала Высочайший указ от 3 июня 1907 г. о роспуске Государственной думы и назначении на 1 сентября 1907 г. новых выборов [18]. Правительство посчитало, что Дума не в состоянии работать с пользой для государства. Дума обвинялась в том, что она или совсем не рассматривала казенных проектов, или рассматривала медленно и отменяла их. Недовольство правительства вызвало то, что Дума отменила законы, которые карали «за похвалу преступлений» и накладывали большую кару «за бухтование армии», а также отказалась одобрить все «избития и насилия». Дума до сих пор так и не утвердила «государственные росписи» доходов и расходов, которые утвердило правительство. Запросы депутатов были названы войной против правительства, что отбивало якобы у народа веру в него. Судебные власти, в свою очередь, заявили, что часть Думы намеревалась разрушить существующий порядок и царскую власть. Когда правительство потребовало привлечь 55 депутатов Думы к суду и 16 из них арестовать, то Дума не выполнила «в тот момент задание властей». Все это, по мнению царя, явилось невозможным для продолжения работы Думы и она распущена.

Причину такого поведения Думы царский указ назвал то, что и закон о выборах оказался непригодным, и в депутаты Думы попали «непригодные люди». Поэтому по новому закону новая Дума должна иметь «дух российский». В этой связи, чтобы сделать более тща-

тельный отбор «правильных» выборщиков, т.е. лояльных царской власти, их количество в новом законе было уменьшено с 8 тыс. 496 чел. до 5 тыс. 864 чел., т.е. на 2 тыс. 632 чел. И депутатов в новой Думе вместо 524 будет 442, т.е. на 82 меньше. «Наша ніва» посчитала, что если до сих пор крестьяне (мужики) выбирали 2 тыс. 654 уполномоченных от волостей, т.е. на каждую сотню всех выборщиков приходилось 43 крестьянских, то по новому закону выборных от крестьян будет только 1 тыс. 160, а на сотню выборщиков от всех крестьянских будет уже только 22. Таким образом, новый избирательный закон был направлен, в первую очередь, против наиболее многочисленной и угнетенной части российского общества – крестьянства, уменьшив его представительство среди выборщиков в два раза. Зато землевладельцы вместо 1965 своих выборщиков получали 2 тыс. 647, т.е. на 682 выборщика больше. Это же коснулось и выборщиков от рабочих, представительство которых уменьшилось с 229 до 164. При этом крестьяне лишались права самостоятельно от своей социальной группы избирать депутата. Теперь эти полномочия получил губернский съезд.

Самоотверженно и активно боролась «Наша ніва» за то, чтобы белорусские крестьяне («мужики») получили достойное представительство в Государственной думе России, как могла помогала депутатам понимать свою функцию в законодательном органе страны, ставила перед ними конкретные задачи и подталкивала их к активной позиции в борьбе за «темны и забиты» народ Беларуси. За это газета заслуживает высочайшего слова хвалы и чести. Это пример беззаветного служения средства массовой информации не власти, а простому народу, своей стране, пример героической, бескомпромиссной и принципиальной позиции до конца.

Царское правительство не только разогнало Государственную думу, но и подвергла многих из бывших депутатов репрессиям. Газета сообщала, что после 1 июня 39 бывших депутатов получили повестки от следователей для явки на допрос. Много людей было арестовано. Все тюрьмы и арестантские набиты людьми. Царский режим не поддавался демократизации, тем самым подвергнув страну новым тяжелым испытаниям и катастрофам.

Использованные источники и литература

1. «Наша ніва». – 1906. – 24 ноябра – 7 дзекабра
2. «Наша ніва». – 1906. – 2 дзекабра
3. «Наша ніва». – 1906. – 27 дзекабра
4. «Наша ніва». – 1906. – 29 дзекабра
5. «Наша ніва». – 1907. – 5 января
6. «Наша ніва». – 1907. – 2 февраля
7. «Наша ніва». – 1907. – 11 февраля
8. «Наша ніва». – 1907. – 18 февраля
9. «Наша ніва». – 1907. – 24 февраля
10. «Наша ніва». – 1907. – 2 марта
11. «Наша ніва». – 1907. – 29 марта
12. «Наша ніва». – 1907. – 6 апреля
13. «Наша ніва». – 1907. – 20 апреля
14. «Наша ніва». – 1907. – 4 мая
15. «Наша ніва». – 1907. – 11 мая
16. «Наша ніва». – 1907. – 18 мая
17. «Наша ніва». – 1907. – 25 мая
18. «Наша ніва». – 1907. – 8 июня

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МИНСКОЙ ГУБЕРНСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ПАРТИИ ЭСЕРОВ В МАРТЕ-ИЮНЕ 1917 ГОДА

Воробьев А.А.

Могилевский институт
МВД Республики Беларусь

К началу 1917 г. положение народных масс Беларуси было весьма тяжелым, так как в условиях продолжавшейся Первой мировой войны в армию было мобилизовано наиболее трудоспособное население, на нужды армии проводились многократные реквизиции продовольствия и лошадей, из-за нехватки рабочих рук сокращались посевные площади в сельском хозяйстве, падало производство промышленной продукции. Вследствие этого еще больше ухудшалось и без того тяжелое материальное положение населения. Недовольство рабочих, крестьян и солдат политикой царского правительства стремительно нарастало. Политическая обстановка в

стране к исходу зимы 1917 г. накопилась до предела и вторая революция в России стала реальностью. 23 февраля 1917 г. события в Петрограде вышли из-под контроля царского правительства. В течение одной недели царское самодержавие было сметено, а в стране начал формироваться новый государственный строй. Образовалось буржуазное Временное правительство, начали формироваться также Советы рабочих, крестьянских и солдатских депутатов, резко оживилась деятельность ранее нелегальных политических партий России, одной из которых являлась партия социалистов-революционеров (эсеров).

В Беларуси начальный период ликвидации органов царской власти и образования Советов, а, также, губернских, городских и уездных органов Временного правительства длился примерно со 2 по 11 марта 1917 г. В течение этого времени были образованы Минский, Витебский, Гомельский, Бобруйский, Полоцкий и ряд других Советов рабочих и солдатских депутатов, были сформированы городские комитеты общественной безопасности и назначены губернские и уездные комиссары Временного правительства [1, с. 104]. В начальный период революции возник и Вилейский Совет рабочих и солдатских депутатов [2]. Всего в течение марта 1917 г. в Беларуси было образовано более 30 Советов рабочих и солдатских депутатов. Временное правительство назначило комиссаров белорусских губерний. В Минской губернии им был назначен бывший председатель губернской земской управы кадет Б.Н. Самойленко[3]. В целом процесс смены старых властных структур новыми в Беларуси, как и во всей России, проходил достаточно быстро и безболезненно. Многие органы власти и управления состояли из представителей разных политических партий, в том числе и социалистов-революционеров. Членами Минского губернского комитета общественной безопасности стали эсеры А.Г.Зимионко и С.Ф. Ковалик[4, л. 43-44]. По просьбе минского губернского комиссара Б.Н. Самойленко глава Временного правительства князь Львов назначил его помощниками К.М. Демидецкого-Демидовича (кадета) и члена Минской городской организации эсеров И.И. Метлина. Кандидатуры помощников были определены самим Б.Н. Самойленко. И.И. Метлин и А.Г. Зимионко в числе восьми человек были назначены минским губернским комиссаром его уполномоченными, с правом

выступлений от его имени [5]. В марте 1917 г. на заседании Минского городского исполнительного комитета было решено создать в Минске народный дом. В комиссию по его созданию вошло четыре человека, в числе которых был и эсер С.Ф. Ковалик [6]. Эсеровские организации Беларуси в марте-апреле 1917 года в целях популяризации своей партии среди народных масс активно вели пропагандистскую и агитационную работу в массах, разъясняли солдатам, рабочим и крестьянам политику партии о войне и мире, аграрному вопросу, по отношению к Временному правительству и другие. В апреле должен был состояться первый съезд рабочих и солдатских депутатов Западного фронта, который проходил по территории Беларуси. Социалисты-революционеры, как и другие политические партии, придавали этому съезду большое значение. Начиная со второй половины марта 1917 г., они вели активную работу по разъяснению основных положений политической линии своей партии. Так, 16 марта, по сообщениям прессы, состоялся "громаднейший митинг" в Заславле. Его открыл большой речью социалист-революционер Б.Н. Дризо. Речь его содержала те же идеи, которые эсеры позже отстаивали на фронтовом съезде. В последующие дни митинги состоялись в Радошковичах, Ракове и других населенных пунктах Минской губернии. Б.Н. Дризо предполагал объехать весь район дислокации 10-й армии Западного фронта и везде устроить митинги солдат и местных жителей [7]. Первый фронтовой съезд рабочих и солдатских депутатов начал свою работу 7 апреля 1917 года в Минске. После открытия разгорелась острая борьба за руководство съездом. На пост председателя съезда эсеры выдвинули солдата, члена партии социалистов-революционеров В.В. Сорокалетова. Вторым кандидатом был председатель исполкома Минского Совета рабочих и солдатских депутатов межрайонец В.П. Позерн. В результате голосования председателем съезда был избран Позерн, за которого голосовало 382 делегата. За Сорокалетова голосовало 334 делегата и он был избран товарищем председателя [8]. Выступая на фронтовом съезде, эсер Николаев заявил: "Война, с её специфическими, захватными тенденциями, уже закончена 27 февраля. Мы теперь только борцы за свои независимость и свободу, русская армия должна быть сильной и боеспособной. Мы будем убивать всех, кто покусится на нашу свободу – немец или русский". Его

речь была встречена шумными аплодисментами присутствовавших [9]. В выступлении по аграрному вопросу Николаев заявил о необходимости добиваться того, чтобы земля принадлежала трудящимся на ней крестьянам, не сказав о том, когда и как это будет сделано. По его предложению съезд послал приветственную телеграмму "бабушке русской революции", известной деятельнице эсеровской партии Брешко-Брешковской. От Минского губернского комитета Всероссийского крестьянского съезда, образованного в конце марта съезд приветствовал его председатель, начальник минской гражданской милиции большевик Михайлов (Фрунзе). Сознавая влияние эсеров на крестьянство, он в своем выступлении сказал, что крестьяне должны объединиться вокруг социал-демократов (большевиков) и социалистов-революционеров [10]. На этом съезде умами его участников, по воспоминаниям большевика В.Б. Фомина, владели эсеры [1, с. 162]. Во фронтовой комитет был избран 61 человек, из них 32 социалиста-революционера и 29 социал-демократов (в том числе 6 большевиков). Председателем фронтового комитета избрали солдата Подвицкого (эсера), товарищами председателя офицера Полянского (эсера) и заместителя председателя минского Совета рабочих и солдатских депутатов Любимова (большевика), секретарями офицера Ровного и солдата Зетеля (оба эсеры), казначеем врача Громашевского (большевика), членами президиума врача Кожевникова (эсера), солдата Фишгендлера (социал-демократа меньшевика) и Позерна (председателя съезда, межрайонца) [11]. Съезд в итоге высказался за доверие Временному правительству и продолжение войны до победного конца, но без аннексий и контрибуций[9].

Временным правительством 21 апреля 1917 г. было издано постановление об учреждении земельных комитетов, на которые возлагалась подготовка земельной реформы и разработка неотложных временных мер впредь до решения земельного вопроса Учредительным собранием. В задачи местных (губернских и уездных) земельных комитетов входило: 1) соби́рание необходимых для земельной реформы сведений, составление соображений и заключений по относящимся к ней вопросам, а, также, выполнение необходимых для нее подготовительных действий; 2) приведение к исполнению постановлений центральной власти по земельным де-

лам; 3) разрешение вопросов, споров и недоразумений, возникавших в области земельных и сельскохозяйственных отношений в пределах действующих законоположений и постановлений Временного правительства. Состав губернских земельных комитетов был следующим: четыре члена, избираемые губернским собранием и один, избираемый городской думой губернского города, по одному представителю от каждого уездного земельного комитета и не более трех представителей экономических отделов губернской земской управы [12, л. 25-27]. Руководящие посты в большинстве местных (губернских, уездных и других) земельных комитетов заняли эсеры. Эсеры продолжали наращивать свое представительство в различных властных органах, чтобы с их помощью проводить в жизнь свои программные установки. Минская городская управа 26 апреля 1917 г. по предложению эсера С.Ф. Ковалика пополнилась тремя новыми членами: Ю.М. Нейфахом (сионист), доктором Теуминым (бундовец) и Левитасом (эсер). Левитас был в 1907 г. арестован царской полицией вместе с краевой типографией эсеров и отправлен в ссылку, из которой вернулся только 17 апреля 1917 г. и сразу же принял активное участие в местной общественной жизни [13]. Родион Бонч-Осмоловский, принадлежащий к семье эсеров, известной в истории российского освободительного движения, стал помощником Игуменского уездного комиссара Временного правительства. В руководство Бобруйского уездного исполнительного комитета были избраны эсеры: М.И. Климович-председателем, товарищем председателя – Т.И. Солонович, секретарем – Ф.М. Короткеви [14]. С.Ф. Ковалик, один из лидеров минских эсеров, на совместном заседании Минской городской думы и городского исполнительного комитета в числе шести человек был избран в состав губернского исполнительного комитета [15]. Несмотря на короткий период (два месяца), эсеры тем не менее смогли добиться заметного влияния на крестьянские массы Беларуси. 20 апреля 1917 года в помещении Минского городского театра открылся I крестьянский съезд Минской и Виленской губерний. Его председателем был избран большевик Михайлов (Фрунзе). Съезд рассмотрел вопросы о войне и мире, об отношении к Временному правительству, о земле и другие, Делегаты приветствовали появление на съезде С.Ф. Ковалика, которого минские эсеры называли "дедушкой русской рево-

люции" [16]. Осудив дезертирство, делегаты заявили о необходимости продолжения войны с неослабленной энергией, и приняли решение поддерживать Временное правительство пока оно идет навстречу народным интересам. Право окончательного решения земельного вопроса съезд признавал за Учредительным собранием, и впредь, до принятия закона о земле, требовал не допускать никаких насильственных захватов земли и угодий, возложив на волостные комитеты обязанность вести борьбу против всякого самочинного разрешения аграрного вопроса [1, с. 123-125]. В конце апреля 1917 г. по инициативе уездного комиссара Фалевича был созван Мозырский уездный крестьянский съезд, на котором председателем уездного комитета Совета крестьянских депутатов избрали представителя партии социалистов-революционеров [1, с. 141]. В резолюции съезда по аграрному вопросу говорилось, что все частновладельческие земли переходят в государственное общенародное достояние на условиях, которые будут установлены Учредительным собранием. В других резолюциях съезд признал единственной властью в России Временное правительство и заявил о его поддержке, а также решительно рекомендовал гражданам, кооперативам и другим организациям подписываться на "Заем свободы". По вопросу о войне и мире съезд принял резолюцию, в которой было выражено пожелание, чтобы Временное правительство стремилось к заключению почетного для России мира, но не иначе, как в согласии со всеми союзниками, а до наступления мира продолжало войну [17]. По исследованиям академика И.М. Игнатенко, все уездные Советы крестьянских депутатов на неоккупированной немцами территории Беларуси в апреле-мае 1917 года возглавлялись эсерами [18, с. 142]. В целях упрочения своих позиций в деревне и влияния на крестьянские массы губернские и уездные эсеровские организации систематически проводили работу по росту рядов партии социалистов-революционеров. Активная работа организаций эсеров по росту их рядов дала положительные результаты. Они становились не только многочисленными, но и охватили все уезды и многие волости. Оценивая работу эсеров по росту численности своих организаций, минские кадеты образно отмечали: "Вся та эсеровская огорожина, которая летом 1917 г. завалила все базары и толкучки городов и весей Российской республики, весной еще только наспех выгонялась в

мартовских и апрельских парниках революции [19]. Нехватку денежных средств минские эсеры восполняли за счет концертной деятельности, имевшей большой успех. Вырученные средства использовались для проведения пропагандистской работы, издания литературы для крестьян, солдат и рабочих [11]. Так, 25 апреля минские эсеры открыли читальню и объявили о приеме подписки на газеты партии социалистов-революционеров [20]. Организации социалистов-революционеров придавали большое значение предстоявшим выборам в органы местного самоуправления. Они полагали, что имея сильные позиции в этих органах, их партия получит широкий выход на связь с массами городского населения. Организации эсеров вели устную и печатную пропаганду и агитацию, подбирали и рекомендовали массам достойных кандидатов для избрания в органы самоуправления. Эсеры заблаговременно в ряде уездов вступали в соглашения с представителями других политических партий. Эсеры А.Г. Зимионко (товарищ уполномоченного Минского губернского комиссара) и И.И. Метлин (помощник губернского комиссара) подписали вместе с комиссаром Минской губернии Б.Н. Самойленко в начале мая обращение к крестьянству в связи с аграрными беспорядками в губернии, в котором говорилось: "Проходивший 20-23 апреля в Минске крестьянский съезд вполне определенно указал, что крестьяне должны спокойно ждать решений Учредительного собрания. Мы ещё раз обращаемся ко всему крестьянству, чтобы все земельные споры с землевладельцами передавать на разрешение создаваемых земельных комитетов[21].

Рассмотренные факты позволяют сделать вывод о том, что в организации социалистов-революционеров Беларуси в основном преодолели организационные трудности. Воспользовавшись предоставленной революцией политической свободой, они тотчас же поведи организаторскую работу в массах, добивались их политического просвещения и на этой основе вовлечения в революционную общественно-политическую жизнь. Им удалось увеличить численный состав местных партийных организаций, повысить их организационную и политическую дееспособность. Состоявшийся в мае съезд партии социалистов-революционеров взял курс на ее сближение с буржуазной партией кадетов. Из новой политической линии партии социалистов-революционеров вытекало, что без кон-

фликта с помещиками и буржуазией решить вопрос о земле в интересах крестьян было невозможно, но на конфликт этот эсеры идти не решались. Провозгласив передачу земли крестьянам, они не торопились выполнить свои обещания. После съезда партии эсеров борьба за крестьянство резко обострилась. Руководство партии социалистов-революционеров требовало от своих местных организаций всемерно противодействовать активной работе среди крестьян большевиков, удерживать крестьянские массы под влиянием эсеров. В мае 1917 г. и последующие месяцы деятельность эсеровских организаций на территории Беларуси не претерпела глубоких изменений. В Минском городском театре на открывшемся 15 мая губернском учительском съезде с докладом о текущем моменте выступил лидер минских эсеров С.Ф. Ковалик. По аграрному вопросу на съезде выступили большевик Михайлов (Фрунзе) и эсер Злобин [22]. Целью съезда было разъяснение учителям основ политической линии эсеров по важнейшим вопросам революции и доведение с их помощью этой линии до самых разных слоев населения. Для проведения идейно-политической работы в народных массах требовались деньги, которых у эсеровских организаций не было. В целях получения денег они прибегали к проведению разных платных культурных мероприятий, сборов пожертвований и другим методам. Минский комитет партии эсеров в течение трех дней религиозного праздника Троицы организовал гулянья на треке. Вырученные деньги были использованы для оказания помощи семьям воинов одной из воинских частей и издания литературы социалистов-революционеров, всего было собрано 2 тысячи рублей [23]. Эсеры активно участвовали в митингах, демонстрациях и дискуссиях, работе крестьянских съездов и сходов, создавали курсы агитаторов-пропагандистов, открывали библиотеки, школы грамоты и многое другое. Местные эсеры в начале июня открыли в Минске курсы пропагандистов и ряд школ грамоты [24]. Продолжалось сотрудничество эсеров Беларуси с представителями других партий, что выражалось в создании коалиционных кандидатских списков для выборов в органы местного самоуправления. Список блока социал-демократов меньшевиков, бундовцев и социалистов-революционеров на выборах в городскую думу Слуцка насчитывал 29 человек, среди которых было 16 бундовцев, 12 меньшевиков и

один эсер (учитель Ю.А. Малис) [25]. На выборах этот блок получил в думе Слуцка 9 мест из 31, что, безусловно, было большим успехом коалиции [26]. На выборах в городскую думу Бобруйска эсеры выступили в блоке с бундовцами, меньшевиками и польскими социалистами (ППС). В их общем списке № 9 бундовцев было 20, меньшевиков – 12 и эсеров – 9 [27]. Представителем Минского городского исполнительного комитета Совета рабочих и солдатских депутатов в губернском земельном комитете был избран эсер С.Ф. Ковалик. В Минском губернском земельном комитете 30 июня 1917 года были произведены выборы управы, на которых председателем губернского земельного комитета был избран С.Ф. Ковалик, а членами управы И.П. Нестеров (социалист-революционер), П.А. Евстратов (беспартийный), К.А. Петрусевич (социал-демократ) и Козуба (крестьянский союз). На этом же заседании представителем в центральный земельный комитет был избран инженер Поливанов – председатель Слуцкого уездного земельного комитета (социалист-революционер) [28]. В начале июня 1917 г. была улажена конфликтная ситуация в минском Совете рабочих и солдатских депутатов, возникшая в результате требования эсеров увеличить их представительство в исполкоме Совета. Большевики пошли на уступку и эсеровская фракция Совета, насчитывавшая 70 человек, получила шесть мест в исполкоме и одно – в его президиуме [28]. Председателем Совета был избран межрайонец Позерн, а товарищами председателя большевик Любимов и эсер Хитров. Впоследствии число эсеров в исполкоме увеличилось до 13 человек из 36, то есть третьей части его членов [29]. 18 июня на манифестацию в поддержку Временного правительства, состоявшуюся в Бобруйске, местная организация эсеров призвала не только членов своей партии, но и сочувствующих [30]. В депо Бобруйска 22 июня Н.Н. Ефремов прочитал лекцию на тему "Муниципальный вопрос и социалисты-революционеры". Излагая точку зрения эсеров, лектор требовал полнейшей демократизации местного самоуправления и указал, что социалисты-революционеры будут бороться за всемерное расширение прав местного самоуправления за счет центрального [31]. Известный интерес представлял также открывшийся 16 июня 2-й Мозырский уездный крестьянский съезд. По всем вопросам съезд выступил в поддержку решений 1-го Всероссийского съезда крестьян,

который состоялся в мае месяце и на котором доминировали эсеры. Председателем Мозырского уездного Совета крестьянских депутатов единогласно был избран А.Ф. Цилько, который являлся членом Всероссийского Совета крестьянских депутатов от Мозырского уезда [32].

Обобщая все вышеизложенное, можно отметить, что тактика эсеровских организаций, как на территории всей Беларуси, так и в Минской губернии, между Апрельским и Июльским кризисами Временного правительства характеризовалась их высокой политической активностью в массах, они стремились легальным путем (через выборы) захватить в свои руки важнейшие посты в органах власти и управления всех уровней, чтобы использовать эти органы для упрочения влияния своей партии на широкие массы крестьян, рабочих, солдат и другие категории населения. В этот период времени постепенно усиливается политическое противостояние между эсерами и большевиками, которые свои усилия направили на разъяснение народным массам тех изменений, которые произошли в политической линии, как эсеровской, так и большевистской, партий. Политическая линия партии социалистов-революционеров и ее местных организаций в первый период революции (март-июнь 1917 г.) не была однозначной. В марте-апреле эсеры оставались в составе третьей силы, которой принадлежала решающая роль в свержении царского самодержавия и установлении революционно-демократического строя в России. В это время эсеры действовали главным образом в Советах, солдатских комитетах и крестьянских организациях, активно выступали за созыв Учредительного собрания. В мае-июне, когда партия социалистов-революционеров стала правящей, она, естественно, не могла проводить ту политическую линию, которую проводила в марте-апреле. Майский съезд партии эсеров, одобрив вступление ее лидеров в коалиционное Временное правительство, провозгласил новый политический курс партии, основой которого было сближение с либерально-буржуазной партией кадетов и, следовательно, начало ухода эсеров из состава третьей, революционной силы. Тем не менее, несмотря на изменение политической линии, выразившееся в поддержке ведения войны, оттяжке решения аграрного и других насущных для народных масс вопросов, отходе от скорейшего созыва Учредительного собрания, как

в целом партия эсеров, так и ее Минская губернская организация, и в мае-июне 1917 г. сохраняли и стремились увеличить свое влияние на различные категории населения, о чем свидетельствует выше-приведенный фактический материал, например, эсеровские кандидатские списки на выборах в органы местного самоуправления, свидетельствующие о том, что, вопреки сложившемуся представлению об эсерах, как крестьянской партии, в ее рядах были представлены рабочие и интеллигенция.

Использованные источники и литература

1. Игнатенко, И.М. Февральская буржуазно-демократическая революция в Белоруссии / И.М. Игнатенко. – Мн.: Наука и техника, 1986. – 344 с.
2. Известия Петроградского Совета рабочих и солдатских депутатов. – 1917. – 13 февраля
3. Витебский вестник. – 1917. – 21 марта
4. Национальный архив Республики Беларусь (далее – НАРБ). – Ф. 616. – Оп. 1. – Д. 1
5. Вестник Минского губернского комиссариата – 1917. – 11 марта
6. Вестник Минского губернского комиссариата. – 1917. – 18 марта
7. Вестник Минского губернского комиссариата. – 1917 – 21 марта
8. Вестник Минского губернского комиссариата. – 1917. – 8 апреля
9. Вестник Минского губернского комиссариата. – 1917 – 12 апреля
10. Вестник Минского губернского комиссариата. – 1917 – 11 апреля
11. Минская газета. – 1917. – 25 апреля
12. Национальный исторический архив Республики Беларусь (далее – НИАБ) – Ф. 2679. – Оп. 1. – Д. 4
13. Вестник Минского губернского комиссариата. – 1917. – 18 апреля
14. Вестник Минского губернского комиссариата. – 1917. – 26 апреля

15. Вестник Минского губернского комиссариата. – 1917. – 9 апреля
16. Вестник Минского губернского комиссариата – 1917. – 22 апреля
17. Известия Мозырского Совета рабочих и солдатских депутатов. – 1917. – 4 мая
18. Игнатенко, И.М. Беднейшее крестьянство – союзник пролетариата в борьбе за победу Октябрьской революции в Белоруссии (1917 – 1918 гг.) / И.М. Игнатенко. – Мн.: Изд. Мин-ва высш., сред.-спец. и профессион. обр. БССР, 1962. – 498 с.
19. Минская жизнь. – 1917. – 19 октября
20. Вестник Минского губернского комиссариата. – 1917. – 25 апреля
21. Вестник Минского губернского комиссариата. – 1917. – 4 мая
22. Вестник Минского губернского комиссариата. – 1917. – 28 мая
23. Вестник Минского губернского комиссариата. – 1917. – 24 мая
24. Минская газета. – 1917. – 6 июня
25. Голос народа. – 1917. – 13 июня
26. Голос народа. – 1917. – 24 июня
27. Голос народа. – 1917. – 23 июня
28. Вестник Минского губернского комиссариата. – 1917. – 9 июня, 1 июля
29. Вестник Минского губернского комиссариата. – 1917. – 3 июня
30. Вестник Минского губернского комиссариата. – 1917. – 6 июня
31. Оршанский вестник. – 1917. – 24 июня
32. Известия Мозырского Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов. – 1917. – 20 июня

Д.Ф. ЖИЛУНОВИЧ И БЕЛОРУССКОЕ НАЦИОНАЛЬНОЕ ДВИЖЕНИЕ (1917-начало 1918 гг.)

Давидович А.В.

г. Минск, БНТУ

В начале 1915 г. в Петербурге Д.Ф. Жилунович сближается с кружком студентов-белорусов. Его политические взгляды в то время формировались под влиянием белорусского национального движения, которое активно стало развиваться под влиянием революционного подъема 1905-1907 гг. Сюда входили кадры с гущи крестьян и ремесленников, которые внесли в него свои соответствующие социальному положению методы и характер [1, с. 148]. Левые группы вели свою пропаганду не только через кружки, они участвовали в самодеятельных спектакля, литературных вечеринках и изданиях газет.

В 1916 г. такая группа возникла при газете «Денница»², которую издавал Д.Ф. Жилунович. В свободном развитии белорусского и других народов России работники газеты видели основное условие успеха демократических преобразований и развития социального процесса. С победой февральской буржуазной революции белорусское национальное движение приобретает значительный размах. В марте 1917 г. Жилунович становится одним из признанных лидеров Белорусской социалистической грамады (БСГ), возрожденной после 1907 г.

В условиях резкого ухудшения положения народных масс (империалистическая война, разруха, голод и т.д.) начался активный процесс их «полевения», который выразился в поддержке ими леворадикальных требований большевиков. На основе совпадения интересов трудового народа и основных требований левых революционных партий стал складываться блок с большевиками. К нему присоединилось левое течение в БСГ в составе Петроградской, Московской и Бобруйской организаций.

² «Денница» - общественная и литературная газета. Издавалась 1.11.- 31.12.1916 гг. в Петрограде на белорусском языке редактором-издателем Д.Ф. Жилуновичем (Т. Гартным). Рассказывала о тяжелом положении Беларуси в 1-ю Мировую войну, выступала за развитие белорусской культуры, издание книг на белорусском языке, открытие белорусского университета. Издание из-за финансовых и цензурных сложностей прекращено на № 7 газеты [2, с. 236].

Этот процесс сближения сдерживали острые противоречия в подходе к национальному вопросу. Местные лидеры большевиков считали его второстепенным. Это вызвало несогласие со стороны национально-демократических партий и организаций, для которых этот вопрос был главным. Основой политических взглядов был этот вопрос и для Жилуновича. Как один из лидеров БСГ, со временем, он попадает в эпицентр политической борьбы в Беларуси. В марте 1917 г. он принимает участие в съезде белорусских националистических организаций в Минске. На нем были представлены почти все партии и течения белорусского национального движения. Дмитрий Федорович, как один из авторитетных деятелей национального движения был выбран в руководящий орган съезда – Белорусский национальный комитет (БНК). БНК провозгласил своей целью культурно-национальное возрождение белорусского народа. Его программа предусматривала признание наиболее подходящей формой государственности Беларуси автономию в составе Российской демократической республики. Но главная проблема – национальный вопрос – на съезде решен не был. БНК планировал «организовать Беларусь», надеясь на поддержку Временного правительства, которое вообще не собиралось решать белорусский вопрос, даже в урезанном виде [3, с. 86].

Противоречивая и непоследовательная политика БНК, непопулярность среди крестьянских масс руководителя комитета помещика Романа Скирмунта, привели к тому, что эту организацию перестали поддерживать основные силы национально-демократического движения.

В связи с этим в Минске в июле 1917 г. был проведен съезд представителей белорусских национальных организаций, на котором была создана Центральная Рада белорусских национальных организаций (в дальнейшем реорганизована в Великую белорусскую Раду). Д.Ф. Жилунович был избран членом ее исполкома, где последовательно отстаивал ключевой вопрос аграрной программы – о безвыплатной передаче земли в руки тех, кто ее обрабатывает.

Летом 1917 г. на конференции БСГ его избирают в состав Центрального комитета. Как лидер БСГ Жилунович стремился консолидировать различные течения в партии. В то же время он оставался одним из руководителей Петроградской организации БСГ. Ее

курс на привлечение рабочих-белорусов города к партийной работе, по мысли Жилуновича, был избавлением от правой опасности в самой организации, очертил в короткий период времени раскол в БСГ [4, с. 44-45]. Укрепление революционно-демократических тенденций в Петроградской организации БСГ превратил ее, по сути, в центр левого течения в партии.

По инициативе Петроградской организации 14 октября 1917 г. был созван III съезд БСГ. Его организаторы хотели пересмотреть старую программу, принятую в 1916 г., в связи с изменившейся ситуацией в стране и объединить все национально-демократические силы. Но на съезде развернулась острая дискуссия по вопросам эволюционного и революционного пути развития, стратегии и тактики партии в отношении к будущей революции. Достичь согласия между правыми и левыми течениями в БСГ, как по стратегическим, так и по тактическим вопросам Жилуновичу не удалось. В дальнейшем левое течение, представленное Петроградской, Московской и Бобруйской организациями, отказалось подчиняться решениям съезда и приказам ЦК. Дмитрий Федорович Жилунович вспоминая работу съезда, говорил, что с этих пор началось существование двух течений в БСГ – левого и правого [5, с. 17].

Надо отметить, что БСГ как самая массовая и авторитетная партия в белорусском национально-освободительном движении и ее левое крыло не достигли ощутимых успехов в решении проблем социального и национально-государственного развития края. Значительная доля вины лежит тут на руководителях местных партийных организаций большевиков, которые в своей деятельности игнорировали экономические, политические и социальные условия, сложившиеся на нашей территории, национальные устремления различных слоев населения, особенно интеллигенции.

Октябрьскую революцию Дмитрий Федорович встретил, как неизбежность, закономерный процесс исторического развития. Являясь последовательным демократом, он беспокоился, чтобы дальнейшее развитие революционного процесса не пошло в крайне жестких большевистских формах. Но он поддерживал широкую социальную программу большевиков, которая отвечала

требованиям народных масс. Эта двойственность Жилуновича проявилась и в оценке им результатов I Всебелорусского съезда, который проходил в Минске 15-17 декабря 1917 г.

Линией раздела на нем основных политических сил стал национальный вопрос. Одна часть делегатов, так называемые областники (представители Белорусского областного комитета при исполкоме Всероссийского съезда крестьянских депутатов), отстаивала требование автономии Беларуси в составе Российской федерации. Другая – «незалежники» (сторонники правого крыла БСГ) – требовала независимого существования Беларуси в форме буржуазной парламентарной республики.

Только небольшая группа делегатов, в которую входил и Д.Ф. Жилунович, выступала за существование Беларуси в форме национально-государственной автономии на основе признания основных требований Советской власти. Но голос этой группы не был услышан в жестком противостоянии двух основных течений.

В результате, 17 декабря, после острой политической борьбы, съезд принимает резолюцию об утверждении «республиканского демократического строя в границах Белорусской земли [3, с. 34]. Резолюция вызвала недовольство руководства Северо-Западного областного комитета РСДРП (б), что привело к роспуску съезда.

В. Кнорин через некоторое время так объяснил этот факт: «Всебелорусский съезд был распущен за националистически-контрреволюционные устремления [6, с. 64]. И в дальнейшем позиция руководителей Северо-Западного комитета РСДРП (б) в лице А. Мясникова, В. Кнорина и других противостояла любым попыткам самоопределения Беларуси.

Эта ошибочная позиция основывалась, с одной стороны, на вере в быструю победу мировой пролетарской революции, которая сметет все национальные формы государственного строя в жизни народов. С другой стороны – на вере в то, что белорусы не являются самостоятельной нацией. Это непонимание в будущем нашло трагическое отражение и в судьбе Д.Ф. Жилуновича. Он негативно встретил факты роспуска Всебелорусского съезда и свое несогласие этим высказал в своем выступлении на III Всебелорусском съезде Советов. Съезд принял выступление белорусского делегата к сведению, но в связи с ухудшением ситуации в стране – угрозой немец-

кой оккупации – каких-либо действенных мер не принял. Правда, уже 11 марта 1918 г. Московская и Петроградская организации БСГ, по инициативе Жилуновича, приняли резолюцию, в которой открыто, высказались против решений Всебелорусского съезда.

Такое изменение отношения Д.Ф. Жилуновича к съезду диктовалось определенными причинами. В политике он придерживался идеи межпартийного союза. Он возлагал большие надежды на блок большевиков и левых эсеров, который сложился после Октябрьской революции. Но в результате вооруженного восстания последних в июле 1918 г. в стране, по сути, был исключен любой намек на многопартийность.

Таким образом, Жилунович, пройдя сложный путь поисков своего места в острой политической борьбе, был поставлен перед выбором – стать на одну из двух позиций в этой борьбе. Формально оставаясь членом левого крыла БСГ, в октябре 1918 г. он вступает в РКП(б).

Использованные источники и литература

1. Андраюк С. Яго трагічны лёс/С. Андраюк // Польшыя. – 2012. - № 4 – с. 147-160.
2. Скалабан В. “Дзянніца”/В.Скалабан // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. – Мінск, 1996. – т. 3
3. Турук Ф. Беларускі рух /Ф. Турук. – М. 1921. – 185 с.
4. Ялугін Э. З кагорты першых /Э. Ялугін // Польшыя. – 1988. - № 2 – с. 1-4.
5. Платонаў Р. “Пакаянныя лісты” Зміцера Жылуновіча/ Р. Платонаў // Беларусь. – 1995. - № 1 – с. 16-17.
6. Кнорин В. Революция и контрреволюция в Беларуси. Ч. 1./В. Кнорин. – Смоленск, 1920 – 123 с.

ПРЫВАТНЫЯ ВЫТВОРЧЫЯ ПРАДПРЫЕМСТВЫ НА БЕЛАРУСКІХ ЗЕМЛЯХ У 1900 - 1921 гг.

Доўнар Л.А.

г. Мінск. БНТУ

Палітыка і эканоміка з’яўляюцца фундаментамі ўсёй сістэмы грамадскіх сувязей. Першыя 20 год XX ст. у гісторыі Беларусі былі вельмі насычаны войнамі, рэвалюцыямі, палітычнымі пераўтварэн-

нямі, тэрытарыяльнымі падзелямі. Аднак, і ў гэты час людзям патрэбны былі адзенне, абутак, мэбля, посуд і шмат іншых тавараў шырокага попыту. У дадзеным артыкуле зроблена спроба прасачыць як прамысловая вытворчасць на тэрыторыі Беларусі прыстасоўвалася да палітычных перамен у 1900 – 1921 гг.

У пачатку ХХ ст. на беларускіх землях атрымалі развіццё ўсе тры віды прамысловасці: рамяство, саматужніцтва, фабрыкі і заводы. Забеспячэннем унутраннага рынку займаліся пераважна дробнатараварныя прадпрыемствы прыватнай формы ўласнасці, якія размяшчаліся як у гарадах, так і ў сельскай мясцовасці. [22, с. 41]. У 1859 г. у беларускіх гарадах мелася 13904 саматужніка. Перапіс 1898 г. выявіў павелічэнне колькасці да 34 428 саматужных прадпрыемстваў. На тэрыторыі Беларусі прыватныя прадпрыемствы разнастайнай спецыялізацыі былі распаўсюджаны раўнамерна. Тут не было так званых «саматужных гнёзд» – рэгіёнаў па вытворчасці пэўнага віду прадукцыі, як гэта было ў Маскоўскай, Тульскай, Уладзімірскай і Пензенскай губернях Расіі.

Большасць гарадскіх саматужнікаў і прамыслоўцаў у беларускіх гарадах былі габрэямі па нацыянальнасці. У руках габрэяў былі сканцэнтраваны такія галіны, як тытунёвая прамысловасць, вытворчасць запалак, шпалер, кафлі, друкарская справа, гарбарная вытворчасць і футравы промысел, ювелірная справа. Прычым гэта былі як гаспадарскія, так і рабочыя габрэйскія рукі. Прынцып “габрэй працуе толькі на габрэя” строга выконваўся. Габрэйскі капітал адыгрываў значную ролю ў піваварстве і шкляннай памысловасці, цяслярстве і вытворчасці мэблі, хімічнай вытворчасці і ў мукамольнай справе. Некаторыя гарадскія прамысловыя прадпрыемствы дасягалі фабрычна-завадскога ўзроўню і паспяхова экспартавалі сваю прадукцыю за мяжу. Напрыклад, тытунёвая фабрыка ў Гродна, якая фармальна належала А. Гардону, але яе сапраўдным уласнікам з’яўляўся купец першай гільдыі Л. Шаршнеўскі. Прадукцыя прадпрыемства атрымала залатыя ўзнагароды на конкурсах у Амстэрдаме, Чыкага і Новым Арлеане. У 1902 г. на фабрыцы працавала 800 рабочых, а ў 1910 г. іх колькасць павялічылася да 1300 чалавек. На прадпрыемстве мелася найноўшае абсталяванне, якое прыводзілася ў рух з дапамогай паравых катлоў. Хутка нарошчвала аб’ёмы вытворчасці Віцебская фабрыка акуляраў І. Зелінга. У

1902 г. тут працавала 60 наёмных рабочых, а ў 1910 г. колькасць работнікаў павялічылася да 125 чалавек. Уладальнік прадпрыемства набыў 10 імпортных станкоў і паравую машыну [22, с. 78].

Браты Ракоўшчыкі яшчэ за год да адкрыцця Д. Мендзелеевым найлепшых суадносін у моцным напое спірту і вады, наладзілі вытворчасць адпаведнай гарэлкі ў Мінску. Прадукцыя вінакурні рэгулярна пастаўлялася ў імператарскі палац і стала ўзорам высокага дзяржаўнага стандарту. Пасля рэканструкцыі ў 1910 г. вінакурня стала самым механізаваным і дарагім прадпрыемствам у Мінску. На ім працавала 150 наёмных рабочых. Пасля ўзнагароджання прадукцыі гэтай вінкурні залатым медалём у Парыжы і атрымання гранпры ў Рыме, мінская гандлёвая марка “Браты Ракоўшчык” і этикетка з выявай рака сталі сімвалам якасці. Цяпер прадукцыя гэтага прадпрыемства вядома пад маркай “Крыштал”. У Беларусі трывалыя традыцыі мела гарбарная вытворчасць. У 1900-1916 гг. тут працавала больш за 200 гарбарных заводаў Найбольшае распаўсюджанне гарбарны промысел атрымаў у Мінскай і Віцебскай акругах, пераважна ў Лепельскім і Слуцкім паветах. Асноўная маса саматужнікаў-гарбароў складалася з яўрэйскага насельніцтва гарадоў і мястэчак. Займаліся промыслам таксама і татары. Напрыклад, прадукцыя гарбарняў татарскіх мястэчак Смілавічы і Узда пастаўлялася нават у Расію [19, с. 78]. Цэнзавая гарбарная прамысловасць канцэнтравалася ў Мінску, дзе меліся 4 гарбарныя заводы, на якіх працавалі 154 наёмныя работнікі. Самым вялікім быў завод Сальмана, дзе мелася 87 рабочых. У час Першай сусветнай вайны на ім апрацоўвалася больш за 2 тыс. скур у месяц [18, с. 5].

Беларусы пераважна займаліся сельскай гаспадаркай і вытворчасць імі спажывецкіх тавараў насіла дапаможны характар. Беларускія вясковыя рамеснікі выраблялі сваю прадукцыю штучна, на канкрэтнага заказчыка, альбо дробнымі партыямі, каб потым прадаць габрэйскім гандлярам. Цяслярства было самым распаўсюджаным вясковым промыслам, бо патрэба ў жылых памяшканнях, млынах, мэблі і посуду ніколі не ішла на спад. У XX ст. сярод цесяроў выдзялілася спецыялізацыя – разьба па дрэве з мэтай зрабіць драўляныя вырабы прыгожымі. У Віцебскім павеце вялікае распаўсюджанне атрымаў ганчарны промысел, бо тут амаль не выкарыстоўваўся драўляны посуд. Цікавай асаблівасцю харчовай пра-

мысловасці Гомельшчыны можна назваць наяўнасць там мёдаварняў – прадпрыемстваў па выпрацоўцы медавухі - алкагольнага напою з мёду, хмелю, цукру і вады. Такія прадпрыемствы абсталёўваліся варачнымі катламі, брадзільнымі чанамі і фільтрамі. Палівам служылі сасновыя дровы. На мёдаварнях звычайна працавалі 2-3 наёмныя рабочыя. Вясковыя рамеснікі паводле перапісу 1898 г. рэгістраваліся як сяляне, таму вызначыць іх дакладную колькасць немагчыма.

Памешчыкі і замежныя фінансісты засноўвалі ў сельскай мясцовасці прамысловыя прадпрыемствы.

Беларускія лясы з’яўляліся крыніцай важных для еўрапейскага рынку рэсурсаў: смалы, шкіпінару і іншых прадуктаў перапрацоўкі драўніны. Беларускія губерні ў пачатку XX ст. забяспечвалі звыш 50% імперскага лесахімічнага экспарту. Шмат смалакурняў працавала на Магілёўшчыне. Памешчыкі ставылі смалакурныя заводы ў Барысаве, Быхаве, Оршы.

У пачатку XX ст. у Беларусі мелася больш за 300 смалакурняў. Так, у 1914 г. толькі ў Мінскай губерні смалакуры штомесяц выпрацоўвалі 1 млн. 400 тыс. пудоў драўлянага вугалю, 800 тыс. пудоў смалы і 350 тыс. пудоў чырвонага шкіпінару. Каля 95% шкіпінару і 80% смалы, выпрацаваных у беларускіх смалакурнях, экспартавалася за мяжу. Нямецкі фінансіст А. Шмідт, разам з графам С. Бехтэвым заснавалі акцыянернае таварыства сухой перагонкі драўніны і хімічнай вытворчасці. Прадпрыемства пачало працаваць ў 1900 г. ва ўрочышчы Выдрыцы аршанскага павета. У 1907 г. тут была наладжана вытворчасць камфары, воцатнакіслага натра, фармаліну, драўлянага спірту, ацэтона, воцатнакіслай вапны для брытанскіх калоній. На вытворчасці працавала 150 пастаянных і звыш 3000 сезонных рабочых. У 1902 г. у м. Рэчыца Гомельскага павета быў створаны лесапільны завод, які ў 1904 г. быў пераабарудаваны ў фанерны. У 1908 г. на яго базе была створана запалкавая фабрыка “Днепр”, дзе працавала 545 рабочых.

Памешчыкі часта з’яўляліся ўласнікамі млыноў, якія складалі аснову харчовай прамысловасці Беларусі. Па прадукцыйнасці млыны падзяляліся на таварныя і паўтаварныя і сялянскія. Таварны млын выпрацоўваў звыш двух тысяч пудоў мукі за месяц. Звычайна на ім працавала дзесяць наёмных рабочых і чатыры служачыя.

Паўтаварныя млыны мелі вытворчую здольнасць ад 800 да 2000 пу-доў мукі ў месяц. Некаторыя вясковыя прадпрымальнікі, акрамя млына, трымалі іншыя вытворчыя прадпрыемствы. Так, І. Дашкевічу з Бабруйскага павета належалі млын, зернецёрка і лесапільня [8, с. 6].

У снежні 1917 г. быў створаны Вышэйшы савет народнай гаспадаркі, які павінен быў падрыхтаваць пераход ад працоўнага кантролю да непасрэднага дзяржаўнага кіравання нацыяналізаванымі прадпрыемствамі.

Рабочыя кожнага прадпрыемства стваралі свае фабрычна-завадскія камітэты і саветы. Уладальнікі прадпрыемстваў павінны былі прад'яўляць органам рабочага кантролю ўсю дакументацыю па набыццю і расходаванню сыравіны, вытворчаму працэсу і рэалізацыі гатовай прадукцыі. За ўтойванне інфармацыі прадпрымальнікі неслі судовую адказнасць. Галоўнымі задачамі рабочага кантролю было спыненне спроб гаспадароў прадпрыемстваў згарнуць вытворчасць і перавесці грошы за мяжу. Былі выпадкі, калі рабочыя выганялі кіраўніка прадпрыемства, а потым спрабавалі яго вярнуць.

У канцы 1919 г. пачалася нацыяналізацыя прыватных вытворчых прадпрыемстваў прамысловага ўзроўню. Вынік быў адмоўны. З 815 нацыяналізаваных прадпрыемстваў 470 бяздзейнічала, а астатнія нярэдка прастойвалі з-за адсутнасці сыравіны, паліва і няздольнасці дзяржаўных кіраўнікоў наладзіць там вытворчы працэс. Таму некаторыя нерэнтабельныя або зруйнаваныя прамысловыя прадпрыемствы зноў вярталіся ў прыватную ўласнасць. Напрыклад, былі дэнацыяналізаваны гільзавыя фабрыкі М. Іоф'ева, М. Блінштэйна, М. Саламонава, М. Гандэля, Ш. Эцінгофа, Я. Каца, М. Лібуркіна, І. Флігельмана, Ш. Гільмана [20, с. 126]. Калі нацыяналізаванае прадпрыемства не працавала, але было добра абсталявана, яго здавалі ў кароткатэрміновую арэнду на 1-3 гады. Арандатарамі часта з'яўляліся былыя ўладальнікі, якія павінны былі правесці амартызацыю вытворчасці. Так, Р. Губвід атрымаў свой лесапільны завод у Астрашыцкім Гарадку, даўшы Лескамбелу пісьмовае абяцанне, што ён “праз год поўнасю яго абсталюе” [10, с. 117].

Дробнатаварныя прадпрыемствы засталіся ў прыватнай уласнасці. Яны таксама выклікалі цікавасць савецкай улады, бо маглі садзейнічаць ліквідацыі таварнага голаду на ўнутраным рынку, не

ствараючы канкурэнцыі з дзяржпрамысловасцю. Савет працы і абароны у сваім наказе ад 30 чэрвеня 1920 г. патрабаваў ад органаў мясцовага кіравання адказаў на наступныя пытанні: “Якія саматужныя промыслы захаваліся, а якія прыйшлі ў заняпад? Ці атрымоўваюць саматужнікі ад дзяржавы сыравіну? Ці збываюць гатовую прадукцыю дзяржарганізацыям? Ці здольны саматужнікі забяспечыць сялян ўсім неабходным? Ці сустракаліся выпадкі пераходу рабочых з буйных дзяржаўных прамысловых прадпрыемстваў у саматужную вытворчасць?” [3, с. 254-266]. Для высвятлення агульнай колькасці прыватных прадпрыемстваў была праведзена рэгістрацыйная кампанія. Згодна з дэкрэтам СНК ССРБ ад 15 верасня 1920 г. усе, хто займаўся вытворчай дзейнасцю, павінны былі тэрмінова наведання ў адпаведны павятовы фінаддзел [14, с. 1]. Там яны плацілі рэгістрацыйны ўзнос у памеры 5000 руб. і запяўнялі анкету, дзе ўказвалі спецыялізацыю свайго прадпрыемства, яго месцазнаходжанне, колькасць паўнагадовых членаў сям’і, ступень іх удзелу ў вытворчасці, колькасць наёмных рабочых. Прамыслоўцы павінны былі інфармаваць пра ўзрост, нацыянальнасць, зарплату, спецыяльнасць і працягласць працоўнага дня кожнага наёмнага рабочага свайго прадпрыемства [15, с. 54].

Вынікі рэгістрацыйнай кампаніі былі падведзены ў чэрвені 1921 г. У Беларусі налічылі 2 798 дзейнічаючых прыватных прадпрыемстваў, прычым 35% з іх знаходзілася ў Мінскім павеце. У Слуцкім павеце было толькі 8,2 % ад агульнай колькасці прыватных прадпрыемстваў, хаця ў дарэвалюцыйны перыяд тэрыторыя Слуцчыны лічылася вельмі прывабнай для прадпрымальнікаў. Самымі распаўсюджанымі спецыялізацыямі з’яўляліся: апрацоўка металу, гарбарная вытворчасць, выраб адзення і абутку.

Савецкая ўлада лічыла сябе ахоўніцай інтарэсаў пралетарыяту ад буржуазнай эксплуатацыі, таму становішча рабочых на прыватных прадпрыемствах было пад асаблівай увагай. За ўмовамі працы рабочых, якія працавалі на прыватнікаў, сачыла інспекцыя Народнага Камісарыята Працы БССР. Яна арганізоўвала праверкі на прыватных прадпрыемствах, вынікі якіх фіксаваліся ў спецыяльных рэвізійных картах. Калі прыватны вытворца не прытрымліваўся патрабаванняў аховы працы ў поўнай меры, інспектар прад’яўляў яму спіс прэтэнзій, якія павінны быць выкананы ў 2-х месячны

тэрмін. У адваротным выпадку справа “злоснага эксплуатацара” разглядалася народным судом. Самі рабочыя маглі паскардзіцца на неспрыяльныя ўмовы працы. Аднак, часцей за ўсё наёмныя рабочыя адмаўляліся афіцыйна прызнаваць свой пралетарскі статус. Яны імкнуліся ўпэўніць дзяржінспекцыю, што проста дапамагаюць добраму суседу ці сябру і не разлічваюць на зарплату.

Уладальнікі прыватных прадпрыемстваў садзейнічалі ўмацаванню сувязей паміж горадам і вёскай і неслі значную долю падатковага цяжару. Тым не менш, савецкая ўлада імкнулася максімальна абмежаваць сферу дзейнасці прыватнага капіталу і не дапусціць уплыву “буржуазных элементаў” на эканоміку і грамадскае жыццё краіны.

Сумны вопыт нацыяналізацыі прымусіў прадпрымальнікаў асцерагацца ўкладваць сродкі ў развіццё сваёй вытворчасці. Гандаль быў менш рызыкаўны і дазваляў атрымаць хуткі прыбытак пры мінімальным інвестыцыях. Попыт на прамысловыя тавары перавышаў прапановы, таму гандляры маглі значна павышаць прадажныя цэны. Для выхаду з крызіснага становішча эканомікі, дзяржава пачала стымуляваць пераход прыватнага капіталу з гандлёвай дзейнасці ў прамысловую сродкамі падатковай, крэдытнай і сацыяльнай палітыкі.

Рэгуляваннем дзейнасці прыватных прадпрыемстваў займаўся Белсаматужпрам, куды ўваходзілі члены Прэзідыума СНГ ССРБ, камісарыята земляробства і кіраўніцтва прамысловай секцыі губсаюза. Белсаматужпраму падпарадкоўваліся чатыры павятовыя саматужпрамы: Ігуменскі, Слуцкі, Бабруйскі і Барысаўскі [23, с. 108]. У гэтых установах прадпрымальнікі маглі атрымаць дэфіцытную сыравіну, паўфабрыкаты, інструментарый, якія рэгулярна паступалі сюды ад усіх вытворчых глеўкаў [20, с. 218]. У той жа час збываць гатовую прадукцыю сваіх прадпрыемстваў яны павінны былі толькі праз саматужпрамы. Калі выяўлялася, што ўладальнік вытворчага прадпрыемства працуе на рынак ці на прыватных заказчыкаў без папярэдняга дазволу саматужпрама, яго пазбаўлялі права працягваць сваю дзейнасць. Прыватным вытворцам забаранялася мець нават прыкметы гандлёвых устаноў: вітрыны, полкі і цэннікі. На рэкламнай шыльдзе прыватнага вытворчага прадпрыемства абавязковым быў надпіс: “Прадаж не ажыццяўляецца. Прымаюцца

заказы на вытворчасць з матэрыялаў заказчыка для асабістага карыстання” [9, с. 20].

Якасць, колькасць і цана прадукцыі прыватных прадпрыемстваў строга рэгламентаваліся. Напрыклад, згодна з пастановай прэзідыума Ваенрэўкама ад 31 жніўня 1920 г., мыла на прыватных мылаварнях павінна было ўтрымліваць 33% тлушчу. Мылаварам трэба было аддаваць чвэрць сваёй прадукцыі Саўнаргасу, астатнюю штампавалі і дазвалялі рэалізоўваць па цэнах не вышэй 3 960 руб. за пуд [11, с. 61]. Продаж мыла без штампа або за больш высокую цану разглядаўся як злоснае адступленне ад закону [16, с. 2]. Пытанне пра змяненне цаны на прадукцыю прыватных прадпрыемстваў вырашалася на пасяджэнні спецыяльных камісій Белсаматужпрама. Напрыклад, у маі 1921 г. камісія па калькуляцыі вапны прыняла рашэнне задаволіць просьбу ўладальнікаў прадпрыемстваў па здабычы вапны павысіць цану на сваю прадукцыю з дзвюх да трох тысяч рублёў за пуд “па прычыне будаўнічага сезона” [17, с. 242].

Прыватныя заказы выконвалі ўладальнікі хімічных прадпрыемстваў, большасць якіх канцэнтравалася ў г. Мінску. Прадукцыя гэтых саматужнікаў была бытавога прызначэння. Напрыклад, М. Эпштэйн вырабляў фарбы і губную памаду, І. Варграф’іч займаўся вытворчасцю крэмаў для твару, ног і валасоў, І. Гурэвіч рабіў мазь для колаў, крем для ботаў і ласьён супраць вяснушак, Э. Сагановіч наладзіў выраб соды і парашку для мыцця [12, с. 1]. Уладальнікі млыноў, зерняцёрак і гарбарняў мелі права сумяшчаць прыватныя і дзяржаўныя заказы. Так, мельнік М. Гурвіч, які працаваў у Мінску з 12 наёмнымі рабочымі, мог абслугоўваць прыватных асоб толькі пасля выканання заказаў камхарчбела [7, с. 184].

Многія прыватнікі працавалі выключна па дзяржаўных заказах. Так, А. Шыман, уладальнік каўчукавай майстэрні ў Слуцку, рабіў пячаткі для розных дзяржустаноў [14, с. 2], Т. Клябанаў, уладальнік пральні ў Барысаве, абслугоўваў патрэбы мясцовага саўнаргаса [5, с. 209], смалакур Б. Мергун з Ігуменскага павета выконваў нарады глаўкаў [6, с. 84].

Кавалі, гарбары, краўцы і шаўцы часта абслугоўвалі патрэбы Чырвонай Арміі. Напрыклад, у Мінску па заказах ваенных устаноў працаваў каваль І. Антановіч. Пашывам ваеннай вопраткі займаўся ўладальнік атэлье Г. Левін. Нарыхтоўкі для ботаў салдат 156-га

асобнага батальёна рабіў гарбар А. Райндфельд [7, с. 67, 319, 435]. Пра эфектыўнасць працы саматужнікаў для савецкай дзяржавы сведчыць той факт, што ў другой палове 1920 г. звыш 80% прадукцыі, неабходнай для забеспячэння Чырвонай Арміі ў Беларусі, выраблялася саматужнікамі [13, с. 310].

Стаўленне савецкай улады да прадпрымальнікаў было неадназначным нават з пачаткам новай эканамічнай палітыкі. Пастанова ЦК РКП(б) ад 14 мая 1921 г. дэкларавала пра “велізарнае значэнне саматужнай прамысловасці ў справе вытворчасці тавараў шырокага ўжытку і садзейнічання сельскай гаспадарцы” [1, с. 42]. Савет Працы і Абароны ў сваім наказе ад 30 чэрвеня 1921 г. патрабаваў ад мясцовых устаноў кіравання інфармацыю пра тэмпы развіцця саматужнай прамысловасці і ўзровень арганізацыі забеспячэння саматужнікаў сыравінай і сродкамі вытворчасці [3, с. 255 - 256].

Аднак уладальнікі прыватных прадпрыемстваў адносіліся да варажыга класа буржуазіі. Для Беларусі, якая была “спрадвечна дробнабуржуазнай”, прыватны капітал “пагражаў вялікай небяспекай савецкаму камуністычнаму будаўніцтву” [2, с. 59]. У рэзалюцыі Пятага з’езда КП(б)Б ад 15 кастрычніка 1921 г. было сказана: “Задача партыі ў адносінах да гэтых слаёў насельніцтва ў тым, каб утрымліваць іх у эканамічнай залежнасці ад дзяржавы, адхіліўшы ўсе думкі пра ўдзел буржуазных элементаў у палітычным жыцці дзяржавы і ў кіраванні дзяржавай” [4, с. 103].

Тым не менш, на Трэцім усебеларускім з’ездзе саветаў, які адбыўся 14 снежня 1921 г., было вырашана “падтрымліваць і заахвочваць прыватны пачын у галіне прамысловасці, бо гэта прывядзе да павелічэння даходу дзяржавы і росту прадукцыйнасці прадпрыемстваў”. Удзельнікі з’езда вырашылі, што “прыватнай вытворчасці трэба даць свабоду існавання і развіцця” [2, с. 74].

Такім чынам, у пачатку XX ст. на тэрыторыі Беларусі развіваліся прыватныя вытворчыя прадпрыемствы, большасць якіх спецыялізавалася на апрацоўцы мясцовай сыравіны. Пасля прыходу да ўлады бальшавікоў, за прамысловымі прадпрыемствамі быў устаноўлены рабочы кантроль. Нацыяналізацыя вытворчых прадпрыемстваў аказалася эканамічна неэфектыўнай. Савецкая ўлада не здолела наладзіць вытворчасць на нацыяналізаваных прадпрыемствах на такім узроўні, каб можна было забяспечыць краіну неабходнымі

товарамі. Таму, нягледзячы на ідэалагічную прадурдзятасць, новая ўлада зразумела неабходнасць стымулявання дробнатаварнай прыватнай вытворчасці для аднаўлення эканомікі краіны.

Выкарыстання крыніцы і літаратура

1. Архипов, В.А. Борьба партии большевиков против капиталистических элементов в промышленности и торговле/В. Архипов, Л.Ф. Морозов. – М: Изд-во ВПШ и АОН, 1978. – 203 с.
2. Восстановление Народного хозяйства БССР. 1921-1925 гг.: сб. документов и материалов. / Главный архив управления при Совете Министров БССР; Ин-т истории АН БССР; Ин-т экономики АН БССР
3. Центральный государственный архив Октябрьской революции и социалистического строительства БССР; сост. : Э.Л. Козловская [и др.]. – Минск: “Беларусь”, 1981. – 270 с.
4. Декреты советской власти 1920 г.: сб. документов и материалов./ Ин-т Российской истории РАН; Рос. Центр изучения и хранения документов новейшей истории; сост. Ю.А. Ахапкин [и др.]. – М., Археограф. Центр, 1998. – 392 с.
5. Коммунистическая партия Белоруссии в резолюциях и решениях съездов и пленумов ЦК: в 6 т. / под общ. ред. В.И. Боровикова. – Т. 1. 1918 – 1927. гг. – Минск: Беларусь, 1983. – 527 с.
6. НА РБ фонд 30. – Оп. 1. – Д. 1291
7. НА РБ фонд 30. – Оп. 1. – Д. 1297
8. НА РБ фонд 30. – Оп. 1. – Д. 1300
9. НА РБ фонд 30. – Оп. 1. – Д. 1312
10. НА РБ фонд 63. – Оп. 1. – Д. 176.
11. НА РБ фонд 63. – Оп. 1. – Д. 273
12. НА РБ фонд 63. – Оп. 1. – Д. 567
13. НА РБ фонд 63. – Оп. 1. – Д. 787
14. НА РБ фонд 63. – Оп. 1. – Д. 962
15. НА РБ фонд 87. – Оп. 1. – Д. 1.
16. НА РБ фонд 93. – Оп. 1. – Д. 240
17. НА РБ фонд 101. – Оп. 3. – Д. 32
18. НА РБ фонд 101. – Оп. 1. – Д. 117
19. НА РБ фонд 101. – Оп. 1. – Д. 2637
20. НА РБ фонд 101. – Оп. 1. – Д. 2759

21. Протоколы заседания ВСНХ 1920-1921 гг. М: Ин-т Российской истории РАН, 2001.– 216 с.
22. Сасим, А.М. Промышленность в Беларуси в XX в. / А. М. Сасим. – Минск: УП «Экоперспектива», 2001. – 226 с.
23. Семенова, Л.Н. Ремесленный Минск на исходе XIX столетия / Л. Н. Семенова. – Минск: БНТУ, 2015. – 230 с.
24. Ярошук, С. Мелкая промышленность в условиях новой экономической политики / С. Ярошук // Белорусский экономический журнал. – 1999. – № 3. – С. 107 – 111.

ПРАМЫСЛОВАСЦЬ БЕЛАРУСІ Ё ЧАСЫ ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ

Карпіевіч В.А.

г. Мінск, Універсітэт грамадзянскай
абароны МНС Беларусі

Сем апошніх перадаенных гадоў сталі важным этапам у развіцці прамысловасці Беларусі. З 1908 па 1914 гг. тут назіраўся эканамічны ўздым: сярэднегадавы валавы рост фабрычна-заводскай прамысловасці складаў 13,9%. Толькі за 1911-1913 гг. было адчынена каля 200 новых прадпрыемстваў, столькі ж іх было ўведзена ў дзейнасць з 1900 па 1908 г. Уся прамысловасць давала ў 1913 г. ужо 20,4% нацыянальнага даходу, што на 5,4% больш, чым у пачатку стагоддзя. Размер валавой прадукцыі вырас з пачатку стагоддзя на 54% [5, с. 36-38].

У гэты час характэрнай рысай прамысловага развіцця Беларусі з'яўлялася стварэнне манапалістычных аб'яднанняў, акцыянерных таварыстваў з удзелам як мясцовага, так і расійскага і замежнага капіталу. Паступова ішло выцясненне дробнай вытворчасці. Напярэдадні Першай сусветнай вайны ў Беларусі дзейнічала 34 акцыянерных таварыстваў з удзельнай вагой 14,8 %.

Тым не менш нягледзячы на пэўныя поспехі ў 1913 г. у прамысловасці Беларусі зноў сталі назірацца сімптомы спаду. У першую чаргу гэта адчула на сябе лясная прамысловасць. На складах буйных лесапрамыслоўцаў накапілася запасаў до 50–60% замест звычайных 20–25%. Крызісныя з'явы сталі з'яўляцца і ў суконнай прамысловасці [5, с. 75].

У гэтых умовах распчатая сусветная вайна бачылася пэўнай катэгорыі прамыслоўцаў як магчымасць выхаду са складанага становішча. Тым не менш, іх надзеі не апраўдаліся. Пасля шэрагу паражэнняў пачалося адступленне рускай арміі, якое прывяло да перамяшчэння вялікай колькасці насельніцтва. Таксама пачалася эвакуацыя прамысловых прадпрыемстваў. Агульная дэзарганізацыя першага года вайны, звязаная з бежанцамі і пачаткам эвакуацыі прамысловых і дзяржаўных устаноў Беларусі, выклікала ў насельніцтва трывогу і сумятню. Аб гэтым яскрава сведчыць данясенне старэйшага фабрычнага інспектара ў Міністэрства гандлю і прамысловасці ад 22 жніўня 1915 г., у якім паведамлялася аб становішчы насельніцтва і падрыхтоўка да эвакуацыі ў Мінскай губерні [2, с. 654].

Да восні 1915 г. немцы акупавалі 1/4 частку Беларусі, дзе да вайны жыло 2 млн чалавек. На захопленай тэрыторыі сталі ўводзіцца новыя парадкі, насельніцтва было абкладзена вялікімі падаткамі. Таксама нямецкімі ўладамі пачалася праводзіцца палітыка канфіскацыі. Абсталяванне прамысловых прадпрыемстваў, працаздольнае насельніцтва, сельскагаспадарчыя і прамысловыя тавары, жывёла, лясныя багаці Беларускай пушчы вывозіліся ў Германію. Эканоміка краю была падвергнута рабаванню.

На занятай немцамі тэрыторыі амаль поўнасю спынілі сваю дзейнасць прамысловыя прадпрыемствы Гродна, Брэста, Смаргоні, Кобрына, Слоніма і іншых гарадоў і мястэчак Беларусі. Сярод прадпрыемстваў, якія спынілі сваю дзейнасць, можна назваць такія, як гродзенская тытунёвая фабрыка акцыянернага таварыства Шарашэўскага, Ваўкавыскі цэментны завод, Лідскі і Целяханскі шклянныя заводы, Пінскія запалкавая і фанерная фабрыкі, Парэцкая суконная фабрыка і іншыя. Колькасць ліквідаваных прадпрыемстваў на акупаванай тэрыторыі склала больш за трэцюю частку ад ліку тых, якія дзейнічалі тут да вайны.

У не менш складаных умовах апынулася прамысловасць неакупаванай часткі Беларусі. Па прычыне адсутнасці сыравіны і паліва, попыту на прадукцыю некаторыя прамысловыя прадпрыемствы Беларусі вымушаны былі скараціць альбо поўнасю спыніць вытворчасць. У выніку вытворчасць

прамысловай прадукцыі ў Беларусі за гады вайны скарацілася на трэцюю частку. Сваю дзейнасць спынілі амаль усе прадпрыемствы дражджавой, вінакурнай, дрэваапрацоўчай прамысловасці [4]. Выпуск грамадзянскай прадукцыі ў Беларусі складаў у час вайны толькі 12-16% даваеннага ўзроўню. Па прычыне мабілізацыі на фронт уладары прадпрыемстваў таксама страцілі значную частку кваліфікаваных працоўных.

У гэты ж час прамысловыя прадпрыемствы сталі адчуваць і няхватку фінансавых сродкаў. Пачынаючы з ліпеня 1914 г. банкі Беларусі амаль спынілі выдачу крэдытаў на гандаль і прамысловую дзейнасць. Буйнейшыя манапалістычныя аб'яднанні з пачаткам вайны пачалі абмяжоўваць крэдыт і ўзнімаць цэны. Пры гэтым яны сканцэнтравалі ў сваіх руках кантроль за вытворчасцю і збытам важнейшых тавараў.

У выніку гэта прывяло да таго, што ў першыя месяцы Першай сусветнай вайны каля 20 % усіх дзеючых на тэрыторыі Беларусі прамысловых устаноў спынілі працу. Больш за ўсё гэта закранула дрэваапрацоўку (61%) і цагляную прамысловасць (31%) [5, с. 90].

З другога боку, патрэбы фронту прывялі да пераарыентацыі некаторых прадпрыемстваў. Яны сталі атрымоўваць заказы ад ваеннага ведамства, сумелі нават расшырыць сваю вытворчасць. Напрыклад, віцебская фабрыка Калбаноўскага да канца года 1914 г. павялічыла колькасць працуючых рабочых амаль у 2 разы. Таксама амаль усе тытунёвыя фабрыкі Беларусі працавалі цэлы дзень без перапынку. Значна павялічылі выпуск прадукцыі швейныя, абутковыя, металаапрацоўчыя і іншыя прадпрыемствы. Так, многія скураныя заводы да канца 1914 г. павялічылі колькасць рабочых амаль у 2-3 разы, адпаведна павялічыў і рост вытворчасці.

У сваю чаргу ўзрастаў попыт і на харчаванне. Гэта прывяла да таго, што многія прадпрыемствы, у першую чаргу – вінакурныя, якія былі зачынены напачатку вайны, пачалі прыстасоўвацца да выпечкі хлеба і вытворчасці сахароў для інтэнданцтва. Таксама ў Беларусі ўзнікаюць прадпрыемствы па вытворчасці мясных кансерваў.

Акрамя гэтага, адбываецца перавод прадпрыемстваў металаапрацоўчай прамысловасці на вытворчасць боепрыпасаў, ваеннага абсталявання, транспартных сродкаў і іншых вырабаў для

патрэб фронту. У гарадах і мястэчках адчынялася вялікая колькасць тэхнічных майстэрняў, розных складоў і баз. У артылерыйскіх і авіяцыйных парках на тэрыторыі Беларусі былі заняты некалькі тысяч рабочых.

Беларуская прамысловасць адыграла значную ролю ў забеспячэнні рускай арміі харчаваннем, абмундзіраваннем і некаторымі іншымі відамі ваеннага аснашчэння. У цэлым, на прадпрыемствах, арыентаваных на вытворчасць ваенных заказаў у 1915 г. працавалі 25,6 тыс. чалавек, альбо 2/3 усіх рабочых цэнзавай прамысловасці Беларусі [5, с. 93].

Напрыканцы мая 1915 г. адбыўся IX з'езд прадстаўнікоў прамысловасці і гандлю Расіі, на якім была вылучана ідэя стварэння ваенна-прамысловых камітэтаў. Мэтай іх стварэння было аб'яднанне, у першую чаргу, дробных і сярэдніх прадпрыемстваў для забеспячэння патрэб фронту. У чэрвені гэтага ж году быў створаны цэнтральны камітэт на чале з А. Гучковым.

На тэрыторыі Беларусі было створана 8 такіх камітэтаў у Мінску, Віцебску, Гродна, Магілёве, Слоніме, Пінску, Гомялі, Віцязьску. 19 ліпеня 1915 г. у Вільне быў створаны Паўночна-заходні ваенна-прамысловы камітэт. Ён аказваў значны ўплыў на дзейнасць заводаў, фабрык і майстэрняў, якія абслугоўвалі Заходні і Паўночны франты. Мінскі ваенна-прамысловы камітэт размяркоўваў заказы сярод прадпрыемстваў гораду і губерні. Да эвакуацыі гэтыя прадпрыемствы выраблялі станкі, помпы, корпусы для гранат і снарадаў і г.д. Аднак, у сувязі з набліжэннем фронту ваенна-прамысловыя камітэты не паспелі развярнуць шырокую дзейнасць па арганізацыі вытворчасці. Іх новай задачай стала правядзенне эвакуацыі [1, с. 441–442].

У сувязі з наступам нямецкай арміі ў 1915 г. пачынаецца эвакуацыя прамысловых прадпрыемстваў Беларусі. Сярод эвакуіраваных прадпрыемстваў былі мінскія металаапрацоўчыя заводы фірмы “Тэхнолаг”, Якабсона і Ліўшыца, заводы Янішэўскага і Шышло, Майзельса і Шалапанавы, Бушчунава. З Мінска таксама былі эвакуіраваны буйныя фабрыкі па пашыве абмундзіравання і абутку для арміі. Іх дзейнасць была адноўлена ў Маскве, Яраслаўлі, Харкаве і іншых гарадах імперыі. Усяго ў 1915 г. з тэрыторыі Мінскай, Магілёўскай і Віцебскай губерняў было эвакуіравана 29

прадпрыемстваў [5, с. 94].

Прамысловая буржуазія атрымала выгаду ад ваеннага становішча. Яна выкарыстоўвала ваенныя заказы для свайго абагачэння. У гады вайны назіраўся рост прыбытку ўладальнікаў фабрык і заводаў. Напрыклад, прыбытак Рэчыцкага провалачна-цвікавага заводу вырас у 1916 г. у 16,2 разы ў параўнанні з 1913 г. За гэты ж перыяд прыбытак віцебскага аптычнага заводу Зеліга павялічыўся ў 5 разоў, полацкага паравога млыну братоў Левін – у 5,6 разоў, паравога млына Булгака ў Слуцкім павеце – у 8,8 разоў, лоеўскай фабрыкі сухіх фарбаў Кандакова – у 3,8 разоў і г.д. Рост звышпрыбыткаў ад ваенных заказаў прывёў да канцэнтрацыі капіталу ў руках невялікай групы манапалістычных аб'яднанняў. За гады вайны гэта прывяло да павышэння канцэнтрацыі прамысловай вытворчасці ў Беларусі.

Вайна аказала ўплыў не толькі на развіццё прамысловасці Беларусі, але таксама і на гандаль. Вайна прывяла да падзення гандлю лесам, так як буйнейшыя заходнія рынкі былі адрэзаны ваеннымі дзеяннямі. Таксама назіралася скарачэнне аб'ёмаў экспартнага гандлю льном, аднак гэта не мела ў параўнанні з лясным гандлем катастрафічных маштабаў, паколькі існаваў вялікі попыт на лянную сыравіну з боку Маскоўскага прамысловага раёну. Тым не менш гандлёвыя абароты льну толькі ў Віцебскай губерні скараціліся ў 2,5 разы — з 12,5 млн руб. у 1914 г. да 5 млн руб. у 1915 г. [3, с. 34—35].

Акрамя гэтага, адзначаўся недахоп тавараў, якія ўвозіліся ў Беларусь з расійскіх губерняў. Адною з прычын гэтага стала абмежаванне перавозкі неваенных грузаў па чыгунцы. У канцы 1915 г. запасы асноўных харчовых тавараў у гарадах Беларусі не дасягаў 1/5 ад нормы. Асабліва складанае становішча назіралася ў Мінскай губерні, а таксама ў Віцебску. Прыватныя гандляры скуплялі харчовыя тавары, а затым перапрадавалі іх па большай цане. Улады імкнуліся выправіць цяжкае становішча з забеспячэннем насельніцтва харчовымі таварамі, аднак ім не ўдавалася захоўваць фіксаваныя таксы на тавары. У 1915 г. індэкс цэн адносна 1913 г. склаў на харчовыя тавары 1,17%, а на непрамысловыя – 1,53% [3, с. 39]. У сапраўднасці да 1917 г. у

параўнанні з 1913 г. цэны на харчовыя тавары выраслі ў 5-8 разоў.

Нягледзячы на тое, што ў пачатку XX ст. па ўзроўню прамысловага развіцця Беларусь адставала толькі ад індустрыяльных раёнаў Расіі, а тэмпы развіцця прамысловасці тут былі больш высокія чым у сярэднім па імперыі, ужо ў пачатку вайны беларуская прамысловасць панесла цяжкія страты. За гады Першай сусветнай вайны прамысловасць Беларусі была адкінута назад. Колькасць прадпрыемстваў цэнзавай прамысловасці ў 1917 г у параўнанні з 1913 г. у Ўсходняй Беларусі скарацілася з 822 да 297, альбо ў 2,7 разы. З 690 прадпрыемстваў Мінскай, Магілёўскай і Віцебскай губерняў да 1917 г. працавалі толькі 458. Аб'ём валавой прадукцыі беларускіх прадпрыемстваў склаў каля 15-20% да ўзроўню 1913 г. [6, с. 564].

Крах царызму не прынёс станоўчых змен для эканомікі Беларусі. Спроба дэмакратычных пераўтварэнняў з боку Часовага ўрада поспеху не мела. Прамысловая буржуазія выступіла супраць усякага ўмяшальніцтва дзяржавы ў сферу прамысловасці і размеркавання. Таксама не мела поспеху і палітыка рэгулявання цэн, барацьба са спекуляцыяй і інфляцыяй. Была правалена спроба ўвядзення дзяржаўнай манополіі на гандаль хлебам. Фактычна спыніўся збор падаткаў. На фоне гэтага ўзрастаў дэфіцыт дзяржаўнага бюджэту, павялічвалася дзяржаўны доўг. Усе прадпрыемствы Часовым урадам мерапрыемствы не змаглі палепшыць сацыяльна-эканамічнае становішча ў краіне.

Першая сусветная вайна аказала гібельны ўплыў на эканоміку Беларусі. У часы вайны адбываўся спад вытворчасці, разбуралася прамысловая база. Назіраліся структурныя змены ў галінах прамысловасці. Шматлікія негатыўныя сацыяльна-эканамічныя працэсы прывялі да сацыяльнага выбуху і істотным зменам у жыцці беларускага грамадства.

Выкарыстаныя крыніцы і літаратура

1. Гісторыя Беларусі: у 6 т. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Экаперспектыва, 2007–2011. – Т. 4: Беларусь у складзе Расійскай Імперыі (канец XVIII – пачатак XX ст.) / М. Біч [і інш.]. – 2007. – 519 с.

2. Документы и материалы по истории Белоруссии (1900-1917 гг.). Том 1.; под ред. В.Я. Перцева / АН БССР. Институт истории. – Минск, 1953.

3. Михневич Л.М. Торговля Белоруссии (1900-1970 гг.). – Минск: Наука и техника, 1973. – 224 с.

4. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. – Фонд 311. – Воп. 1. – Спр. 72. – Список фабрик и заводов, сокративших производство с 20 июля по 1 ноября 1914 г.

5. Экономика Белоруссии в эпоху империализма (1900–1917) / под ред. Г.Т. Ковалевского [и др.]. – Минск: Изд-во АН БССР, 1963. – 420 с.

6. Энциклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 5. М – Пуд / Беларус. Энцикл.; Рэдкал.: Г.П. Пашкоў (галоўны рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 1999. – 592 с.

ВІЛЬНЯ Ў ПАЛІТЫЧНЫХ ПРАЕКТАХ І ЛІТАРАТУРНЫХ ТВОРАХ БЕЛАРУСАЎ ПАЧАТКУ ХХ СТАГОДДЗЯ

Кедрык Т. В.

г. Мінск, БНТУ

Вільня з’яўляецца шматкультурным горадам, дзе можна знайсці знакі гістарычнай прысутнасці многіх народаў, але для літоўцаў, палякаў, яўрэяў і беларусаў Вільня стала горадам, поўным нацыянальных знакаў, сімвалаў і міфаў. Па словах паэта, літаратуразнаўцы, лаўрэата Нобелеўскай прэміі і слыннага віленчука Чэслава Мілаша: “У Еўропе няшмат гарадоў, якія б падлягалі пад такую міфалагізацыю, як Вільня. Пад міфалагізацыяй я маю на ўвазе гістарычныя легенды, неабавязкова адпаведныя фактам. Гісторыя гэтага гораду такая дзіўная, што проста пераносіцца ў казку. Так здаралася неаднойчы, і легенды змяняліся ў залежнасці ад таго, хто іх апавядае: літоўцы ці палякі, яўрэі ці беларусы”. [4, с. 67]

У XIX – пач. XX ст., калі ва Усходняй Еўропе ішоў працэс фарміравання мадэрных нацый, кожны з народаў, які здаўна пражываў на тэрыторыях былога Вялікага княства Літоўскага, ствараў корпус уласных нацыянальных сімвалаў, пантэон герояў і “месцаў памяці”. Так кожная з нацый “уявіла” (калі кіравацца вызначэннем нацыі Б. Андэрсана як “уяўнай супольнасці”) Вільню

“сваім” горадам і цэнтрам сваёй нацыянальнай культуры. Можна сказаць, што некаторыя сімвалы, як напрыклад Вострая брама, яднаюць хрысціян усіх нацыянальнасцяў, але нямала і такіх, якія раздзяляюць. Нават назва горада для кожнага народа гучала па-свойму – Вільня – для беларусаў, Wilno – для палякаў, Vilnius – для літоўцаў, Vilne – для яўрэяў. Вільня стала не толькі аб’ектам палітычных спрэчак нацыянальных супольнасцяў, якія бачылі горад “спрадвеку сваім”, але перш за ўсё, невычарпальнай крыніцай нахнення для стварэння мастацкіх твораў і літаратурных тэкстаў, якія сталі часткай “нацыянальнага канона” кожнага народу, які меў прэтэнзіі на горад.

У палітычных праектах і памкненнях дзеячаў беларускага адраджэння пачатку ХХ ст. Вільня выступае як цэнтр беларускага руху і магчымая сталіца дзяржавы, а ў беларускай літаратуры вобраз Вільні выконвае ролю нацыянальнай святыні, духоўнай сталіцы беларусаў, “крывіцкай Меккі” (У. Жылка), “беларускага Сыёну” (З. Бядуля). Цяжка знайсці беларускага паэта гэтага часу, які б не прысвяціў верша ці нават паэмы Вільні. Такім чынам, вобраз Вільні набывае рысы цэнтральнага элеменат міфалагемы “Радзімы”. Панятак “Радзіма” у нацыянальнай свядомасці ўтрымлівае не толькі тэрытарыяльны аспект, як абшар, заселены народам, але аксіалагічнае напаўненне. “Радзіма” выступае як комплексны панятак, які выклікае эмоцыі (любоў, захапленне і г.д.), з’яўляецца супольнай уласнасцю народа і транслюецца праз гістарычную міфалогію, мову, літаратуру, мастацтва і многае іншае. У літаратуры, а перш за ўсё ў паэзіі, замацоўваецца вобраз Вільні як “ідэальнага гораду”, “гораду-мары”. Тут паэзія шмат у чым абапіраецца на народную культуру ў якой Вільня выступала як квінтэсэнцыя найлепшага ўзору і ідэальнага вобразу, гораду як такога (напрыклад, народныя прымаўкі “Рабі пільна, то і тут будзе Вільня”, “Не адзін Юрка, што ў Вільні” [Цыт па: 6, с. 39]).

Звернемся да ролі і месца Вільні ў беларускіх палітычных праектах пачатку ХХ ст., калі ўзнікла магчымасць паспрабаваць зрэалізаваць свае мары аб ўласнай дзяржаўнасці ў канкрэтных палітычных формах.

Т. Снайдэр у сваім даследаванні станаўлення нацый ва Усходняй Еўропе “Рэканструяванне нацый: Польшча, Украіна, Літва, Бела-

русь (1569-1999 гг.)” піша, што літоўцы адразу пасля паўстання 1863 г. пачалі мэтанарікаваную працу па фармаванні нацыянальнай ідэі і ўласнай дзяржаўнасці, абапіраючыся на моўны чыннік і сялянскую супольнасць. У той час як беларусы і палякі звязвалі свае надзеі з аднаўленнем палітычных і культурных традыцый Вялікага княства Літоўскага, як супольнай шматнацыянальнай дзяржавы, якая аб’яднае ўсё насельніцтва краю. “У той час, калі новае пакаленне літоўскіх нацыянальных дзеячаў у 80-х–90-х гг. XIX ст. акрэслівала асобную літоўскую нацыю са сваёй адрознай гісторыяй, палякі і беларусы ў Літве разглядалі яе як геаграфічны і палітычны панятак. Для іх належаць да Літвы азначала захоўваць традыцыі Вялікага Княства. Шмат хто з іх не надаваў нацыянальнаму пытанню ніякай значнасці” [8, с. 180]. Да 1914 г. колішнюю сталіцу Вялікага княства Літоўскага марылі бачыць сваім палітычным цэнтрам літоўскія, беларускія і польскія дзеячы. Для яўрэяў – найбольш адметнай супольнасці гэтага гораду – яна была духоўнай сталіцай. Для чынавенства пры ўладзе – старажытным рускім горадам. Большасць школаў – рускамоўныя, большасць культурных будынкаў – рыма-каталіцкія касцёлы, больш за траціну жыхароў – яўрэі.

Літоўскія палітычныя сілы, якія актывізавалі сваю дзейнасць пасля рэвалюцыі 1905 г. заклікалі да абвешчання літоўскай аўтаноміі ў этнаграфічных межах у якія ўваходзіла Вільня і Віленшчына, хоць па дадзеных перапісу 1897 г. у горадзе пражывала толькі 2% літоўцаў [Цыт. па 8, с. 203] Беларускія нацыянальныя дзеячы вялі ў Вільні ня меншую працу за сваіх супернікаў-літоўцаў. На пачатку XX ст. правы беларусаў на Вільню адстойвалі сацыялісты – найчасцей выхадцы з польскамоўных рыма-каталіцкіх шляхецкіх сем’яў. Менавіта яны сталі тымі, хто стварылі першыя палітычныя партыі, выпускалі беларускія газеты “Наша доля” і “Наша ніва” і напісалі шматлікія творы беларускай літаратуры.

Першая сусветная вайна прыўнесла ў палітычную сітуацыю краю яшчэ аднаго моцнага гульца – Германію, з дапамогай якой нацыі імкнуліся дасягнуць сваіх палітычных мэтаў і заявіць права на ўласную дзяржаўнасць. У ходзе ваенных дзеянняў беларускія землі апынуліся па два бакі фронту і ў нямецкай зоне акупацыі – зямлі Обер-Ост, Вільня заставалася цэнтрам беларускага руху. Сярод дзеячаў беларускага руху Вільні была пашырана ідэя стварэння

федэратыўнай з літоўцамі дзяржавы, фактычна адраджэння былога ВКЛ. Беларускі даследчык З. Шыбека лічыць, “што ідэі федэрацыі з літоўцамі былі блізкімі для беларусаў, бо яны разглядалі яе як адзін з рэальных сродкаў утрымання Вільні і дасягнення ў канчатковым выніку поўнай суверэннасці беларускай дзяржавы. Аднак немцы не падтрымалі беларускі канфедэратыўны праект, а пасля Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. канчаткова адварнуліся ад яго і зрабілі стаўку на літоўскую нацыянальную дзяржаву” [10, с. 9]. У ліпені 1917 г. на сходзе віленскай інтэлігенцыі выступаў Іван Луцкевіч і казаў: “Вільня [ёсць] сталіцаю Беларусі” [Цыт па: 10, с. 10]. Іван Луцкевіч прытрымліваўся радыкальных поглядаў, Вільня была для яго самым любімым горадам. І Антон Луцкевіч у радыкалізме на той момант не адставаў ад брата. 22 ліпеня 1917 г. ён заявіў, “што літоўцы сталі для беларусаў нават большымі ворагамі, чым палякі” [3, с. 61-62].

3. Шыбека лічыць, што для віленскіх лідараў праект адраджэння ВКЛ са сталіцай у Вільні быў больш значным і лёсавызначальным, чым абвяшчэнне БНР у Мінску. “Падпісанне Брэсцкага міру і прызнанне Германіяй Літвы не пакінулі надзей на федэрацыю і віленская беларуская рада зрабіла стаўку на абвяшчэнне БНР са сталіцай у Мінску. Адною з прычын адстойвання ідэі федэралізму для дзеячоў беларускага руху стала разуменне ідэалагічнай важнасці Вільні і нежаданне яе губляць. Лідары БНР, абвясціўшы дзяржаву са сталіцай у Мінску не адмаўляліся ад прэтэнзій на Вільню і беларускія землі” [10, с. 12]. У Мемарыяле Народнага сакратарыята БНР імперскаму канцлеру Германіі ад 5 красавіка 1918 г. адстойвалася непадзельнасць беларускіх зямель і асабліва падкрэслівалася, што “горад Вільня знаходзіцца на беларускай тэрыторыі, акаляючым яго з боку Літвы паўкругам радыюсам 20-50 вёрст”. [1, с.79-80] У красавіку 1918 г. на перамовах паміж дэлегацыяй БНР і прадстаўнікамі літоўскай Тарыбы аб магчымым аб’яднанні Літоўскай рэспублікі і БНР у федэратыўную дзяржаву з палітычнай аўтаноміяй кожнага боку, менавіта пытанне тэрытарыяльнай прыналежнасці Вільні завяло перамовы ў тупік. З. Шыбека лічыць, што верагодна Мінск ва ўяўленнях віленскіх палітыкаў адпавядаў тактычным мэтам дасягнення беларускай дзяржаўнасці, а Вільня – стратэгічным, паколькі літоўска-беларуская дзяржаўнасць у тых умовах магла стаць больш жыццяздольнай і хутчэй атрымаць міжнародную падтрымку. “Віль-

ня лічылася імі неадрыўнай часткай незалежнай Беларусі і найлепшым горадам для патэнцыяльнай сталіцы суверэннай беларускай дзяржавы. Па сутнасці, і пасля абвешчэння незалежнасці БНР Вільня заставалася кіроўным цэнтрам беларускага руху” [11, с. 177].

Прэтэнзіі беларусаў на Вільню заяўляліся і на міжнароднай арэне, так у Мемарыяле, які быў складзены М. Доўнар-Запольскім у Кіеве і перададзены часоваму дыпламатычнаму прадстаўніку Германіі пры ўрадзе УНР, выказвалася просьба аб захаванні тэрытарыяльнай цэласці краіны і падкрэслівалася, што “Адносна Вільні мы павінны напамніць, што гэты горад зараз – гэта разумовы цэнтр Беларусі, найбольш жыццёва ўсведамляючы ідэю беларускай дзяржаўнай незалежнасці” [1, с. 128].

Такім чынам, ні віленскія, ні мінскія, ні кіеўскія беларусы не адмаўляліся ад сваіх прэтэнзій на Вільню, якія вынікалі з імкнення да цэласнасці і непадзельнасці беларускіх зямель. Прычынамі немагчымасці ў тых умовах дасягнуць незалежнасці самастойна, па меркаванню З. Шыбекі з’яўляецца “недахоп падтрымкі народа, інтэлектуальных сілаў, уласнага войска і спрыяльных умоў пад нямецкай акупацыяй. А яшчэ беларусам не хапала той напорыстасці, якую дэманстравалі літоўцы” [9, с. 205].

Падпісанне Брэсцкага міру і рэвалюцыя ў Германіі змянілі палітычную сітуацыю, нямецкія войскі пачалі адступленне. Утрымаць Вільню літоўскі ўрад быў не ў стане і ў пачатку студзеня 1919 г. эвакуіраваўся ў Коўна, а Вільню 5 студзеня 1919 г. заняла Чырвоная Армія. Такім чынам, можна сцвярджаць, што нямецкая акупацыя беларускіх земляў 1915-1918 гг. ніяк не паспрыяла ажыццяўленню беларускай мары пра Вільню ў палітычнай плоскасці.

Палітычныя праекты дзеячаў беларускага адраджэння пачатку ХХ ст., дзе Вільня выступала важным элементам самастойнай дзяржаўнасці, шмат у чым іспіраваліся вобразам гораду, які быў створаны ў беларускай публіцыстыцы, літаратуры і мастацтве таго часу. У паэзіі быў створаны эмацыйны-эстэтычны і каштоўнасны вобраз горада, які мае непасрэднае дачыненне да фармавання нацыянальных сімвалаў і нацыянальных міфаў. С. Дубавец піша: “Вільня ў беларускай паэзіі непараўнальная. Няма іншага такога ўласнага імя, чый вобраз злучаў бы найлепшыя вершы ў

прадстаўнічую і дастатковую анталогію нацыянальнай паэзіі. Вільню ў гэтым сэнсе можна параўнаць хіба што з абсалютнымі вобразамі роднага слова, вёскі, маці або самой Беларусі. [2, с. 120] Горад у творчасці тагачасных пісьменнікаў паўстае адмысловым пасярэднікам-правадніком: паміж мінулым і сучаснасцю, росквітам і заняпамом, надзеяй і сапраўднасцю. Да вобраза Вільні звярталіся Цётка, Янка Купала, Якуб Колас, З. Бядуля, М. Гарэцкі, Ф. Аляхновіч, І. Канчэўскі, М. Чарот. Але найбольш значны адбітак горад пакінуў у творчасці М. Багдановіча і У. Жылкі. Менавіта ў іх паэзіі замацоўваюцца сімвалы беларускай Вільні: Вострая Брама, Францішак Скарына і месца яго друкарні, плошча Лукішкі, дзе быў пакараны смерцю К. Каліноўскі, могілкі “Росы”, “Базыльянскія мур”, касцёл Святой Ганны, Замкавая гара.

У 1925 г. Антон Луцкевіч піша літаратуразнаўчы артыкул “Вільня ў беларускай літаратуры”, дзе аналізуе вобраз і месца горада ў паэтычнай творчасці яго сучаснікаў. Ён вылучае “Вільню мінуўшчыны”, якая найбольш ярка раскрытая ў творчасці М. Багдановіча, “Вільню сучаснасці”, якая ўвасабляецца ў творах Ф. Аляхновіча і “Вільню будучыні”, аб якой мараць у сваёй паэзіі З. Бядуля і У. Жылка.

З пункту гледжання А. Луцкевіча “першы ўнікнуў глыбей у жыццё места, захапіўся ім да глыбіні душы і знайшоў у ім дастойную апяванню красу – Максім Багдановіч” [5, с. 8] У сваіх вершах ён імкнецца ўхапіць “genius loci” Вільні, якая захавала сваё аблічча ў адвечных крывых вулках, старадаўніх будоўлях, касцёлах і цэрквах. У вершы Максіма Багдановіча “Пагоня” (1916) прысутнічала тое, што можна акрэсліць як спробу стварэння нацыянальнага сімвала, які мае старажытныя карані, сакральны змест і можа стаць фактарам яднання нацыі. Ён становіцца выява “Пагоні” на Вострай Бrame. “Упершыню пэўны элемент гісторыка-культурнага ландшафта горада трактуецца як сімвал новай Беларусі.” [7].

“Толькіў сэрцы трывожным пачую

За краіну радзімую жах,

Успомню Вострую Брамю святую

І ваякаў на грозных канях...

Усё лятуць і лятуць тыя коні,

Срэбнай збруяй далёка грымяць...

Старадаўняй Літоўскай Пагоні

Не разбіць, не спыніць, не стрымаць.” [Цыт па: 5, с. 9]

А. Луцкевіч, параўноўваючы Мінск і Вільню, піша, што першы вымушаны саступіць месца спрадвечнай сталіцы Беларусі, бо не мае таго, што мае Вільня: “ня мае жывое дагэтуль 600-гадовае гістарычнае традыцыі, ня мае відавочных памятнакаў даўнае культуры і мастацтва, а галоўнае – ня мае сваёй асаблівай Душы, якую мае надвялейская сталіца і якая вызірае з кожнае вулкі старых кварталаў Вільні” [5, с.5].

Вобраз “Вільні сучаснасці”, часу сацыяльных узрушэнняў і пераўтварэнняў, войнаў і рэвалюцый малое ў сваёй творчасці віленскі беларус Ф. Аляхновіч. У вершы “Ты, Вільня, мяне ўзгадавала” ён называе горад то “маці”, то “мачаха”, маючы на ўвазе месца беларусаў у тагачасным горадзе.

“Ты, Вільня, мяне ўзгадавала,

Тут сніў я дзіцячыя сны!..

Хоць мне была мачахай Ты,

Душы маёй боль задавала,

З-за вугла каменне кідала

Зь нязнанай, мо братняй рукі...

[...]

Ты – бедная родная маці,

У сэрцы тваім боль-туга...

Уцеху калі нам спазнаці?

Калі згіне гора-бядя?” [Цыт па: 2, с. 139]

У творчасці З. Бядулі і найбольш У. Жылкі Вільня сакралізуецца, атрымлівае рэлігійную метафорыку, праз якую выбудоўваецца пераемнасць мінулага, сучаснасці і будучыні гораду і народу. Так як у яўрэйскай традыцыі Сыён з’яўляецца сімвалам Ерусаліма і Зямлі Абяцанай, так З. Бядуля называе Вільню “беларускім Сыёнам” [5, с. 12], які яднае і вабіць да сябе беларусаў сучасных і беларусаў будучых.

У. Жылка ў цыкле “Вершы аб Вільні” таксама карыстаецца рэлігійнай сімволікай, але чэрпае яе з ісламу. Ён называе Вільню “крывіцкай Меккай” з якой беларуская ідэя была вымушана ўцячы ў Мінск, як прарок Мухамад у свой час у Медыну. Але як, згодна му-

сультманскай гісторыі, Мухамад вярнуўся ў Мекку, так і беларуская ідэя ў будучым вернецца ў Вільню ва ўсёй сваёй велічы і славе.

“Але ўжо лёс рукой няўхільнаю

Загад вызначае з вякоў:

Усё магутней б’е пад Вільняю

Прыбой нямоўкнучы з палёў...

Ўсё пераможней нестрыманае

Стыхіі шум і бурны круг...

О, места роднае, каханае,

Цябе залье крывіцкі рух!” [Цыт па: 5, с. 13]

А. Луцкевіч завяршае свой артыкул развагамі пра будучыню Вільні і надзеі, як ён сам вызначае “ірацыянальнай”, на будучыню Вільні як беларускага гораду. “Уся гісторыя Вільні, колішняй сталіцы Літвы, стаўшаяся галоўным асяродкам беларускай культуры ад самага свайго заснавання, пасля абярнуўшаяся ў расаднік пальшчызны і – ў “рускую твердыню”, а цяпер ізноў абярненай у “czysto polskie miasto” – усе гэтыя змены ясна паказваюць, што нішто вечным лічыцца тут ня можа...” [5, с. 15].

Такім чынам, і ў палітычных праектах і літаратурнай творчасці дзеячаў беларускага нацыянальнага адраджэння пачатку ХХ ст. Вільні належыць адно з цэнтральных месцаў. І калі сацыяльна-палітычныя працэсы двух першых дзесяцігоддзяў ХХ ст. не далі магчымасці беларусам замацаваць за сабой палітычнае права на горад, то ў паэзіі, якая ўвасабляла нацыянальныя мары, вобраз Вільні, як беларускага гораду зрэалізаваўся. Вільня натхняла не толькі беларускіх паэтаў і пісьменнікаў пачатку ХХ ст., але праз усё ХХ ст. была і застаецца крыніцай мастацкіх вобразаў і памкненняў. “Віленскі міф” на доўгі час стаўся важнейшай ідэалагемай беларушчыны.

Выкарыстання крыніцы і літаратура

1. Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі / Складальнік С. Шупа. Т. 1, кн. 1. – Вільня-Нью-Ёрк-Менск-Прага, 1998. – 850 с.

2. Вільня. Анталёгія беларускай паэзіі ХХ ст. // Arche. – № 5, 2003. – С. 120-211.

3. Гімжаўскас, Э. Беларускі фактар утварэння сучаснай літоўскай дзяржавы. 1915-1917 гг. / Э. Гімжаўскас // Гістарычны альманах. – Т. 11, 2005. – С. 57-70.
4. Мілаш, Чэслаў. Вільня / Чэслаў Мілаш // Arche. – № 5, 2003. – С. 67-73.
5. Навіна, Антон. (Луцкевіч, А.) Вільня ў беларускай літаратуры. / Антон Навіна. – Вільня, 1925. – 16 с.
6. Петкевич, Гендрик, Петкевич, Нина. Виленский текст: Вильня в творчестве белорусских поэтов / Гендрик Петкевич, Нина Петкевич // Kalba ir tarpkultūrinė komunikacija. – Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2009. – С. 39-43.
7. Смалянчук, А. Беларускія сімвалы Вільні. / А. Смалянчук. – [Электронны рэсурс]. Рэжым доступа: http://krytyka.by/by/page/science/historya-navuka/11020#_edn9 Дата доступа 01.09.2018
8. Снайдэр, Т. Спрэчкі за літоўска-беларускую Айчыну / Т. Снайдэр // Дзеяслоў. – №12, 2013. – С. 175-205.
9. Шыбека, З. Нарыс гісторыі Беларусі (1795-2002) / З. Шыбека. – Мн., 2003. – 490 с.
10. Шыбека, З. Чаму Вільня не стала сталіцай БНР? / З. Шыбека // Шляхамі БНР: Да 100-годдзя абвяшчэння Беларускай Народнай Рэспублікі. – Гродна, “ЮрСаПрынт”, 2018. – С. 7-21.
11. Шыбека, З.В. З гісторыі беларускіх мараў пра Вільню. Перыяд нямецкай акупацыі. 1915-1918 гг. / З.В. Шыбека // Гарады Беларусі ў кантэксце палітыкі, эканомікі, культуры: зб навук. арт. / ГрДУ імя Я. Купалы. – Гродна, 2007. – С.170-179.

РЭАРГАНІЗАЦЫЯ ШКОЛЬНАЙ СПРАВЫ ВА ЁМОВАХ ПАБУДОВЫ САВЕЦКАГА ГРАМАДСТВА.

Куракевіч Н. І.

г. Мінск, БДУiP

У дарэвалюцыйнай Расіі, у складзе якой знаходзілася і Беларусь, існаваў дваранска-памешчыцкі дзяржаўны лад з паўфеадальным укладам жыцця, ён характарызаваў і сістэму адукацыі. Усе класічныя гімназіі, ліцэі, інстытуты, універсітэты, акадэміі рыхтавалі камандны склад памешчыцка-дваранскай дзяржавы па лініі адміністрацыйнага і ваеннага кіравання, культуры і ідэалогіі.

Шырокія працоўныя масы, на долю якіх выпала цяжкая фізічная праца, знаходзіліся па-за гэтай сістэмай прывілеяваных класавых груп і абслугоўваліся толькі пачатковымі школамі, колькасць якіх была надзвычайна мізэрная. У 1896 г. школ па Міністэрству народнай асветы (у межах былой Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай губерняў (без Гомельшчышы) было толькі 858 з 56 908 вучнямі і 3 727 школ царкоўных з 74 096 вучнямі) [1, арк. 37]. Паводле звестак перапісу 1897 г., агульная колькасць пісьменных у Беларусі складала толькі 25,7% ад усяго насельніцтва.

У пачатку XX стагоддзя ўзнікла патрэбнасць у змяненні сістэмы асветы. Буржуазія, якая вяла барацьбу за ўладу, адначасова вяла барацьбу і за сістэму асветы. З'явіліся ніжэйшыя і сярэднія тэхнічныя школы, рэальныя і камерцыйныя вучылішчы, тэхнічныя інстытуты, прычым значная частка навучальных устаноў арганізавалася на асабістыя сродкі. Пад націскам патрэб эканамічнага развіцця паляпшаўся стан адукацыі. З 1900 да 1914 гг. колькасць пачатковых і сярэдніх школ усіх тыпаў, уключаючы прыватныя, павялічылася ў Віленскай навучальнай акрузе з 6 297 да 7 593, а навучэнцаў у іх - з 248 тысяч да 490 тысяч. А колькасць народных вучылішч павялічылася адпаведна з 1 075 да 4 784 [2, с. 207]. Важную ролю ў пашырэнні пачатковай адукацыі адыгралі земскія школы, створаныя ў Віцебскай, Магілёўскай і Мінскай губернях. Земствы складалі планы па ўвядзенню ўсеагульнай адукацыі і месцамі выконвалі іх даволі паспяхова [3].

Перад пачаткам першай сусветнай вайны справа народнай асветы на тэрыторыі Беларусі значна палепшылася. Але ж гэтага было недастаткова. У 1914/15 навучальным годзе ва ўсходніх губернях

Беларусі налічвалася толькі 4 176 школ, у якіх набывалі адукацыю крыху больш за 266 043 чалавекі. Гэта складала менш за палову ўсіх дзяцей школьнага ўзросту [4, с. 11]. Для асветы трэба было зрабіць шмат, таму што згодна сусветнай статыстыцы на 100 душ насельніцтва ў Расіі вучняў было толькі 3, у той час як у Швейцарыі – 19, Германіі – 18, Англіі – 16, Аўстрыі – 12, Італіі – 9 [5, с. 33].

Да пачатку XX ст. на тэрыторыі Беларусі існавалі Маладзечанская, Полацкая, Свіслацкая і Нясвіжская настаўніцкія семінарыі. Яны не маглі падрыхтаваць патрэбную колькасць народных настаўнікаў. Таму у 1909 г. была адкрыта Рагачоўская настаўніцкая семінарыя, у 1911 - Аршанская, у 1914 – Барысаўская, у 1915 – Гомельская, у 1916 – Бабруйская жаночыя семінарыі. Але з пачаткам першай імперыялістычнай вайны ў некаторых семінарыях заняткі спыніліся.

Першы настаўніцкі інстытут на тэрыторыі Беларусі адкрыты ў 1910 г. у Віцебску. У 1913 г. пачаліся заняткі ў Магілёўскім настаўніцкім інстытуце, а ў 1914 г. – у Мінскім.

Адной з форм навучання рамяству ў дарэвалюцыйнай Расіі былі рамесныя аддзяленні пры ніжэйшых агульнаадукацыйных школах. Тут рыхтавалі бондараў, пераплётчыкаў, вязальшчыкаў, залаташвачак, краўцоў, шаўцоў. У беларускіх губернях у 1910 г. было 15 такіх аддзяленняў, у якіх навучалася 609 чалавек.

Прафесіянальнае навучанне ажыццяўлялася таксама на курсах і ў майстэрнях. Вышэйшыя навучальныя установы адсутнічалі.

З 1915 г. прыпынілася развіццё народнай адукацыі на тэрыторыі Беларусі, дзе знаходзіўся Заходні фронт са стаўкай камандуючага фронтам у Мінску. Пачатковая школа, як арганічнае цэлае, распалася. Настаўнікі былі мабілізаваны ў дзеючую армію. За два з паловай гады вайны колькасць школьных камплектаў зменшылася на 740 і колькасць вучняў – на 29 600 чалавек, г.зн. на 46% ад агульнай колькасці навучэнцаў [6, арк. 98]. У 1915 і 1916 гг. найбольшаму разгрому падвергліся Мінскі, Бабруйскі, Слуцкі і Чэрвенскі паветы, таму што заходнія часткі іх увайшлі ў паласу ваенных дзеянняў.

Кастрычніцкая рэвалюцыя 1917 г. разбурыла капіталістычны грамадскі лад, устанавіла Савецкую ўладу. У новых умовах была разбурана і старая дваранска-буржуазная сістэма адукацыі. Перад Савецкай уладай паўсталі задачы перабудовы ўсёй школьнай

сістэмы: правядзенне бясплатнай і абавязковай адукацыі ўсіх дзяцей, арганізацыя дашкольнага выхавання, здзяйсненне прынцыпаў працоўнай школы, свабоднай ад рэлігійнага ўплыву, ліквідацыя непісьменнасці, шырокае развіццё прафесійнай і рабочай адукацыі, забеспячэнне шырокага доступу рабочых і сялян у аўдыторыі вышэйшай школы [7, арк. 38].

Ужо ў першыя гады Савецкай улады было прынята больш за 50 дэкрэтаў, пастановаў, палажэнняў па пытаннях асветы.

30 лістапада 1917 г. была апублікавана пастанова Наркамасветы РСФСР “О реформе средней школы”, у якой было адзначана, што расхэнне жыццёва важных пытанняў школы павінна быць калягяльным.

Выключна важнае значэнне ў справе перабудовы школы ў адпаведнасці з задачамі сацыялістычнага будаўніцтва мела пастанова Наркамасветы РСФСР ад 11 снежня 1917 г. “О передаче дела воспитания и образования из духовного ведомства в ведение Народного комиссариата по просвещению”. У пастанове ўказвалася, што ўсе царкоўнапрыходскія школы, настаўніцкія семінары, духоўныя вучылішчы і семінары, і іншыя ўстановы духоўных ведамстваў, са штатамі, асігнаннем, рухомай і нерухомай маёмасцю павінны былі быць перададзены Наркамасветы РСФСР.

Дэкрэтам ад 10 кастрычніка 1918 г. “О введении новой орфографии”, пачынаючы з малодшых класаў школы, выводзілася з ужытку старажытнаславянскае напісанне многіх слоў, зводзіліся да мінімуму запазычанні з замежных моў.

Дэкрэтам СНК РСФСР “Об отделении церкви от государства и школы от церкви” царква аддзялялася ад дзяржавы, школа аддзялялася ад царквы. Рэлігія была аб’яўлена асабістай справай грамадзян.

У лютым 1918 г. пастановай Наркамасветы РСФСР былі адменены формы адзення і вучэбныя знакі ўсіх навучальных устаноў, якія падкрэслівалі саслоўную няроўнасць вучняў.

Згодна з пастановай Наркамасветы РСФСР ад 18 мая 1918 г. у школах уводзілася абавязковае сумеснае навучанне хлопчыкаў і дзяўчынак.

Правы працоўных савецкай дзяржавы на адукацыю былі заканадаўча замацаваны ў Канстытуцыі РСФСР, якая была прынята ў ліпені 1918 г. V Усерасійскім з’ездам Саветаў. У першай Савецкай

Канстытуцыі запісана, што асноўнай задачай рэспублікі з’яўляецца прадастаўленне рабочым і бяднейшаму сялянству поўнай, усебаковай і бясплатнай адукацыі.

Дзяржаўная камісія па асвеце 27 лютага 1918 г. прыняла пастанову “О выборности всех педагогических и административно-педагогических должностей”. 17 ліпеня 1918 г. Дзяржаўная камісія па асвеце зацвердзіла Інструкцыю аб выбарах на вучэбныя і вучэбна-адміністрацыйныя пасады ў школах.

18 чэрвеня 1918 г. СНК РСФСР зацвердзіў “Палажэнне аб арганізацыі справы народнай адукацыі ў РСФСР”. У ім была вызначана структура кіравання народнай адукацыяй у дзяржаве: Дзяржаўная камісія па асвеце на чале з народным камісарам, губернскай, павятовай, валаснай аддзелы народнай адукацыі пры выканках Саветаў.

16 кастрычніка 1918 г. былі апублікаваны два дакументы, якія мелі вялікае палітычнае і дзяржаўнае значэнне - “Дэкларацыя аб адзінай працоўнай школе” і “Палажэнне аб адзінай працоўнай школе РСФСР”. У іх былі вызначаны задачы школы і арганізацыйныя прынцыпы яе будаўніцтва. Школам РСФСР, якія знаходзіліся ў падпарадкаванні Наркамасветы, давалася назва адзінай працоўнай школы. Дзяленне школ ліквідаваліся. Адзіная працоўная школа падзялялася на дзве ступені: першая – для дзяцей ад 8 да 13 гадоў і другая – ад 13 да 17 гадоў. Палажэнне і Дэкларацыя з’яўляліся важнейшымі дакументамі таго часу. Гэта была праграма дзейнасці савецкай школы.

У Беларусі з лістапада 1917 г. ствараліся новыя абласныя, губернскай, павятовай і валаснай савецкія органы па народнай адукацыі (саветы, камісарыяты і аддзелы па асвеце). У канцы лістапада - пачатку снежня 1917 г. былі створаны аддзелы народнай адукацыі пры мясцовых Саветах у Мінскай, Магілёўскай і Віцебскай губернях, а 27 снежня 1917 г. - Камісарыят асветы Заходняй воласці.

Згодна з пастановай Дзяржаўнай камісіі па асвеце, у студзені 1918 г. пачалася ліквідацыя Віленскай вучэбнай акругі. Усе навучальныя ўстановы перайшлі ў распараджэнне аддзелаў народнай адукацыі, якія ўзначалілі працу па перабудове школьнай справы. У снежні 1917 – лютым 1918 гг. у Мінскай, Магілёўскай і Віцебскай губернях было адкрыта больш за 2 300 пачатковых школ і каля 80

няпоўных сярэдніх і сярэдніх школ. Пачатковыя класы 15 валасцей Мінскага павета ў 1917/18 навучальным годзе прынялі каля 5 тысяч дзяцей. У Слуцкім павеце ў першай палове гэтага ж навучальнага года наведвалі школу больш за 8 тысяч вучняў, а ў другім паўгоддзі (да лютага 1918 г.) – ужо каля 10 тысяч. З 2 204 да 4 136 чалавек павялічылася за гэты перыяд колькасць вучняў школ Віленскага павета [7, с. 23].

Ажыццяўленне карэнных пераўтварэнняў у галіне школьнай адукацыі ўскладнялася ваеннымі дзеяннямі ў 1918-1920 гг. Акупацыі (у 1918 г. нямецкімі войскамі, у 1919-1920 гг. – польскімі) падверглася значная частка тэрыторыі Беларусі – Мінская губерня, заходнія паветы Віцебскай і Магілёўскай (з мая 1919 г. Гомельскай) губерняў. У Камісарыяце асветы Заходняй вобласці быў створаны аддзел народнай адукацыі ў складзе 11 пададдзелаў [8].

У ліпені 1918 г. у Маскве прайшоў з'езд настаўнікаў-беларусаў усіх тыпаў школ. Было вырашана захаваць усе эвакуіраваныя, па абставінах ваеннага часу, навучальныя ўстановы з усёй іх маёмасцю, прыступіць да распрацоўкі плана рээвакуацыі і стварэння новых школ на тэрыторыі Беларусі, аказаць матэрыяльную дапамогу рээвакуіраваным навучальным установам, для чаго стварыць камісію [9, арк. 66]. З'езд выказаў поўную падтрымку мерапрыемствам па рэформе народнай адукацыі.

Важную ролю ў станаўленні савецкай педагагічнай адукацыі адыгралі Усерасійская нарада па падрыхтоўцы настаўнікаў і I Усерасійскі з'езд па асвеце, якія адбыліся ў жніўні 1918 г. у Маскве. На гэтых форумах былі вызначаны мерапрыемствы па пераўтварэнні настаўніцкіх інстытутаў у вышэйшыя педагагічныя навучальныя ўстановы. У кастрычніку 1918 г. (у ліку першых) Віцебскі настаўніцкі інстытут быў пераўтвораны ў вышэйшую педагагічную навучальную ўстанову - педагагічны інстытут. У снежні 1918г. Магілёўскі настаўніцкі інстытут пераўтвораны ў педагагічны [10, с. 22]. Пасля вызвалення Беларусі ад нямецкіх захопнікаў у пачатку 1919 г. Мінскі настаўніцкі інстытут быў рэарганізаваны ў педагагічны інстытут з чатырохгадовым тэрмінам навучання.

У жніўні 1919 г. у Маскве адбылася Другая нарада па рэформе педагагічных навучальных устаноў. Народа ўхваліла рэарганізацыю педагагічных інстытутаў і некаторых семінарыяў і прыняла статут

інстытутаў народнай адукацыі. Да канца 1920 г. на тэрыторыі Беларусі функцыяніравалі Віцебскі, Магілёўскі і Мінскі інстытуты народнай адукацыі.

Разам з рэарганізацыяй дарэвалюцыйных настаўніцкіх інстытутаў у дзяржаве здзяйснялася рэформа настаўніцкіх семінарыяў. Усе настаўніцкія семінарыі былі пераўтвораны ў розныя ўстановы згодна з “Временным положением об учительских семинариях”, распрацаванага Усерасійскай нарадай дзячаў па падрыхтоўцы настаўнікаў. Згодна з “Временным положением...” змяняўся ўвесь вучэбна-выхаваўчы працэс старых семінарыяў з дырэктарамі і класнымі настаўнікамі, увадзілася калегіяльнае кіраванне. На пачатак 1919 г. на тэрыторыі Беларусі было 11 настаўніцкіх семінарыяў, якія рыхтавалі настаўнікаў для школ I ступені [10, с. 30].

Неабходнасць у адначасовым існаванні інстытутаў народнай адукацыі і настаўніцкіх семінарыяў страчвалася. У ліпені 1919 г. Наркамсветы РСФСР прыняў рашэнне пераўтварыць усе настаўніцкія семінарыі ў педагагічныя курсы для падрыхтоўкі настаўнікаў школ I ступені, ці інстытуты народнай адукацыі. У 1917-1920 гг. у дзяржаве былі арганізаваны педагагічныя курсы трох тыпаў: пастаянныя курсы двухгадовага тэрміну навучання, аднагадовыя курсы з дзесяцімесячным тэрмінам навучання і кароткатэрміновыя курсы з шасцітыднёвым тэрмінам навучання.

Да канца грамадзянскай вайны педагагічныя навучальныя ўстановы дарэвалюцыйнай Беларусі былі ў асноўным пераўтвораны і была створана сістэма педагагічнай адукацыі.

Вясной 1919 г. прайшлі перавыбары настаўнікаў, у выніку якіх настаўнікі, якія не падтрымлівалі Савецкую ўладу, былі звольнены з работы. Каб папоўніць школы адданымі Савецкай уладзе настаўніцкімі кадрамі, у 1919-1920 гг. у Мінскай, Віцебскай і Гомельскай губернях былі адкрыты кароткатэрміновыя курсы па падрыхтоўцы настаўнікаў.

У адпаведнасці з рашэннямі I Усерасійскага з’езда па асвеце (жнівень 1918 г.) камісарыят па асвеце Заходняй вобласці ў лістападзе 1918 г. прыняў спецыяльную пастанову аб рэарганізацыі школ, згодна з якой ліквідаваліся духоўныя семінарыі і епархіяльныя вучылішчы, а замест шматлікіх тыпаў навучальных устаноў у Беларусі ўвадзілася адзіная працоўная школа дзвюх ступеняў.

У 1918 г. былі ўведзены спецыяльныя дзіцячыя карткі і Наркамсветы было даручана арганізоўваць сталовыя пры школах, забяспечваць іх прадуктамі харчавання шляхам падатковага абкладання насельніцтва. 4 студзеня 1919 г. быў падпісаны дэкрэт аб стварэнні Савета абароны дзяцей, у абавязкі якога ўваходзіла барацьба з дзіцячай беспрытульнасцю, арганізацыя дзіцячых садоў і калоній, іх фінансаванне, эвакуацыя і размяшчэнне дзяцей з галадаючых губерняў. У Мінску ствараюцца 3 дзіцячыя дамы, у Бабруйску 3 дзіцячыя сады і 3 дзіцячыя дамы. У іншых гарадах і мястэчках на базе былых памешчыцкіх маёнткаў наладжваюцца дамы, калоніі і камуны. Былі ў гэты час створаны і камісіі па справах непаўналетніх, якія ўстанаўлівалі новыя прынцыпы барацьбы з дзіцячай злачыннасцю. Суды і турмы для непаўналетніх ліквідаваліся.

Прыкметны след у гісторыі савецкай асветы пакінулі Літвінавіцкая і Леменская школы-камуны, ініцыятарам стварэння якіх быў Панцеляймон Мікалаевіч Лепяшынскі. П.М. Лепяшынскі - выдатны педагог, у савецкі перыяд многія свае працы прысвяціў сацыялістычным пераўтварэнням у галіне народнай асветы, новаму зместу навучання ў школе, прынцыпам і метадам навучання і камуністычнага выхавання, народнаму настаўніку і яго ролі ў ажыццяўленні культурнай рэвалюцыі ў нашай краіне. Ён быў арганізатарам першых доследна-паказальных працоўных школ-камун у Маскве, Беларусі, Туркестане. У 1919 г. Мінскім аддзелам народнай адукацыі ў маёнтку Весялоўка, была створана вучнёўская сельскагаспадарчая камуна. У камуну ўвайшлі 40 навучэнцаў школы II ступені, настаўнікі і спецыялісты па сельскай гаспадарцы. У камуне было 64 дзесяціны зямлі, занятыя пад лес і луг, для агарода 15 дзесяцін [11, с. 15].

У выніку ўтварэння ССРБ у студзені 1919 г. быў створаны Народны камісарыят асветы ССРБ. У лютым 1919 г. Літва і Беларусь аб'ядналіся ў адзіную Літоўска-Беларускую ССР. За час існавання ЛітБела пытаннямі народнай адукацыі ў Беларусі займаліся Наркамсветы ЛітБела і адзел народнай адукацыі Літгубрэўскама. Важнейшым дакументам па пытаннях асветы з'явіўся дэкрэт Савета Народных Камісараў Літвы і Беларусі "Аб рэарганізацыі школьнай справы". Гэтым дэкрэтам уводзілася адзіная працоўная

школа творчай працы. Неад’емнымі ўмовамі пры правядзенні гэтай работы былі: агульнадаступнасць, агульнаабавязковасць і свецкасць школ.

Навучанне ў школах абедзвюх ступеняў у Беларусі з’яўлялася бясплатным, супольным для хлопчыкаў і дзяўчынак, наведванне школы было абавязковым для ўсіх дзяцей школьнага ўзросту. Вызначалася нарматыўная колькасць вучняў на аднаго настаўніка - 25 чалавек [12, с. 17-18].

Акупацыя польскімі войскамі часткі тэрыторыі Беларусі вясной 1919 г. прыпыніла працу па рэарганізацыі школьнай справы і нанесла ёй вялікі ўрон. Ужо ў студзені 1920 г. большая частка сярэдніх школ была “упанствавана”. Газета “Звезда”, якая выходзіла ў Смаленску, пісала аб польскай акупацыі: “Усе школы і вучылішчы закрыты. Пачалі функцыяніраваць толькі польскія. Але было аб’яўлена, што школы на іншых мовах могуць быць адкрыты на прыватныя сродкі, з дазволу ўлад. Усе няпольскія цэнтры закрыты, і дзеці беднаты літаральна апынуліся выкінутымі на вуліцу” [13].

Начальнік Мінскай акругі Рачкоўскі заявіў, што дзяржаўнай мовай на Беларусі з’яўляецца польская мова, а мясцовай мовай большасці насельніцтва - беларуская. Усё справаводства ў дзяржаўных установах будзе весціся на польскай мове. Школы з выкладаннем на мясцовых мовах могуць мець падтрымку з боку органаў мясцовага самакіравання горада і земства [14].

Летам 1920 г. акупанты абзначылі ўвесь свой шлях паспешнага адступлення пажарышчамі і руінамі школьных будынкаў і культурна-асветніцкіх устаноў. У адной толькі Мінскай губерні было знішчана 50% школьных будынкаў [6, арк. 98].

У жніўні 1920 г. тэрыторыя Беларусі была вызвалена ад палякаў. Быў створаны аддзел народнай адукацыі, які ў жніўні 1920 г. перайменавалі ў Камісарыят асветы ССРБ, а ў снежні 1920 г. быў створаны Наркамсветы ССРБ.

Для паспяховага выканання вялікіх задач у галіне школьнага будаўніцтва было неабходна падрыхтаваць новы кантынгент педагогічнага персаналу, нягледзячы на іншыя праблемы. Ужо ў першыя месяцы Савецкай улады сярод настаўніцтва вызначыліся тры асноўныя палітычныя накірункі. Першы накірунак быў прадстаўлены

прывілеяванай і матэрыяльна забяспечанай да рэвалюцыі групай настаўнікаў гімназій і іншых навучальных устаноў. Гэта частка настаўнікаў выступала супраць Савецкай улады. Другі накірунак быў прадстаўлены настаўнікамі гарадскіх і сельскіх школ. Гэта частка настаўнікаў спачатку пахіснулася ў бок ворагаў пралетарскай дыктатуры, а пазней стала супрацоўнічаць з органамі народнай адукацыі. Трэці накірунак быў прадстаўлены вялікай колькасцю сельскіх настаўнікаў, выхадцаў з асяроддзя рабочых і сялян. Гэта частка настаўнікаў са спачуваннем сустрэла Кастрычніцкую рэвалюцыю і адразу ж уключылася ў будаўніцтва савецкай школы.

Урад рэспублікі і Камуністычная партыя Беларусі вялі рашучую барацьбу з варожымі выпадамі старога настаўніцтва. Дзяржаўнымі органамі сярод настаўніцтва праводзілася ідэалагічная і арганізацыйная работа. Быў створаны Саюз работнікаў асветы і сацыялістычнай культуры.

Такім чынам, Савецкая ўлада здзяйсняла актыўны пошук форм прафесійнай арганізацыі настаўніцтва. Сярод яго праводзілася ідэалагічная і арганізацыйная работа. Дзяржава праяўляла клопат аб паляпшэнні матэрыяльнага становішча народных настаўнікаў, ліквідацыі іх палітычнай непісьменнасці, азнаямленні з прынцыпамі адзінай працоўнай школы. Арганізоўваліся таксама перавыбары педагогічнага персаналу. Дзяржаўная палітыка ў галіне адукацыі насіла класавы характар. Яна праводзілася ў інтарэсах народа і для народа і была накіравана на ліквідацыю ідэйнай раз'яднанасці паміж асобнымі групамі працаўнікоў асветы, прыцягванне да педагогічнай дзейнасці выхадцаў з рабочых і сялян, павышэнне ролі настаўніцтва ў будаўніцтве новага сацыялістычнага грамадства.

Выкарыстаныя крыніцы і літаратура

1. НА РБ, ф. 101, воп.1, спр. 3603
2. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі ў 6 т. Т. 1. А-Беліца / Беларус. Энцыкл.; Рэд. кал.; М.В. Біч і інш.; Мінск. Бел. Эн., 1993. - 494 с.
3. Всеобщее внешкольное образование. Минская Губернская Земская Управа (Журнал для земского избирателя) // Наше земское дело. -1918. -№ 7. -30 июня. - С. 3-6

4. Культурное строительство БССР. Издание УМХУ БССР. Минск. 1940. –109 с.
5. Статыстычны адзел // Беларускі каляндар. Вільня. - 1914. - С. 33
6. НА РБ, ф. 42, воп. 1, спр. 603.
7. Станаўленне новай школы ў Беларусі // Нар. асвета. - 1966. - № 5. - С. 21-29
8. Хроніка. Падручнікі для беларускіх школ // Вольная Беларусь. -1918. - № 22-23. -23 чэрв, - С. 168
9. НА РБ, ф. 4, воп. 1, спр. 79
10. Новик Е.К. Формирование кадров народного образования Белоруссии (1917-1941). - Минск: Наука и техника, 1981, - 295 с.
11. “Школяры-коммунары” // Школа и революция. - 1919. - № 22-23 (№ 2. 07.07.1919). - С. 15
12. Декрет о реорганизации школьного дела // Школа и культура Советской Белоруссии. - 1919. - № 1. - С. 16-18
13. В польской оккупации (Минской губ.) // Звезда. - 1919. - 26 октября. - С. 5-6
14. Полонизация Белоруссии // Звезда. -1919. - 19 октября. - С. 9.

КЛАССИКИ СОЦИОЛОГИИ О РЕВОЛЮЦИЯХ, ВОЙНАХ И РОЛИ ГОСУДАРСТВА В ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ

Курилович Н.В.

г. Минск, БГУ

В историко-социологической литературе серьезное внимание уделяется вопросам, связанным с изучением революционных потрясений, военных событий и государственности в оценках классиков. Следует отметить, что у социологов, живших и творивших в XIX-начале XX вв., не было единой позиции по этому вопросу. Представления европейских социальных мыслителей о значении войн, революций и государства в жизнедеятельности социума, а также созданные ими теории прогресса и проекты государственности были нередко диаметрально противоположны друг другу.

С целью раскрытия темы статьи обратимся к литературе по истории социологии и на ее материалах рассмотрим, какая роль в общественной жизни отводилась войнам, революциям и государству в

творчестве таких выдающихся классиков социологической науки как О. Конт, Г. Спенсер и Дж. Милль. Этим троим европейских ученых историки науки нередко называют пионерами социологической мысли. Можно также отметить единство их теоретико-методологических позиций: все они были представителями раннего позитивизма в социальной мысли XIX в.

Французского философа Огюста Конта (1798-1857) принято считать основоположником позитивной (от лат. *positivus* - положительный) философии, а также «отцом социологии», поскольку именно он дал имя новой науке об обществе. Перу этого мыслителя принадлежат следующие работы: «Общая оценка элементов современности в прошлом» (1820); «Перспектива научных работ, необходимых для реорганизации общества» (1822); «Философские размышления о науках и ученых» (1825); «Размышление о силе духа» (1825-1826); шеститомный «Курс позитивной философии» (1830-1842); «Рассуждения о духе позитивной философии» (1844); «Рассуждения о позитивизме в целом» (1848-1851); четырехтомная «Система позитивной политики, или Социологический трактат, учреждающий Религию Человечества» (1851-1854); «Позитивистский катехизис» (1852) и «Субъективный синтез» (1856).

В своих многочисленных трудах ученый обращался к проблеме социальной эволюции. Социолог отмечал, что государство необходимо изучать только в рамках конкретно-исторического общества. С точки зрения О. Конта, любое общество держится на общих верованиях людей, их едином образе мыслей, иначе говоря, на согласии. Будучи ярким противником революционных потрясений, войн и насилия в целом, он выступал за реформистский путь общественного развития, ключевыми императивами которого, по его мнению, являются порядок и прогресс.

В социальной концепции О. Конта именно порядок и прогресс становятся основными ориентирами истории человечества. Более того, понимание общественного порядка ведет к пониманию того, что такое история. В трактовке французского социолога порядок и прогресс – это различные проявления общественного целого. Их взаимосвязь была выражена мыслителем в виде следующей формулы: «прогресс есть развитие порядка». Главный закон социальной динамики (теории прогресса) - это сформулированный О. Контом

«Закон интеллектуальной эволюции человечества, или Закон трех стадий», согласно которому все общества проходят в своем развитии теологическую, метафизическую и позитивную (научную) стадии [2, с. 85].

Создатель термина «социология» подчеркивал, что истинным объектом новой науки об обществе является история человеческого рода. Важно отметить, что О. Конт придерживался идеи единства человеческой истории. Данную идею он обосновывал феноменом постоянства человеческой природы. Социолог полагал, что человек по своей природе социален, благодаря чему и возможно существование общества. Социальность (так называемое «социальное чувство») человека включает в себя его умственные, нравственные и эстетические способности. При этом именно умственные способности, по мнению О. Конта, играют ключевую роль в развитии социального чувства [3, с. 60].

В силу того, что социология изучает историю человечества как целостности, именно эта наука определяет будущее истории, которое виделось О. Конту как миролюбивое и позитивистское. Конечно, социология не способна целиком и полностью устранить естественные общественные потрясения, но она, по мнению ее основоположника, может смягчить социальные кризисы, поскольку опирается на объективные законы исторического развития [1, с. 91]. При этом для французского социолога характерна сугубо фаталистская интерпретация социальных законов.

Огюст Конт был уверен, что с помощью новой позитивной науки об обществе удастся его изменить, а основным условием этих трансформаций должна стать интеллектуальная реформа, в которой ключевая роль принадлежит социологии. Именно социологическая наука содержит ту систему позитивистских идей, которые и определяют реформу общества в целом. В ходе реформирования самым главным является изменение образа мышления людей. Если все люди станут убежденными позитивистами, то это автоматически приведет к справедливому государственному устройству, в котором, по мнению французского социолога, особое значение имеют наука и мораль, а не экономика и политика [1, с. 110-111].

Итак, согласно социальной концепции О. Конта, реформа общества заключается в реформе коллективных способов мышления, возможных только как следствие развития позитивной социологической науки.

Джона Стюарта Милля (1806-1873) нередко называют родоначальником английского позитивизма. Он был знаком с трудами О. Конта, а в период с 1841 по 1847 гг. лично вел с ним оживленную переписку. Более того, в 1865 г. Дж. Милль опубликовал работу под названием «Огюст Конт и позитивизм». По сути дела, в ней он пропагандировал ключевые постулаты контовского позитивизма, отвергая при этом социально-политическую концепцию основоположника позитивной философии.

Помимо указанной выше работы, среди основных сочинений Дж. Милля следует также назвать следующие его труды: «Система логики силлогистической и индуктивной» (1843); «Основания политической экономии с некоторыми из их применений к общественной философии» (1848); «Размышления о представительном правлении» (1861); трактат «О подчинении женщины» (1861); «Утилитаризм» (1863) и трактат «О свободе» (1869).

По мнению Дж. Милля, методологией социальной науки выступает индуктивная логика, трактуемая как часть психологии, поэтому не случайно отличительной особенностью социальной концепции ученого является психологизм. В отличие от О. Конта, придерживавшегося позиции социального реализма, для английского позитивиста характерен социальный номинализм, в соответствии с которым общество понималось как сумма отдельных индивидов. При этом законы общественной жизни сводятся Дж. Миллем к законам индивидуальной психики, т.е. к законам поведения людей [3, с. 145].

Согласно представлениям английского ученого, человечество движется к прогрессу, однако это движение имеет разные формы в разных обществах. Наиболее прогрессивными обществами, по его мнению, являются те, в которых индивиды активно стремятся к своему умственному развитию, рассматриваемому социологом как удовольствие высшего порядка. Другими словами, ключевой мерой социального прогресса выступает уровень интеллектуального развития членов общества.

Состояние общества, по мнению английского позитивиста, и

есть особый объект социальной науки. Дж. Милль различал два основных состояния общества: естественное (власть принадлежит наиболее пригодным для управления государством людям) и переходное (власть принадлежит не пригодным для управления государством людям). Следовательно, наилучшие условия для общественного развития возникают тогда, когда у власти находятся те, кто лучше всех может управлять государством [3, с. 147-148].

Идеальным образцом осуществления власти, по мнению Дж. Милля, выступает представительное правление, принимающее форму правительства экспертов [3, с. 153].

Английский позитивист считал верным Закон трех стадий О. Конта, поэтому и подчеркивал особую роль интеллектуального развития людей в достижении социального прогресса. Вслед за французским социологом он также утверждал, что любые значимые социальные трансформации невозможны без изменений в образе мышления индивидов.

Социально-политические взгляды Дж. Милля позволяют охарактеризовать его как доктринера либеральной демократии и приверженца умеренного социального реформирования. Он внес значительный вклад в развитие своеобразного социалистического формата либерализма, что в последующем привело к созданию в Великобритании лейбористской партии.

Наряду с О. Контом и Дж. Миллем одним из родоначальников социологической науки принято считать английского позитивиста Герберта Спенсера (1820-1903). В историко-социологической литературе в качестве определенного маркера, характеризующего теоретико-методологическую основу социологии Г. Спенсера, используют термин «эволюционизм», а его учение называют эволюционистским. Кроме того, английского мыслителя относят к числу основоположников органицизма в социологии.

Основными работами Г. Спенсера являются следующие труды: «Социальная статика» (1851); «Основные начала» (1862); двухтомный труд «Основания биологии» (1864-1867); трехтомный труд «Основания психологии» (1870-1872); «Социология как предмет изучения» (1873); трехтомный труд «Основания социологии» (1876-1896) и «Основания этики» (1879-1893).

Придерживаясь либеральных взглядов, английский позитивист выступал апологетом свободы личности и конкуренции. По его мнению, государственное вмешательство в естественный ход событий недопустимо, поскольку приводит к вырождению человечества в силу поощрению «худших за счет лучших». Не случайно Г. Спенсер выступал за ограничение роли государства в общественной жизни (вплоть до отказа беднякам, калекам и старикам в помощи). Автор теории универсальной эволюции также осуждал колониальные войны, поскольку они приводят к усилению бюрократии в государственных структурах.

Заимствовав термин «социология» у О. Конта, английский мыслитель утверждал, что эта наука должна заняться поисками ответа на вопрос о том, как общества возникают, развиваются и погибают. При этом в центре внимания науки об обществе находятся причинно-следственные связи между социальными явлениями [3, с. 171-172].

Согласно представлениям Г. Спенсера, социальная эволюция – это результат совокупного действия двух групп факторов: первичных (к ним относятся условия природной среды и свойства индивидов) и вторичных (к ним относится все то, что возникло в результате общественного развития, например, язык, техника, обычаи и т.д.). В целом развитие общества и его социальных институтов подчиняется, по мнению ученого, общим эволюционным законам, основанным на естественной причинности. При этом социолог констатировал единую для всех конкретных обществ эволюционную тенденцию к прогрессу, в рамках которой, однако, в равной степени возможны регресс и застой [3, с. 181-183].

Активно используя аналогию между обществом и организмом (именно поэтому с именем Г. Спенсера связано становление и развитие органицизма в социологии), английский ученый все же особо подчеркивал принципиальное различие между ними. Оно заключалось в том, что если в биологическом организме части существуют для блага целого, то в обществе все как раз наоборот: оно существует для блага своих членов [3, с. 188].

Итак, известный английский социолог Г. Спенсер выступал за эволюционный путь развития общества, отрицая пользу любого ви-

да планирования и значительного вмешательства государства в естественный и необратимый ход социальной эволюции.

Таким образом, представители раннего позитивизма в социологии - Огюст Конт, Герберт Спенсер и Джон Стюарт Милль - были едины в своем крайне негативном отношении к революционным потрясениям и военным действиям, которые порождали, по их мнению, тяжелые социальные кризисы. В целом родоначальники социологической науки выступали за эволюционный путь общественного развития. При этом они по-разному оценивали роль государства в жизни социума. Так, Г. Спенсер считал нежелательным вмешательство государства в жизнь общества, в то время как О. Конт и Дж. Милль являлись апологетами умеренного социального реформирования, осуществляемого государством в соответствии с объективными законами исторического развития.

Использованные источники и литература

1. Арон, Р. Этапы развития социологической мысли / Р. Арон / Общ. ред. и предисл. П.С. Гуревича. – М.: «Прогресс», 1993. – 608 с.
2. Гофман, А.Б. Семь лекций по истории социологии: учеб. пособие для вузов / А.Б. Гофман. – 5-е изд. – М.: Книжный дом «Университет», 2001. – 216 с.
3. История социологии: В 3 кн.: Учебник / Под ред. проф. В.И. Добренькова. – Кн. 1: История социологии (XIX – первая половина XX в.) – М.: ИНФРА-М, 2004. – 592 с.

ВОССТАНОВЛЕНИЕ ТАМОЖЕННОГО НАДЗОРА И ТАМОЖЕННОГО КОНТРОЛЯ НА ЗАПАДНОЙ ГРАНИЦЕ СССР В 1918 г.

Лепеш О.В.

г. Минск, БНТУ

После Февральской революции процессы советизации охватили таможенную службу. Однако таможенники старались позиционировать себя вне какой-либо политической борьбы. Еще 1 сентября 1917 г. I съезд таможенных служащих провозгласил лозунг: «Наш союз беспартийный». После Октябрьской революции комитет профсоюзов таможенных служащих стал на платформу Советской власти. Советское правительство, заботясь о защите экономических интересов страны на границе, издало ряд постановлений, регулирующих таможенную службу. Все законодательные документы, циркуляры по таможенному ведомству, стенограммы съездов таможенных работников размещались в специализированном печатном органе – «Таможенном вестнике». Анализ материалов данного источника по выше обозначенной проблеме лег в основу этой статьи.

В условиях Первой мировой войны на территории Беларуси пролегла демаркационная линия между российскими и германскими войсками. После подписания в марте 1918 г. Брестского мира в целях организации должной охраны границы, координации торговых отношений с другими государствами и пресечения контрабанды возникли проекты по созданию таможенных органов.

В марте 1918 г. на страницах «Таможенного вестника» вышла статья о реорганизации пограничной стражи, в которой высказывались идеи о концепции охраны будущей западной границы. Автор статьи доказывал, что таможенная стража, занимавшаяся охраной государственной границы в период империи, совсем не соответствовала задачам таможенной охраны. «Это происходило от того, что пограничная стража преследовала две цели: первая цель была чисто военной – создать из корпуса пограничной стражи передовое войско, а вторая цель...составляла охрану границы. Таможенный надзор за границей, таким образом, был чем-то лишним для пограничной стражи и поэтому, конечно, совершенно не удовлетворял

его требованиям...». Поэтому, преследуя, прежде всего, экономические цели, планировалось заменить военно-пограничную стражу общеведомственной. Это значило, что при каждом таможенном учреждении будет организован отряд таможенных стражников до ста человек, с таким расчетом, чтобы каждая верста границы охранялась одним человеком. Каждый такой отряд возглавит начальник-инструктор, особый таможенный контролер по пограничному надзору [1].

Однако неустойчивость политических реалий, неопределенность границы не давали возможности устройства постоянных таможен. Их установление требовало межгосударственных соглашений, т.к. на другой стороне границы должна была располагаться таможня сопредельного государства. Точное размещение государственной границы не было известно, поэтому в качестве временного варианта было решено создать на западной границе, в том числе, и на территории Беларуси, «таможенные пограничные надзоры» или «разведочные таможенные надзоры».

Согласно опубликованному циркуляру по таможенному ведомству от 27 мая 1918 г. № 37/1 «Об открытии таможенных действий на нашей временной западной границе» [2], говорилось, что в целях препятствия беспрошльному провозу иностранных товаров, в семи железнодорожных пунктах на западной границе были организованы таможенные пограничные надзоры (ТПН): ТПН № 1 – на ст. Ямбург, ТПН № 2 – на ст. Торошино, ТПН № 3 – на ст. Дно (позже – ст. Карамышево), ТПН № 4 – на ст. Ново-Сокольники, ТПН № 5 – на ст. Невель, ТПН № 6 – на ст. Витебск, ТПН № 7 – на ст. Орша. Это значило, что создавались семь разведочных групп таможенных служащих по железнодорожной линии с целью исследования пунктов крупных пассажирских потоков на демаркационной линии. Пассажиры должны были пересекать границу исключительно в выше обозначенных пунктах. За переход через демаркационную линию в неустановленных пунктах на них налагался штраф в размере 15 руб. [3]. За провоз контрабандных товаров через демаркационную линию к ним применялись соответствующие наказания, предусмотренные в постановлениях таможенного устава 1910 г. о недопустимости тайного провоза товаров [4].

Временные таможенные учреждения на западной границе были снабжены соответствующими клеймильными знаками с надписями вместо наименований таможен к пломбировавшимся машинкам – «Врем.т.», а к ручным прессам – «Времен. тамож.» №№ от 1 до 7 включительно в порядке приведенного выше списка пунктов расположения временных учреждений [5]. Временные таможни должны были тесно сотрудничать с пограничной охраной, а где ее нет – с местными Совдепами и военными властями. Два раза в месяц таможенные учреждения обязали представлять краткие обзоры об их деятельности с указанием сумм поступивших пошлин, главных видов провозимых товаров, движения пассажиров и т.д. [6].

Однако иногда местные власти препятствовали установлению таможенного контроля со стороны разведочно-таможенных надзоров. Например, в официальном журнале «Таможенный вестник» в № 15 за август 1918г. содержится любопытная статья «По границе», правда, анонимного автора [7]. В ней говорится о произволе в совершении таможенных обрядностей на ст. Орша. Так, автор статьи приводит свидетельства некоего тов. Л., который упоминает о получении таможенными чиновниками в Орше своих 10% с пропускаемых товаров «согласно установившейся традиции». Безусловно, это могло расцениваться не иначе как взяточничество и контрабанда. Кстати, в соответствии с «Декретом о взяточничестве» лица, состоявшие на государственной или общественной службе в РСФСР, виновные в принятии взятки наказывались лишением свободы сроком не менее 5 лет, в течение которых виновный привлекался к принудительным работам. Такому же наказанию подвергались лица, виновные в даче взятки и все причастные к процессу дачи взятки (пособники, подстрекатели). И даже покушение на получение или дачу взятки наказывалось как окончательное преступление [8]. Однако выше приведенная схема обогащения для таможенных работников «не столь большое зло, как те формы контрабанды, которые процветают в Орше». Тот же тов. Л. свидетельствует о вопиющих случаях нарушения закона со стороны пограничной охраны. Например, за денежно вознаграждение, доходившее до 3 тыс. руб., красноармеец-«пограничник» передавал свой пост переодетому солдатом контрабандисту, который пропускал через пост любые контрабанд-

ные товары. Более «честные» часовые, не соглашаясь на такой маскарад, просто в условленное время уходили с поста. В статье приводится и громкое задержание оршанскими таможенниками вооруженного германского представителя, начальника по эвакуации военнопленных Эберта, который пытался вывезти из России четыре куска ткани, 880 300 руб. старого образца, а также золотые изделия и драгоценности на сумму до полутора миллиона рублей.

Самым первым на территории Беларуси после 1851 г. был создан Таможенный надзор № 5 (нумерация позднее изменилась) – Дрисса Невельского таможенного района (1 мая 1918 г.), 11 мая 1918 г. был создан Таможенный надзор № 6 в Витебске. Позже создан Таможенный надзор № 7 в Орше (22 июня 1918 г.). Эти отряды были обязаны вести наблюдение за пропуском пассажиров и их багажа и оградить Советскую Россию от беспощинного пропуска товаров. Разведочно-таможенные надзоры создавались «из опытных и работоспособных старослужащих, ознакомленных с задачами таможенного дела таможенников [9].

К концу 1918 г. на территории Беларуси существовали: Витебский тамнадзор с центром в городе Витебске, который входил в Великолуцкий таможенный округ; Оршанский тамнадзор, входивший Смоленский таможенный округ; Могилевский тамнадзор с центром в городе Могилеве, который также находился в составе Смоленского таможенного округа. Всего на территории бывшей империи большевиками было создано четыре таможенных округа – Петроградский, Великолуцкий, Смоленский и Курский [10].

В августе 1918 г. решением провозглашенного Украинского государства под эгидой гетмана П.П. Скоропадского была открыта украинская таможня в Гомеле, которая просуществовала до конца 1918 г. и была ликвидирована в виду кардинального изменения политической ситуации в регионе. Главными предметами ввоза через таможню в то время являлись: бумага разных видов, галантерея, мануфактура, спички, лесные материалы, а вывоза — сахар, соль, химические составы и иногда зерно. Все предметы импорта облагаются пошлиной, а экспорт производится беспошлинно, но с разрешения украинского министерства торговли и промышленности [11].

Нормативная база в таможенной сфере соответствовала принципам и задачам новой советской власти. Первым правительственным документом, стало постановление СНК РСФСР от 29 декабря 1917 г. «О порядке выдачи разрешения на ввоз и вывоз товаров» [12]. В постановлении говорилось, что разрешения на вывоз за границу и ввоз товаров из-за границы выдаются исключительно Отделом внешней торговли Комиссариата торговли и промышленности, созданного в октябре 1917 г. Товары, вывезенные и ввезенные без его разрешения, рассматривались как контрабанда. Постановление вводилось в действие с 1 января 1918 г. В немалой степени постановление было направлено на урегулирование ситуации на западной границе, однако в это время значительная часть Беларуси была оккупирована германскими войсками. Декретом СНК РСФСР от 22 апреля 1918 г. «О национализации внешней торговли» [13], торговые сделки по покупке и продаже всякого рода продуктов с иностранными государствами и отдельными торговыми предприятиями за границей проводились от лица Российской Республики специально на то уполномоченными лицами. Декрет запрещал всякие торговые сделки за границей для ввоза и вывоза без ведома этих органов. Государство являлось основным регулятором внешней торговли. Таможенные пошлины рассматривались как вспомогательные средства.

29 мая 1918 г. вышел Декрет СНК Советской России «О таможенных сборах и учреждениях» [14], состоявший из 15 пунктов. В нем разграничивались полномочия центральных и местных органов Советской власти по сбору пошлин. Декрет устанавливал, что таможенные учреждения являются органами центральной советской власти и управляются непосредственно Департаментом таможенных сборов при Народном комиссариате финансов. Сбор таможенных пошлин объявлялся прерогативой исключительно центральной власти, все таможенные сборы поступали в казну.

25 июля 1918 г. был издан циркуляр о воспрещении вывоза за границу художественно-исторических ценностей [15], а 1 октября 1918 г. – циркуляр «О воспрещении вывоза за границу предметов особого художественного значения» [16]. Согласно ему, запрещался вывоз и продажа за границу культурных ценностей без разрешения

Коллегии по делам музеев и охране памятников искусства и старины при Народном комиссариате просвещения РСФСР. Позже, была утверждена «Инструкция таможенным учреждениям по применению Декрета от 19 сентября с.г. о воспрещении вывоза за границу предметов искусства и старины». В Инструкции было четко прописано, что лица, желавшие вывезти принадлежавшие им предметы, должны иметь специальное разрешение на вывоз. Список предметов старины был разбит на 9 групп: предметы художественные, церковные, предметы домашнего обихода, старинные предметы вооружения, старинная мебель, ковры, одежда, старинные музыкальные инструменты, старинные орудия ремесла и археологические предметы.

Таким образом, в 1918 г. на западной границе, в том числе, и на территории Беларуси произошло восстановление таможенного наблюдения в рамках созданных таможенных надзоров, и реорганизован механизм таможенного контроля. Также в 1918 г. была заложена правовая основа развития таможенного дела на территории Советской Беларуси.

Использованные источники и литература

1. Таможенный вестник. – 1918 — № 4. — С. 30
2. Таможенный вестник. – 1918 — № 11. — С. 88
3. Таможенный вестник. – 1918 — № 15. — С. 117
4. Таможенный вестник. – 1918 - № 14. — С. 109
5. Таможенный вестник. – 1918 — № 11. — С. 90
6. Таможенный вестник. – 1918 — № 16-17. — С. 141
7. Таможенный вестник. – 1918 — № 15. — С. 123-125
8. Таможенный вестник – 1918 — № 9-10. — С. 74
9. Острога, В. Организация и деятельность таможенных учреждений на территории Беларуси в 1918 г. / В. Острога [Электронный ресурс] — Режим доступа: Режим доступа: http://www.elib.bsu.by/bitstream/123456789/35622/1/ostroga_2_2010_1_CA_issues.pdf. — Дата доступа: 20.05.2018.
10. Таможенный вестник. – 1918 — № 22-23. — С. 212.
11. Острога, В. Организация и деятельность таможенных учреждений на территории Беларуси в 1918 г. / В. Острога [Элек-

- тронный ресурс] — Режим
доступа: : http://www.elib.bsu.by/bitstream/123456789/35622/1/ostrog_2_2010_1_CA_issues.pdf. — Дата доступа: 20.05.2018.
12. Таможенный вестник. — 1918 — № 4. — С. 25
 13. Таможенный вестник. — 1918 — № 9-10. — С. 73-74
 14. Таможенный вестник. — 1918 — № 11. — С. 85-86
 15. Таможенный вестник. — 1918 — № 15. — С. 115
 16. Таможенный вестник. — 1918 — № 22-23. — С. 211, 213

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ В БЕЛАРУСИ НА РУБЕЖЕ XIX–XX ВЕКОВ

Литвиновская Ю.И.

г. Минск, БГУИР

Новый XX век для России начался с бурных событий. В 1905–1907 гг. свершилась первая в российской истории революция. Произошла основательная встряска веками формировавшихся устоев и принципов российского общества.

Выступления рабочих Петербурга, начавшиеся 9 января 1905 г., были поддержаны в Беларуси. Забастовки солидарности прошли в 30 городах и местечках — Минске, Гомеле, Могилёве, Гродно, Бресте, Слониме, Сморгони и др. В январе 1905 г. бастовало около 34 тыс. человек. Первомайские забастовки и манифестации состоялись в 35 городах и местечках. Имело место около 170 стачек. Начались массовые выступления в деревне. Они носили как экономический, так и политический характер. В апреле–июне состоялось 237 крестьянских выступлений [4, с. 198–199].

Революция имела широкий отклик за пределами государства. Ведь изменения начали происходить в стране, считавшейся оплотом реакции в Европе, где жёсткий полицейский контроль, казалось, обеспечивал незыблемость и стабильность установленных порядков. Свободы, дарованные царским Манифестом 17 октября 1905 г., открывали новую страницу в истории России. Появились политические партии, профессиональные союзы, исчезла цензура, правительство приступило к реформе в деревне, которая призвана была направить развитие сельского хозяйства по буржуазному пути.

Определённые изменения происходили в белорусском национальном движении. Его оживлению способствовало право на легальную белорусскую печать. Укрепилась связь просветительских и политических, легальных и нелегальных организаций и форм освободительного движения. Этому содействовали газеты «Наша доля» (с 14 сентября по 14 декабря 1906 г. вышло 6 номеров, затем была запрещена), «Наша ніва», «Беларус», журнал «Лучына» и «Раніца», политические, профессиональные, общественно-культурные объединения: Белорусский народный союз, Гродненский кружок белорусской молодёжи, Белорусский музыкально-научно-литературный кружок студентов в Петербурге, издательские, кооперативно-хозяйственные сообщества и т.д. [3, с. 362].

Однако, несмотря на целый ряд шагов, сделанных в поступательном движении вперёд, и после революции 1905–1907 гг. сохранилось немало пережитков, мешавших этому движению. Главные рычаги политической и экономической власти продолжали оставаться в руках дворянства.

Белорусские губернии относились к районам с самым высоким уровнем помещичьего землевладения. Дворяне, составляя 2,8 проц. населения (175 тыс. человек), распоряжались большей частью пахотной земли, в то время как крестьяне (75,3 проц. населения) владели $\frac{1}{3}$ пашни [3, с. 326].

Однако, помещичьи хозяйства, оказавшиеся неспособными приспособиться к работе в условиях нарождавшихся рыночных отношений, отягощались долгами, закладывались в банках и со временем продавались полностью или частично. В конце 1880-х годов в пяти западных губерниях России было заложено в банках 3073 тыс. десятин помещичьей земли. В 1890 г. только в Минской губернии было заложено 763 дворянских имения, а в 1900 г. — уже 2097 [7, с. 311]. Процесс купли – продажи помещичьей земли ускорился в годы революционных событий 1905–1907 гг. В 5 западных губерниях продано было 1,5 млн. десятин земли. В итоге, в 1905 г. удельный вес хозяйств развивающихся по капиталистическому пути поднялся до 16,5 проц., однако в руках дворянства всё ещё находился 41 проц. всей пахотной земли [4, с. 188].

В Беларуси в условиях острой нехватки земли и низкой урожайности крестьяне не могли обеспечить себя продуктами питания. Не-

случайно, за 50 лет, предшествовавших Первой мировой войне, за Урал вынуждено было выехать более одного миллиона белорусов. Из них около 400 тысяч в 1904–1914 годах [10, с. 279].

Экономические неурядицы дополнялись социальным бесправьем крестьянства. Без согласия сельской общины они не имели права продать свой земельный надел, заложить его в банке. Крестьяне должны были выплачивать государственный земельный и земский поземельный налоги, выкупные платежи, выполнять дорожную, подводную и полицейскую повинности.

Сельское население выполняло и так называемые «мирские повинности». За их счёт содержались школы, медицинские учреждения, суды, волостные правления, сельские старосты, ремонтировались общественные здания и просёлочные дороги. Крестьяне не имели права по своему усмотрению покидать сельскую общину, могли быть подвергнуты публичному физическому наказанию.

Непосильные повинности, сословное бесправье, ограничения в культурном и политическом развитии крестьян ставили проблемы белорусской деревни в качестве приоритетных. Без их решения дальнейшее прогрессивное развитие общества было невозможным.

Беларусь, находясь в составе Российской империи, не являлась районом концентрации современной промышленности. Но, на имевшихся в крае фабриках и заводах, процессы модернизации проходили в соответствии с общероссийскими тенденциями. Белорусские предприятия в 1912 г. давали 24,4 проц. общероссийского производства дубовых шпал, 23,5 проц. фанеры, 44,8 проц. спичечной соломки, 55,7 проц. оконного стекла, около 50 проц. облицовочных карнизов и т.д. [12, с. 36–38]. Общая протяжённость железных дорог в 1904 г. составила 2837 вёрст и в сравнении с 1867 г. выросла в 12 раз [1, с. 61–62].

В условиях экономического кризиса 1900–1903 гг. ускорился процесс объединения фабрикантов в синдикаты, участники которых реализовывали свою продукцию через единую сбытовую сеть. Промышленный капитал срачивался с банковским. В 1900–1908 гг. в Беларуси было создано 13 новых акционерных обществ, как правило, с участием местного, российского и иностранного капитала. Этим обществам принадлежали крупнейшие предприятия: Витебская льнопрядильная фабрика «Двина», Шкловская бумажная фаб-

рика, Выдрицкий завод сухой перегонки дерева, крахмальный завод в Минске и др. [7, с. 402–403]. Всего в Беларуси в этот период действовало 20 акционерных обществ [5, с. 18].

Но модернизация экономики Беларуси осуществлялась неравномерно. В итоге, с одной стороны, создавались монополии, складывалась финансовая олигархия, усиливалась борьба капитала за экономические и политические сферы влияния, с другой — оставалось множество предприятий с устаревшими технологиями, плохой организацией труда, примитивными оборудованием и технологиями.

На экономическом положении в Беларуси всё в большей степени сказывалась ситуация на рынках Западной Европы. Появление там в 1880-е годы дешёвого и качественного зерна из Северной Америки, Аргентины и Австралии неблагоприятно сказалось на сельском хозяйстве всей России. Цены на рожь в пяти западных губерниях снизились более чем в 2 раза. Последовала вынужденная перестройка сельского хозяйства Беларуси на производство животноводческой продукции. Начиная с 80–90-х годов XIX ст. закрепляется специализация на молочном животноводстве и свиноводстве, развивалось тонкорунное овцеводство, как и ранее было развито винокурение. Появились высокопродуктивные породы коров и специальные фермы для их откорма, открывались сыроварни и маслозаводы. К концу XIX в. в передовых хозяйствах уже имелось не менее 200 таких предприятий, а их товарная продукция достигала 650 тыс. пудов масла и сыра в год [2, с. 139–140].

Однако эти успехи являлись только началом перестройки сельского хозяйства Беларуси на капиталистический путь развития, то есть началом его модернизации. Общий же характер ситуации в деревне продолжали определять средневековые формы землевладения, сословное бесправие земледельца и многочисленные повинности в пользу феодальной державы.

Характерной особенностью белорусской промышленности была её тесная привязка к сельской местности. Границы между городом и деревней не были чёткими. Значительная часть работающих на промышленных предприятиях оставалась сельскими жителями. В начале XX в. на белорусских предприятиях было занято 180 тыс. рабочих. При этом 65,7 проц. фабрично-заводских предприятий и 45,4 проц. рабочих находились в деревне [4, с. 185].

Вместе с тем, постепенно в связи с развитием промышленности и железнодорожного транспорта в Беларуси происходит рост городского населения. За последнее тридцатилетие XIX в. его численность удвоилась, достигнув к 1900 г. 648 тысяч [7, с. 318]. Минск по своему экономическому значению со временем приобретает статус главного города Беларуси. Согласно проведённой в 1897 г. первой всероссийской переписи населения он как город с населением 90,9 тыс. человек находился на девятнадцатом месте в стране. В нём имелось 18 фабрик и заводов. Согласно же статистическим данным на сентябрь 1917 г. в Минске проживало 134,5 тыс. человек. Это был самый крупный промышленный центр Беларуси. Накануне Первой мировой войны здесь уже работало 104 предприятия, в том числе 77 фабрик и заводов [11, с. 11, 20].

Первая мировая война, в которую Россия вступила 1 августа 1914 г. на стороне Антанты, до крайности обострила имевшиеся в стране противоречия экономического, политического и социального характера. Из белорусских губерний на войну было отправлено 634 400 человек [5, с. 47].

В Беларуси, которая являлась зоной боевых действий, в 1914–1917 гг. посевные площади сократились на 72,3 процента. Почти на 33 проц. уменьшилось производство зерна [8, с. 37, 41, 45, 47–48]. Количество крупных предприятий на неоккупированной территории сократилось в 2,7 раза, с 829 до 297 [12, с. 77, 92–96]. Женщины, подростки и дети составляли 58,4 проц. всех фабричных рабочих Беларуси [6, с. 349]. Отступление русских войск в 1915 г. сопровождалось массовым, в значительной мере принудительным, бегством сотен тысяч людей на восток. Их общее количество превышало 1320 тыс. человек. Практически лишённые поддержки властей многие тысячи женщин, стариков, детей гибли в дороге от голода, холода, болезней [3, с. 371].

Изнурительная война с многомиллионными потерями, огромные материальные лишения трудящихся, вызвали широкий рост антивоенных настроений и недовольство народных масс существующей властью. Нарастание оппозиционных и революционных настроений в конечном итоге переросло в общенациональный кризис в феврале 1917 года. «Конец пришёл относительно внезапно и, по крайней мере, для революционных партий, неожиданно, в феврале 1917 г.,

— пишет профессор Лондонского университета Джеффри Хоскинг, — когда очереди за продуктами в Петрограде вдруг переросли в политические демонстрации, требующие конца того, что многие до сих пор называли самодержавием» [9, с. 31–32].

Февральская революция подвела черту под многовековой историей российской монархии и открыла путь демократического развития России, в том числе и Беларуси. Именно с этой революцией связан дальнейший качественно новый этап белорусского национально-освободительного движения.

Использование источники и литература

1. Абезгауз, З.Е. Развитие промышленности и формирование пролетариата Белоруссии во второй половине XIX в. / З.Е. Абезгауз. — Минск: Наука и техника, 1971. — 177 с.
2. Бейлькин, Х.Ю. Сельскохозяйственный рынок Беларуси 1861–1914 гг. / Х.Ю. Бейлькин. — Минск: Наука и техника, 1989. — 286 с.
3. Гісторыя Беларусі: У 2 частках. Частка 1. Ад старажытных часоў – па люты 1917 г. — Мінск: «Вышэйшая школа», 2003. — 416 с.
4. Гісторыя Беларусі: У 2 частках. Частка 2. XIX – XX стагоддзі. — Мінск: РІВШ БДУ, 2002. — 655 с.
5. Игнатенко, И.М. Февральская буржуазно-демократическая революция в Белоруссии / И.М. Игнатенко. — Минск: Наука и техника, 1986. — 344 с.
6. История рабочего класса Белорусской ССР. — Минск: Наука и техника, 1984. — Т. I. Рабочий класс в период капитализма. — 400 с.
7. Нарысы гісторыі Беларусі. У 2-х ч. Ч. I. — Мінск: Беларусь, 1994. — 527 с.
8. Савицкий, Э.М. Революционное движение в Белоруссии (август 1914–февраль 1917 гг.) / Э.М. Савицкий. — Минск: Наука и техника, 1981. — 180 с.
9. Хоскинг, Джеффри. История Советского Союза 1917–1991 / Джеффри Хоскинг. — М.: Вагриус, 1995. — 510 с.
10. Шыбека, З.В. Беларусь у часы рэвалюцыі 1905–1907 гг. і Першай сусветнай вайны / З.В. Шыбека // Гісторыя Беларусі (ў

кантэксте сусветных цывілізацый). — Мінск: Экаперспектыва, 2005. — С. 272–289.

11. Шыбека, З.В., Шыбека, С.Ф. Мінск: Старонкі жыцця дарэвалюцыйнага горада / З.В. Шыбека, С.Ф. Шыбека. — Мінск: Полымя, 1994. — 341 с.

12. Экономика Белоруссии в эпоху империализма. — Минск: Изд-во АН БССР, 1963. — 420 с.

ТЭАРЭТЫКА-МЕТАДАЛАГІЧНЫЯ ПАДЫХОДЫ ДА ВЫВУЧЭННЯ РЭВАЛЮЦЫЙНЫХ ПАДЗЕЙ 1917 Г. НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ

Мікалаева Л.В.

г. Мінск, БДУІР

Вывучаючы гісторыю рэвалюцыйных падзей 1917 г. на тэрыторыі Беларусі, даследчыкі павінны пастаянна мець на ўвазе тую акалічнасць, што рэвалюцыйныя дзеянні – спецыфічны аб’ект гістарычнага даследавання. У мінулым сацыяльныя і палітычныя рэвалюцыі стымулявалі рух гісторыі, прыводзячы да нараджэння новых грамадска-палітычных рэалій. На практыцы яны станавіліся выйсцем з разнастайных крызісных сітуацый. Як правіла, яны былі звязаны з барацьбой за захоп і ўтрыманне ўлады. Так як у азначанай барацьбе заўсёды былі пераможаныя і пераможцы, мы не можам сцвярджаць поўную незалежнасць поглядаў даследчыкаў рэвалюцыйных падзей ад іх прыналежнасці да пэўнага палітычнага лагера. Рэвалюцыйныя падзеі пад прамым прадстаўнікоў пераможцаў набывалі апалагетычныя рысы, а ў падачы іх антаганістаў, наадварот, асуджаліся і зведвалі абвінавачванні. Разам з тым, зразумела, што рэвалюцыйная дзейнасць з’яўляецца гістарычнай. Яна ажыццяўляецца ў часе і прасторы. Таму даследчыкі могуць яе вывучаць з дапамогай агульнанавуковых і спецыяльных метадаў пазнання.

Гісторыкі-прафесіяналы ўсведамляюць значэнне метадалогіі для ажыццяўлення даследавання. Метадалогія гісторыі з’яўляецца своеасаблівым механізмам навуковага пазнання [13, с. 11]. Выбраная метадалогія можа ўплываць на канчатковы вынік у выглядзе пэўнай тэарэтычнай канцэпцыі ці палажэнняў. Тэарэтыка-метадалогічныя асновы даследавання аказваюць уздзеянне і на выкарыстанне

даследчыкамі пэўнага паняційна-катэгарыяльнага апарату. У дачыненні да рэвалюцыйных падзей 1917 г. замацаваўся агульны тэрмін (Вялікая) Руская рэвалюцыя або (Вялікая) Расійская рэвалюцыя. У яе рамках прынята выдзяляць падзеі лютата і кастрычніка 1917 г. Можна адзначыць шырокую разнастайнасць вызначэнняў, якія прымяняюцца ў дачыненні да рэвалюцыйных падзей кастрычніка 1917 г. Адны гісторыкі па-ранейшаму сцвярджаюць, што гэта была Вялікая Кастрычніцкая сацыялістычная рэвалюцыя, якая паклала пачатак навейшага перыяду ў гісторыі ўсяго чалавецтва. Другія прытрымліваюцца меркавання, што гэта быў пераварот [6], большавіцкі загавар, проста ўзброенае паўстанне [11, с. 202] і г.д. На старонках апошніх беларускіх энцыклапедычных выданняў адлюстраваны погляд на кастрычніцкія падзеі 1917 г. як на сацыяльную рэвалюцыю, у ходзе якой да ўлады прыйшла партыя большавікоў, што ўзяла курс на ліквідацыю капіталістычных адносін і пабудову сацыялізму [12, с. 552]. Пераважная большасць сучасных гісторыкаў ужывае для пазначэння сітуацыі восені 1917 г. назву “Кастрычніцкая рэвалюцыя”.

Трэба адзначыць, што доўгі час 1917 год асацыіраваўся пераважна з Кастрычніцкай рэвалюцыяй. Хаця, як вядома, рэвалюцыйны выбух пачаўся з падзення самадзяржаўя ў лютым-сакавіку 1917 г. і меў лагічнае завяршэнне ў выглядзе перамогі ўзброенага паўстання ў Петраградзе ў кастрычніку 1917 г. Такім чынам, рэвалюцыйныя падзеі не былі аднамомантнай з’явай. Яны мелі пэўную працягласць у часе і былі насычаны мноствам рознапланавых, рознамаштабных, рознакіраваных дзеянняў.

Першапачаткова на рэвалюцыйныя падзеі 1917 г. склаўся погляд як на цэласную гістарычную з’яву. Аднак у 1930-х гг. савецкім гісторыкам былі навязаны афіцыйныя метадалагічныя ўстаноўкі, у адпаведнасці з якімі ў аснову гістарычных даследаванняў павінна была быць пакладзена “ідея супрацьпаложнасці між рэвалюцыяй буржуазнай і сацыялістычнай”. Гісторыкі павінны былі падкрэсліваць, што “буржуазная рэвалюцыя, асвободив народ от цепей феодализма и абсалютизма, наложила на него новые цепи, цепи капитализма и буржуазной демократии, тогда как социалистическая, революция в России разбила все и всякие цепи и освободила народ от всех форм эксплуатации” [14, с. 43]. Партыйным кіраўніцтвам

была прадыктавана і схема перыядызацыі гісторыі ВКП(б), у адпаведнасці з якой падзеі лютага-сакавіка 1917 г. адносіліся да аднаго перыяду з імперыялістычнай вайной (“VI. Партия большевиков в период империалистической войны и второй русской, февральской революции. (1914 – февраль-март 1917 года)”). Наступны перыяд у гісторыі партыі пачынаўся з красавіка 1917 г. (“VII. Партия большевиков в период подготовки и проведения Октябрьской социалистической революции. (апрель 1917 – 1918 год)”) [15, с. 211]. Гэта схема пачала выкарыстоўвацца і ў дачыненні да падзей гісторыі Расійскай дзяржавы, СССР і рэспублік, якія ўваходзілі ў яго склад, у т.л. Беларусі.

Наступствам такога падыходу стала апісанне падзей 1917 г. у катэгорыях дзвюх рэвалюцый, якія кардынальна адрозніваліся паміж сабой: Лютаўскай – “буржуазна-дэмакратычнай” і Кастрычніцкай – “сацыялістычнай”. Пры гэтым сацыялістычная рэвалюцыя разглядалася савецкімі вучонымі як “гістарычна апошні тып палітычных рэвалюцый” [16, с. 235]. Неабходна адзначыць, што працяглы перыяд тэарэтыкі марксізму лічылі, што перамога сацыялістычнай рэвалюцыі магчымая толькі ў выніку гвалтоўнага пераварота (узброенага паўстання) ці грамадзянскай вайны. Толькі ў канцы 1950-х гг. яны прыйшлі да высновы пра магчымасць мірнай заваёвы ўлады працоўнымі, у т.л. і парламенцкім шляхам [10, с. 339].

Ацэнка лютаўскіх і кастрычніцкіх рэвалюцыйных падзей 1917 г. як антаганістычных з’яў знайшла адлюстраванне і ў адпаведнай перыядызацыі. У выніку атрымлівалася раз’яднанне дзвюх этапных вежаў у развіцці агульнага рэвалюцыйнага працэсу па розных раздзелах і нават тамах. Прыкладам могуць служыць усе абагульняючыя працы па гісторыі Беларусі, якія пабачылі свет пасля Другой сусветнай вайны [2; 4; 5]. Такі падыход можна ўбачыць і ў “Нарысах гісторыі Беларусі”, дзе інфармацыя аб Лютаўскай рэвалюцыі змешчана ў першай частцы выдання, а матэрыялы аб наступных падзеях – у другой [8]. Такі ж падыход прымяняецца ў большасці з сучасных навучальных дапаможнікаў і падручнікаў па гісторыі Беларусі, а таксама ў 6-томнай “Гісторыі Беларусі”, аўтары якой таксама раскідалі інфармацыю пра падзеі лютага і кастрычніка 1917 г. па розных тамах [1]. Аднак у апошняй ужо заўважны адыход

ад разгляду Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. у адрыве ад агульнага рэвалюцыйнага працэсу.

Рэвалюцыйныя падзеі 1917 г., бесспрэчна, можна разглядаць як прыклад рэальнага існавання дзвюх альтэрнатыўных ліній развіцця – буржуазна-дэмакратычнай і сацыялістычнай. Аднак пры гэтым трэба мець на ўвазе, што ў рэчаіснасці абедзве гэтыя лініі ў той ці іншай ступені прысутнічалі на ўсіх этапах рэвалюцыі, суіснавалі, перапляталіся, канкурыравалі паміж сабой, складаючы тым самым змест самога рэвалюцыйнага перыяду з лютага да канца 1917 г. Справядліvasць такіх меркаванняў у пэўнай ступені пацвярджаецца складанасцю і нават немагчымасцю правядзення дакладнай храналагічнай мяжы паміж канцом Лютаўскай і пачаткам Кастрычніцкай рэвалюцыі. Азначаныя акалічнасці прыводзяць да выразных накладак, калі нават у адных і тых жа выданнях падзеі ад лютага да кастрычніка 1917 г. разглядаюцца адначасова пад вызначэннем і буржуазна-дэмакратычнай, і сацыялістычнай рэвалюцыі [3; 6].

Звяртаючыся да праблем вывучэння падзей Расійскай рэвалюцыі 1917 г., даследчыкі прапаноўваюць зыходзіць з факта шматзначнасці самога тэрміна “рэвалюцыя”. Так, у адпаведнасці са звесткамі тлумачальнага слоўніка С.І. Ажэгава, рэвалюцыя – гэта “1. Коренной переворот в обществе, который приводит к ликвидации общественного и политического строя и передает власть в руки передового класса. 2. Коренной переворот, резкий скачкообразный переход от одного качественного состояния к другому” [9, с. 585]. Расійскі даследчык В.І. Мілер таксама звярнуў увагу на тое, што тэрмін “рэвалюцыя” можа абазначаць некалькі блізкіх, але нераўназначных з’яў: падзею, перыяд і працэс. Аднамомантны акт звяржэння старога рэжыму і прыходу да ўлады новых палітычных сіл (рэвалюцыя як падзея) становіцца зыходным пунктам перыяду рэвалюцыі. На думку В.І. Мілера, гэта надзвычайны этап у гісторыі краіны, які характарызуецца наяўнасцю такіх рысаў, як “политическая (иногда и экономическая) нестабильность, полностью естественная в этих условиях поляризация сил и, как результат, непредсказуемость последующего развития событий” [7, с. 50]. У шэрагу прац беларускіх даследчыкаў можна адзначыць імкненне да разгляду феномена рэвалюцыі як працэсу [1; 11; 12].

Супрацьпастаўленне розных метадалагічных падыходаў да даследавання і вывучэння гісторыі рэвалюцыйных падзей 1917 г. прывяло да з’яўлення некалькіх канцэпцый і версій адлюстравання рэвалюцыйных падзей 1917 г. у айчыннай і замежнай гістарыяграфіі. Значная ўвага пры гэтым надавалася менавіта падзеям кастрычніка 1917 г.

У савецкай гістарыяграфіі найбольш аргументавана была распрацавана марксісцкая канцэпцыя падзей Кастрычніцкай рэвалюцыі. У адпаведнасці з ёю, Кастрычніцкая рэвалюцыя з’яўлялася аб’ектыўнай заканамернасцю развіцця расійскага грамадства. Яна была другім, сацыялістычным этапам Расійскай рэвалюцыі і вырашыла пытанне аб ўладзе на карысць рабочага класа і найбяднейшага сялянства на чале з партыяй бальшавікаў. Рухаючымі сіламі Кастрычніцкай рэвалюцыі з’яўляліся рабочы клас і найбяднейшае сялянства, пралетарскія і паўпралетарскія пласты горада і вёскі. Рашаючай умовай перамогі Кастрычніцкай рэвалюцыі з’яўлялася кіруючая дзейнасць партыі бальшавікоў. Перамога Кастрычніцкай рэвалюцыі стварыла спрыяльныя перадумовы для завяршэння ў краіне дэмакратычных пераўтварэнняў і адначасовага ажыццяўлення сацыялістычных пераўтварэнняў ва ўсіх сферах грамадскага жыцця.

На хвалі бязмежнага “разгула” дэмакратыі на мяжы XX – XXI стст. шырокую вядомасць набыла створаная яшчэ ў асяроддзі расійскіх эмігрантаў у першай палове XX ст., а ў наш час некалькі падфарбаваная новымі фарбамі ліберальная канцэпцыя падзей Кастрычніцкай рэвалюцыі, якую спрабуюць прапагандаваць нават некаторыя былыя гісторыкі-марксісты. Сутнасць ліберальнай канцэпцыі падзей Кастрычніцкай рэвалюцыі зводзіцца да наступнага: Кастрычніцкая рэвалюцыя – выпадковая з’ява ў расійскай гісторыі. Гэта – вярхушачная змова расійскіх бальшавікоў на чале з У.І. Леніным, не падтрыманых расійскім народам, якая прывяла да кровапралітнай Грамадзянскай вайны.

У асяроддзі нацыянальна арыентаваных расійскіх інтэлектуалаў склалася канцэпцыя Кастрычніцкай рэвалюцыі як сіянісцка-масонскай змовы супраць Расіі. Яе стваральнікі разглядаюць рэвалюцыйныя падзеі 1917 г. як агульны справакаваны і звонку аплачаны працэс, які меў два этапы: лютаўскі (ліберальны, ці масонскі) і

кастрычніцкі (большавіцкі ці яўрэйскі, бо большавікі таго часу, на думку прыхільнікаў гэтай канцэпцыі, – гэта ці яўрэі, ці паслухмяныя выканаўцы іх волі). Расія пала ад удараў у спіну ў выніку загавора шматлікіх антырускіх сіл як звонку (масоны, сіяністы), так і знутры (“пятая калона”, што складалася з часткі ліберальнага дваранства і інтэлігенцыі, пазбаўленых нацыянальнай свядомасці, якія аддавалі перавагу асновам жыцця, формам і ўяўленням, запазычаным у Заходняй Еўропе і ЗША, замест рускіх народных асноў жыцця).

На сённяшні дзень ліберальная канцэпцыя і канцэпцыя “ма-сонскай змовы” не знаходзяць належнага пацвярджэння крыніц. Марксісцкая канцэпцыя таксама патрабуе пэўнай карэктыроўкі, хаця б з пункта гледжання на ролю пралетарыяту ў рэвалюцыйных падзеях на тэрыторыі Беларусі, якая перабольшана. Разам з тым, нельга адмаўляць таго яе пастулата, што Кастрычніцкая рэвалюцыя, як ў Расіі, так і ў Беларусі, мела заканамерны характар. Яна азнаменавала сабой спробу працоўнага народа вырвацца з палону тых супярэчнасцей, якія былі абумоўлены ўзроўнем рыначных адносін таго часу, абазначыла імкненне пабудавачь грамадства на прынцыпах сацыяльнай справядлівасці.

Такім чынам, у новых умовах гістарычныя ўрокі рэвалюцыйных падзей 1917 г. патрабуюць глыбокага асэнсавання. І не толькі з пункта гледжання “прымірэння бакоў”, але і ў сілу неабходнасці разумення праблем сучаснага соцыўма, новых супярэчнасцей, ступені і неабходнасці рэалізацыі рэформ, накіраваных на задавальненне інтарэсаў усяго грамадства.

Выкарыстання крыніцы і літаратура

1. Гісторыя Беларусі: У 6 т. – Мінск: «Экаперспектыва», 2007 – 2011. – Т. 4. Беларусь у складзе Расійскай імперыі (канец XVIII – пачатак XX ст.). – 2007. – 519 с.; іл.; Т. 5. Беларусь у 1917 – 1945 гг. – 2007. – 613 с.; іл.

2. Гісторыя Беларускай ССР: у 5 т./ АН БССР; пад рэд. І.М. Ігнаценка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972. – Т. 2: Беларусь у перыяд капіталізму (1861 – 1917 гг.). – 684 с.; Т. 3: Перамога вялікай кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі і пабудова сацыялізму ў БССР (1917 – 1937 гг.). – 694 с.

3. Ігнаценка, І. Лютаўская рэвалюцыя 1917/ І. Ігнаценка // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. – Мінск: БелЭН, 1997. –Т. 4. Кадэты – Ляшчэня. – 432 с.: іл. – С. 418 – 420.

4. История Белорусской ССР: В 2 т./ Акад. наук БССР. Ин-т истории ; Под общ. ред. Л.С. Абецдарского [и др.]. – 2-е изд., доп. – Минск: Изд-во Акад. наук БССР, 1961. – Т. 1/ Ред. коллегия: Л.С. Абецдарский [и др.]. – 655 с., 17 л. ил., карт.: ил.; Т. 2/ Ред. коллегия: Т.С. Горбунов, Н.В. Каменская, И.С. Кравченко. – 700 с.

5. История Белорусской ССР/ Акад. наук БССР, Ин-т истории. – Минск: Наука и техника, 1977. – 629, [1] с., [6] л. карт, ил.: ил.

6. Кастрычніцкая рэвалюцыя 1917 // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. – Мінск: БелЭН, 1997. –Т. 4. Кадэты – Ляшчэня. – 432 с.: іл. – С. 139 – 141.

7. Миллер В.И. Осторожно: история!: [Сборник]/ В.И. Миллер. – М.: ЭТЦ, 1997. – 222 с.

8. Нарысы гісторыі Беларусі: У 2 ч. – Мінск: Беларусь, 1994 – 1995. – Ч. 1/ М.П. Касцюк, У.Ф. Ісаенка, Г.В. Штыхаў [і інш.]. – 1994. – 527 с.; іл.; Ч. 2/ М.П. Касцюк, І.М. Ігнаценка, У.І. Вышыньскі [і інш.]. – 1995. – 560 с.; іл.

9. Ожегов, С.И. Словарь русского языка: Ок. 57 000 слов/ С.И. Ожегов. – 18-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1987. – 797 с.

10. Революция // Политология: Энциклопедический словарь/ Общ. ред. и сост: Ю.И. Аверьянов. – М.: Изд-во Моск. коммерч. ун-та, 1993. – 431 с. (в пер.) – С. 338 – 340.

11. Рудовіч, С.С. Беларусь у перыяд Лютаўскай і Кастрычніцкай рэвалюцый 1917 г./ С.С. Рудовіч // Беларуская энцыклапедыя: У 18 т. Мінск: БелЭн, 2004. – Т. 18. Кн. 2: Рэспубліка Беларусь. – 760 с.: іл. – С. 199 – 204.

12. Рудович, С.С. Октябрьская революция 1917/ С.С. Рудович/ Республика Беларусь.: Энциклопедия: В 6 т. Минск: БелЭн, 2007. – Т. 5. – 752с.: илл. – С. 552 – 554.

13. Сидорцов, В.Н. Методология истории: Курс лекций/ В.Н. Сидорцов. – Минск, БГУ, 2010. – 207 с.

14. Сталин, И. Замечания о конспекте новой истории/ И. Сталин, С. Киров, А. Жданов // Сталин, И.В. Сочинения: в 18 т./ И.В. Сталин. – М.: Изд-во «Писатель», 1997. – 360 с. – С. 43 – 45.

15. Сталин, И. Об учебнике истории ВКП(б): Письмо составителям учебника истории ВКП(б)/ И. Сталин// Сталин, И.В. Сочинения: в 18 т./ И.В. Сталин. – М.: Изд-во «Писатель», 1997. – 360 с. – С. 209 – 212.

16. Сцяпанаў, В.І. Рэвалюцыя сацыяльная/ В.І. Сцяпанаў, Ю.А. Гусеў // Беларуская Савецкая Энцыклапедыя: У 12 т. – Мінск: Беларуская Савецкая Энцыклапедыя, 1973. – Т. 9: Рабкор – Сочы. – 640 с. з іл. і картамі. – С. 234 – 235.

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПАРТИИ, “ВИСЕВШИЕ В ВОЗДУХЕ” ПОСЛЕ МАНИФЕСТА НИКОЛАЯ II.

Панченко А.В.

г. Минск, БНТУ

Широкое развитие политического плюрализма в начале XX в. и его организационной формы – политических партий – основывалось на демократических идеях и правовых принципах, впервые объявленных Высочайшим Манифестом 17 октября 1905 года «Об усовершенствовании государственного порядка». Мотивы принятия Манифеста Николая II были предельно четко изложены в Преамбуле – в целях «помочь прекращению неслыханной смуты»; «напрячь все силы к восстановлению тишины и мира»; «от волнений, ныне возникших, может явиться глубокое нестроение народное и угроза целости и единству державы нашей»... [1, с. 1]. Содержание Манифеста покоится на трех фундаментальных положениях: «... 1) Даровать населению незыблемые основы гражданской свободы на началах действительной неприкосновенности личности, свободы совести, слова, собраний и союзов; 2) Предоставить избирательное право и привлечь к участию в выборах в Государственную Думу те классы населения, которые лишены избирательных прав, одновременно предоставить дальнейшее развитие общего избирательного права; 3) Установить, чтобы никакой закон не мог воспринять силу без одобрения Государственной Думы, и чтобы выборным от народа обеспечена была возможность действительного участия в надзоре за закономерностью действий поставленных от Нас властей” [1, с. 1-2].

В наши дни в научной литературе вопрос о политических свободах после Манифеста Николая II продолжает оставаться дискуссионным, поскольку в советский период изучение проблемы практически выпало из поля зрения отечественных ученых. Советские историки ограничивались характеристикой Манифеста как временной отсрочки неизбежности падения монархического строя. Советская историография признавала Манифест конституционным по форме и содержанию, но имевшим узкую социальную базу в лице буржуазии, вступившей в сговор с царизмом. Его главное значение советские историки видели в опасных иллюзиях, которые вызвал Манифест у части рабочих, и отсрочки неизбежного крушения самодержавия. При анализе итогов Манифеста советские историки ограничивались указанием на его значение лишь для либеральных политических партий [2, с. 14]. На данном этапе изучения не учитывался опыт конституционного строительства до Октябрьской революции 1917 г., а также то обстоятельство, что Манифест открыл широкую дорогу становлению политических партий самой различной идейно-политической направленности и складыванию многопартийной системы. В этом контексте советскими исследователями не анализировались политические партии, их программы преобразований страны, поскольку в 1920-е гг. все идейно-политические дискуссии были практически свернуты. Закрепилась устойчивая тенденция восхождения к абсолютной власти большевиков и установлению диктатуры большевистской партии [3].

Тем не менее, в начале XX в. после Манифеста Николая II формирование политических партий стало своеобразным индикатором возрастания массового политического сознания и уровня демократичности общества. В Российской империи партии возникли значительно позже, чем в Западной Европе и США. Процесс их становления и развития носил асинхронный характер, что было обусловлено различным стадийным уровнем развития всей системы общественных отношений в Российской империи и западноевропейских государствах. Иным был и порядок возникновения партий в соответствии с их социальной базой. Так, в Российской империи сначала оформились политические партии социалистической направленности, затем – либеральной и, наконец, – правоконсервативной. Такой порядок был обусловлен спецификой исторических,

политических, экономических и социокультурных особенностей развития страны. В Беларуси становление и развитие политических партий в целом отражало общероссийский политический процесс. Одной из самых массовых политических организаций в Беларуси в начале XX в. стали белорусские социалистические партии: Белорусская социалистическая громада (БСГ), Белорусская партия социалистов-федералистов (БПС-Ф), Белорусская партия социалистов-революционеров (БПС-Р), Белорусская социал-демократическая партия (БСДП) [4, с. 33-42].

Белорусская социалистическая громада (БСГ) (создана в 1902-1903 гг., создателями и руководителями которой стали братья А. и И. Луцкевичи, А. Пашкевич (Тетка), А. Бурбис и др. В программе БСГ излагалась стратегия и тактика партии по трем актуальным для Беларуси вопросам: аграрному, рабочему и национальному. В аграрном вопросе провозглашалась отмена частной собственности и ее передача тем, кто обрабатывает ее “своими руками без использования чужого труда”. В рабочем вопросе партия выступала за введение 8-часового рабочего дня, установление минимума заработной платы, государственного страхования от несчастных случаев, безработицы, болезни и старости. В национальном вопросе партия выступала не только за национальную и культурную автономию, но и провозглашала политическую независимость Беларуси. Ближайшей целью ставилось свержение монархического режима и борьба за утверждение социализма. Первый печатный орган БСГ – газета “Наша доля” была закрыта и с ноября 1906 г. начала издаваться “Наша нива”. В сентябре 1917 г. наметился раскол в рядах БСГ, который к апрелю 1918 г. окончательно закрепил глубокие разногласия между членами партии о дальнейшей политике после провозглашения БНР. В июне 1918 г. появилась Белорусская партия социалистов-федералистов. В состав ЦК БПС-Ф вошли И.Я. Воронко, А.И. Цвикевич, К.Б. Езовитов, П.А. Кричевский. Партия активно поддержала деятельность руководства БНР и не признала БССР. В январе 1919 г. была принята программа партии, в которой пропагандировалась идея «мирового федерализма» с включением в нее Белорусской демократической республики. В начале 1921 г. БПС-Ф прекратила свою деятельность на территории БССР. В Западной

Беларуси ее отдельные группы продолжали действовать до середины 1920-х гг.

Белорусская партия социалистов-революционеров БПС-Р была провозглашена в июне 1918 г. в Минске. В состав ЦК БПС-Р вошли Т. Гриб, П. Бодунова, И. Мамонько и др. Позже к ним примкнули В.Ю. Ластовский и А.И. Цвикевич. Руководство партии не признало провозглашение БССР и призвало своих сторонников к ее бойкоту. Беларусь, по замыслам БПС-Р, должна в перспективе войти в мировую федерацию свободных народов. В 1920-е гг. в результате спецоперации, проведенной органами госбезопасности, были арестованы и подвергнуты репрессиям члены партии, а сама партия прекратила свое существование.

Белорусская социал-демократическая партия была создана в 1918 г. В ее руководящий состав входили И.И. Луцкевич, А.А. Смоллич, Б.А. Тарашкевич, Я.Ю. Лесик, А.В. Прушинский и др. Программа БСДП (принята в 1920 г.) ставила задачей построение справедливого социалистического строя через социальную революцию. При этом считалось, что сначала необходимо построить демократическое общество, а затем развернуть борьбу за социализм. В программе утверждалось, что социализм не может победить в одной отдельно взятой стране или регионе, следовательно, новое общество может утвердиться сразу в большинстве наиболее развитых стран. Программа БСДП стала альтернативой большевистской программе построения социализма в одной отдельно взятой стране. С 9 марта 1918 г. отдельные члены БСДП входили в Раду БНР. По их инициативе в июне 1918 г. было сформировано коалиционное правительство – Народный секретариат БНР во главе с И.Н. Середой, которого вскоре сменил А.И. Луцкевич. БСДП стала инициатором утверждения государственных символов БНР в форме герба «Погоня» и бело-красно-белого флага. Реализацию государственного суверенитета Беларуси партия видела в поиске поддержки европейских государств, прежде всего Польши и Германии. После освобождения Минска (июль, 1920 г.) от польских войск БСДП выступила в открытой оппозиции КП(б)Б, что привело к административному давлению, репрессиям и, в конечном итоге, прекращению ее существования на территории БССР к концу 1921 г. В октябре 1925 г. было

объявлено о самороспуске последней эмигрантской организации БСДП в Берлине.

Активными игроками в политической жизни начала XX в. стали либеральные партии. В Беларуси сформировались филиалы общероссийских либеральных политических организаций – Конституционно-демократическая партия и «Союз 17 октября». Либеральный лагерь в Беларуси начала XX в. провозглашал идеи о всеобщем равноправии, требовании восстановления Царства Польского, введения широкого местного самоуправления. Эти положения либералов привлекали значительную часть помещиков римско-католического вероисповедания, проживавших в Беларуси, которые были недовольны ограничениями, введенными для них российскими властями после восстания 1863-1864 гг. При этом для части помещиков были характерны не только антиправительственные, но и антирусские настроения. Симпатизировала либеральному движению часть католического духовенства, а также еврейское население Беларуси. Ограничительные меры царского правительства по отношению к евреям – «черта оседлости», «процентная норма при приеме в университеты», «отстранение от выборов в городские думы» и др. – приводили к формированию протестного настроения у значительной части еврейского населения, составлявшего большинство в городах Беларуси. В целом, либеральный лагерь в Беларуси включал в себя представителей всех социальных групп населения, но доминировали в нем представители дворянского сословия, главным образом, помещики римско-католического исповедания, представители городской буржуазии, в основном, еврейской, лица интеллектуальных профессий, интеллигенция. В либеральном движении Беларуси различались два направления: радикальное (Общество минских врачей, редакция газеты «Северо-Западный край» и др.) и умеренное, склонное к модернизации Российской империи без ломки существовавших порядков (общества сельских хозяев, городские думы и др.). По сути либерал-радикалы действовали в направлении разрушения традиционной государственной структуры и институтов государственной власти. Представители же умеренного крыла либералов не ставили под сомнение монархический строй, но акцентировали внимание на расширении прав местных органов

управления, создание благоприятных условий для развития культуры и экономики края [5, с. 34-35; 46-47].

Активное участие в создании и деятельности Конституционно-демократической партии Беларуси принимали виленский адвокат Т.Э. Врублевский, помещик С.И. Лопацинский и др. представлявшие польскую общественность Северо-Западного края. Параллельно в Вильно формировалась еврейская конституционно-демократическая группа (Я.Е. Выгодский, Б.А. Гольдберг, С.М. Дубнов, братья Г.Д. и И.Д. Роммы и др.), которая стала ведущей составляющей еврейского либерального движения в Беларуси начала XX в. Из разных течений еврейского либерализма широкое распространение получил сионизм, который разделился на три течения: Первое течение объединяло тех евреев, которые видели решение всех проблем в создании собственной государственности на территории Палестины (Эрец-Исраэль) либо в другом месте. Странники второго течения полагали, что евреи должны развивать свою национальную культуру и стремиться к автономии внутри Российской империи. Третье течение сводилось к борьбе за устранение всех ограничений в правах евреев и расширению их гражданских и политических свобод. Видными сионистскими деятелями на территории белорусских губерний были: Ш.Х. Левин, С.Я. Розенбаум, Г.Я. Брук и др. [5, с. 93].

Союзниками конституционных демократов выступали такие крупные еврейские либеральные организации и партии как: «Союз для достижения полноправия еврейского народа в России», «Все-российская сионистская организация», «Еврейская народная партия» («Фолькспартей»), «Еврейская народная группа», которые способствовали быстрому развитию еврейского либерального движения в Беларуси. Либеральные политические организации Беларуси направляли свои усилия на решение еврейских национальных задач, не предпринимая при этом реальных попыток взаимодействия с белорусским населением края. Отсутствие широкой социальной базы, невосприимчивость масс к либеральной идеологии, сужение политической программы либералов до решения чисто национальных еврейских задач, а также твердая позиция правительства П.А. Столыпина по отношению к требованиям еврейских политических организаций привели к их упадку на территории Беларуси. Поскольку

кадеты не смогли добиться уступок царского правительства по еврейскому вопросу, то к 1917 г. они утрачивают союзников в лице еврейских либеральных организаций, которые продолжают добиваться решения еврейских национальных задач и развиваются самостоятельно.

Активную деятельность при поддержке местных властей развернул в Беларуси «Союз 17 октября». Инициатором призыва вступать в «Союз 17 октября» стали могилевские дворяне: Н.Н. Друцкой-Соколинский, А.М. Королько, Н.Н. Епифанов, П.И. Сидорский, И.А. Семковский. Деятельность Союза постепенно распространилась и на другие губернии Северо-Западного края. Социальный состав организаций Союза составляли, в основном, чиновники, служащие, учителя и представители православного духовенства. Октябристы позиционировали себя как правительственную партию. Белорусские октябристы сходу отвергали идею образования национальных автономий. Они настаивали на усилении русского присутствия в крае, и в то же время декларировалось признание за отдельными национальностями «самого широкого права на удовлетворение и защиту их культурных нужд, в пределах, допустимых идеей государственности и интересами других национальностей». Октябристы решительно осуждали притязания поляков на белорусские земли и выступали за укрепление позиций православной церкви и государственной власти в Северо-Западном крае.

Итогом стало создание при поддержке местных властей Русского окраинного союза, объединившего все монархические силы края и добившегося изменения порядка выборов Государственной думы на территории Беларуси. Белорусские октябристы наряду с местной администрацией стали ведущими игроками в политической жизни Беларуси, обеспечив реформаторской деятельности правительства П.А. Столыпина необходимую политическую поддержку в Беларуси. Однако новые условия развития общественно-политической жизни на территории Беларуси после падения царского правительства в 1917 г. привели к распаду октябристских союзов на территории Беларуси и их уходу с исторической арены.

Правоконсервативные политические партии Беларуси оформились на базе монархических организаций, действовавших в белорусских губерниях. Среди них – партия «Северо-Западное Русское

Вече» (СЗРВ), организация «Русский окраинный союз» (РОС), «Русское окраинное общество», общество «Крестьянин». Их главной целью стало объединение русского населения Северо-Западного края в целях охраны русских народных интересов в области общественно-политической жизни во всех ее проявлениях. К русскому населению причислялись все православные белорусы. Партии выступали против преобразования края на социалистических началах, а также резко критиковали деятельность газеты «Наша нива». К крайне правому консервативному лагерю примыкало черносотенное движение, ставшее своеобразной рефлексией на глобальный кризис, охвативший Российскую империю в начале XX в. В противовес социалистическим и либеральным партиям, черносотенцы объединили наиболее консервативные силы государства на основе традиционных ценностей в целях отстоять многовековые устои российской государственности. Большое внимание черносотенцам уделял В.И. Ленин. Критика В.И. Ленина черносотенцев сводилась к обличению их реакционной сущности и защите интересов «эксплуататоров». Позиция же черносотенцев сводилась к идентификации социал-демократов с евреями, вынашивавшими планы по расчленению Российской империи. Кроме этого крайне правые активно эксплуатировали тему немецкого засилья в стране. Манифест Николая II разделил черносотенцев на два лагеря: в одном оказались сторонники неограниченного самодержавия, в другом – те, кто допускал возможность существования парламента при недопустимости дальнейшего урезания прерогатив монархической власти. В революции 1905-1907 гг. консерватизм черносотенства приобрел формы острого радикализма, что выразилось в абсолютизации ими одного из элементов уваровской триады «православие-самодержавие-народность» – «народности», которая в их понимании отождествлялась только с русскими. [6, с. 40]. Правоконсервативные партии в Беларуси по влиянию на общественно-политическую жизнь не уступали социалистическому и либеральному течениям, а по количественным и численным показателям даже превосходили политических противников и своих собратьев в центральных регионах Российской империи. [7, с. 32]. Но к октябрю 1917 г. стал очевиден организационный и идейный кризис идеоло-

гии правых консерваторов, что, в конечном итоге, привело к их уходу с арены политической борьбы.

Выводы:

1. В Российской империи начала XX в. наблюдается многочисленность политических партий и организаций (насчитывалось более 280) и малочисленность их состава (в 1906-1907 гг. общее количество членов политических партий составляет примерно 0,5 %, а после победы Февральской революции возрастает примерно до 1,2-1,5 % от общей численности населения страны);

2. Организационный кризис, который переживает почти все партии, а многим из них его так и не удается преодолеть;

3. Творцом отечественных политических партий является интеллигенция;

4. Становление и развитие отечественных политических партий стало результатом, с одной стороны, организационного закрепления политической борьбы, но, с другой, реакцией на официально «разрешенный» процесс, продиктованный Манифестом Николая II.

5. Причины краха политических партий вытекают из особенностей исторического развития Российской империи, отсутствия глубоких демократических традиций и сложившейся системы демократических политических институтов. В силу этих и других факторов политические партии не имели прочной социальной базы, образно говоря, «висели в воздухе», не стали понятным и принятым массовым сознанием фактором политической жизни. В 1920-е гг. политические партии полностью прекращают свое существование. Большевицкая партия устанавливает абсолютный, безальтернативный, тоталитарный контроль над страной и превращается в партию-государство. Установление власти одной партии отразило всю «безысходность российской жизни», стало следствием «взбесившейся власти народа в эпоху его глубоких бедствий, произвола и анархии в стране» [3, с. 21].

Использованные источники и литература

1. Высочайший Манифест 17 октября 1905 года и его значение для русского народа. – Вильна : Типография штаба Виленского военного округа, 1906. – 15 с.

2. Суриков, С.Ю. Отечественная историография Высочайшего Манифеста 17 октября 1905 года “Об усовершенствовании государственного порядка” / С.Ю. Суриков // Автореф. дисс. канд. ист. наук. – СП-б. – 2002
3. Божанов, В.А. Восхождение к абсолютной власти: Большевики и советское государство в 20-е гг. / В.А. Божанов. – Минск: Тесей, 2004. – 272 с.
4. Городниченко, А.Н. История общественных движений и политических партий / А.Н. Городниченко, М.М. Мезенцев. – Минск: ВА РБ, 2017. – 85 с.
5. Лавринович, Д.С. Деятельность общероссийских либеральных партий на территории Беларуси (1905-1918 гг.) : монография / Д.С. Лавринович. – Могилев : МГУ им. А.А. Кулешова, 2015. – 328 с.
6. Ивакин Г.А. Черносотенство в политической системе Российской империи начала XX века // Автореф. дисс. д-ра ист. наук. – М. – 2014. – 45 с.
7. Бондаренко К.М. Общероссийские правомонархические партии на территории Беларуси (1905- февраль 1917 гг.). // Автореф. дисс. д-ра ист. наук. – Минск, 2015. – 42 с.

МОДЕЛИ ИСТОРИИ БЕЛОРУССКОГО ГОСУДАРСТВА В КОНЦЕПЦИИ М.В. ДОВНАР-ЗАПОЛЬСКОГО

Рогач С.А.

г. Минск, БНТУ

Спецификой феномена «национальной истории» является конструирование ее моделей с учетом определенных идеологий и мифов. Как отмечалось авторами критических концепций на данную тему, общими чертами исторических конструкций являются постулаты о «происхождении нации», непрерывном развитии государственности, «национальном характере», «золотом веке», национальной борьбе, а кроме этого, для них характерно использование дихотомических образов – «героев»/«врагов», «своих»/«чужих», «упадка»/«подъема» (по Э. Гелленеру, Б. Андерсону, Э. Хобсбауму, М. Хроху, Э. Смиту, Р. Брубейкеру, Э. Уилсону), При рассмотрении классических текстов по «национальной истории» под сегодняшним

углом зрения обнаруживается и разница в созданных исторических образах – в зависимости от политических условий того времени, когда проводились исследования и публиковались их результаты.

Особым примером для анализа данного вопроса, применительно к истории Беларуси, являются работы М.В. Довнар-Запольского (1867-1934). Он считается первым автором текстов, посвященным белорусской национальной истории. Однако специфика условий советской эпохи – с особым подходом к национальным вопросам – сказалась на том, что длительное время работы данного историка не публиковались и, как следствие, мало исследовались до конца XX века.

С разной степенью внимания на изучении деятельности М.В. Довнар-Запольского останавливались как отечественные, так и зарубежные ученые. Среди отечественных можно выделить статью В.М. Лебедевой, В.В. Скалабан, М.Ф. Шумейко [8, с. 3-14], сделанную ими при подготовке издания самой большой научной книги М.В. Довнар-Запольского «История Белоруссии», которая в советское время не издавалась. Исследователи отмечают, что в этой книге ярко проявляется воздействие на его историографическую концепцию политических трансформаций, т.е. период 1918-1925 гг.).

В целом изучением белорусской историографии, включая и деятельность М.В. Довнар-Запольского, занимался и Д.В. Карев [6]. В первом издании (с переводом) «Истории Белоруссии», вышедшей в начале 1990-х гг., он посвятил белорусскому историку подробную вводную статью [5, с. 5-15].

Другой современный белорусский исследователь В. Булгаков в своей монографии об истории белорусского национализма наибольший акцент делает на различные политические факторы, воздействовавшие на создание мифов при конструировании истории белорусского этноса [1].

Из зарубежных исследователей на изучении конкретно белорусской историографии остановился немецкий историк Р. Линднер. Его работа по этому вопросу на сегодняшний день может считаться наиболее многосторонней. На текстах М.В. Довнар-Запольского он также подробно останавливался. В книге Р. Линднера скрупулезно проработаны проблемы взаимосвязи процессов становления белорусской нации и ее «национальной истории», с особым вниманием

к вопросам о влиянии политических факторов на эти процессы [9].

Переходя конкретно к историографии М.В. Довнар-Запольского, стоит учесть следующие аспекты. Несмотря на ограничения для научных публикаций, с которыми он сталкивался и в раннее время своей деятельности, и в советскую эпоху, выработанная им концепция во многом повлияла на подходы к истории Беларуси в отечественной академической школе.

Следует заметить, что исследования по белорусскому этносу имели место и ранее, однако в них преобладала краеведческая тематика, с общим включением белорусов в «историю Западной России» (М.О. Кояловичем, Е.Ф. Карским, А.О. Турцевичем, И.И. Лаппо, И. Носовичем, Е.О. Романовым, П.В. Шейном) [6, с. 201; 9, с. 74-76]. При этом, опираясь на такую же топонимику («Западная Россия»), в своих первых историографических работах, посвященным белорусам, М.В. Довнар-Запольский пытался выделить данный этнос как ключевой в истории территории Северо-Западного края.

Из большого числа историографических работ М.В. Довнар-Запольского для данного исследования стоит выделить только некоторые из них. То есть сконцентрироваться на тех, в которых он попытался выстроить целостный нарратив по истории белорусского народа. Важным для этого является сравнение его текстов, написанных в разное время, в зависимости от историко-политического контекста.

Формирование научных интересов историка происходило в конце XIX в., т.е. в тех условиях, когда на территории Северо-Западного края Российской империи не было университетов. Поэтому, несмотря на то, что М.В. Довнар-Запольский был родом из Минской губернии, высшее образование он получал в Киеве. Это было следствием политических событий, имевших место в предыдущие десятилетия, т.е. восстания 1830-1831 и 1863-1864 гг., в результате которых высшие учебные заведения в Северо-Западном крае были закрыты [9, с. 272-273]. В силу этого его научные интересы отчасти формировались под влиянием украинского ученого В.Б. Антоновича, возглавлявшего в Киевском университете кафедру русской истории. Этот же нюанс проявился в двойственности его позиции того времени, касавшейся истории родины: т.е. в ней про-

тиворечиво сочетался его проимперский взгляд наряду с национальными идеями. В особенности это отразилось в большом пристрастии ученого к истории Великого княжества Литовского (ВКЛ), периода независимости данной территории от России [9, с. 272-273].

В самых первых своих научных текстах, посвященных истории белорусского народа (написанных в конце XIX в.), М.В. Довнар-Запольский относил зачатки государственного оформления белорусов ко времени истории «Древней Руси»: тогда главным местом организации «демоса» являлся город. Сам этнос историк первоначально обозначал не как «белорусский», а как «западно-русский». В качестве важнейшего политического «героя» историк выделял князя ВКЛ Витовта. И наоборот – образы «врагов» приписывались соседям, т.е. московской «олигархии бояр» и «польской шляхте». М. Довнар-Запольский это объяснял тем, что агрессивные «враги» исключали «демос». В то же время, им не принималась во внимание социальная стратификация внутри самого белорусского этноса, а шляхетское сословие обозначалось исключительно как польское [2]. Объединяющим аспектом в работах М.В. Довнар-Запольского того времени было выделение «традиционных черт» белорусского народа, с подчеркиванием их как «в высшей степени демократичных».

В более поздние годы своей жизни М. Довнар-Запольскому не удалось избежать воздействия на его историографическую концепцию политических факторов. В частности, после событий 1917 г. и особенно после объявления независимости БНР, он оказался включенным в сложную политическую игру, став в результате членом дипломатической миссии БНР в Киеве. Это же в последующем стало причиной запрета публикации одной из самых больших его научных работ «История Белоруссии» (1918-1925 гг.) [8, с. 5-6].

Существенная трансформация исторической концепции М.В. Довнар-Запольского происходят под влиянием политических событий: Первой мировой войны, Второй и Третьей русских революций 1917 года и чуть позже – советско-польского военного конфликта. Рассмотреть это можно на примере отдельной его работы «Основы государственности Белоруссии», изданной в 1919 г. в Гродно небольшим тиражом в виде буклета [4].

Ситуация во многом объясняется и событиями, предшествовав-

шими написанию книги. Если для первых его текстов [2], касавшихся истории белорусского народа, был характерен этнографический уклон (с попытками выделить белорусский или «западно-русский» этнос среди других народов и выстроить его первую историческую линию внутри не белорусского государства), то резко изменившиеся политические условия подталкивали М.В. Довнар-Запольского не только к личному политическому участию, но и к серьёзным изменениям в трактовке истории своего народа.

Здесь стал заметен декларативно-дидактический стиль письма и пробы выстраивания «единой позитивной линии» в историческом развитии белорусского этноса, что объясняется своеобразной попыткой подтвердить и усилить государственный суверенитет нации.

Момент публикации выпал на очень важные исторические события, в том числе и для самой Беларуси. Возникший и Довнар-Запольского пропагандистский стиль, что подчеркивал в своем исследовании Р. Линднер [5, с. 110-117], объясняется наполненными надеждами на создание самостоятельного белорусского государства события, связанные с объявлением независимости БНР, ЛитБел и БССР).

Книга была небольшой по объему – всего лишь четырнадцать страниц печатного текста. Кроме этого, по своей форме она являлась не научной, а пропагандистско-публицистической. В ней М.В. Довнар-Запольский кратко попытался изложить свою версию истории становления белорусского государства и, таким образом, доказать его право на суверенитет, поскольку, как он подчеркивал, с давних времен большинством населения как раз и были белорусы, причем «лучшие», по сравнению с другими этносами. Каноном такого государства – т.е. именно белорусского – в его интерпретации стало Великое княжество Литовское: «Преобладание белорусов в этом государстве было и количественное, и качественное; в то время наши предки обладали уже высокой государственностью, литературой и вели широкие торговые сношения с немцами, тогда как литовцы до слияния с Русью не имели ни государства, ни письменности, не вели торговлю, вообще представляли собою народец, находившийся на весьма низкой ступени развития» [4, с. 2].

Исходя из этого, строился образ «белорусской государственности», которая, по данному подходу, никогда не прекращала своего

существования, но проявлялась в разных формах: «Полоцкая республика», «белорусский характер Литовского государства», «автономная белорусская провинция» в составе Речи Посполитой. При этом с осторожностью описывался «перерыв» в истории нации, т.е. за полтора столетия российского правления на территории бывшей Речи Посполитой – с конца XVIII в. и вплоть до распада самой Российской империи. Таким образом, доминирующий до начала Первой мировой войны и революции 1917 г. топос «народа-жертвы» (на основе мифологем «взлёта» и «упадка») кардинально поменялся на патетический и оптимистичный сценарий национальной истории.

Сравнивая белорусский народ уже не с литовцами, а с южными соседями, М.В. Довнар-Запольский по-прежнему указывал на приоритет белорусов. По его мнению, из-за «сильного опустошения от татар» население южно-русских земель принимало «весьма слабое участие в общегосударственной жизни» ВКЛ, а после 1569 г. «только Белоруссия и Литва сохранили свою самостоятельность и заключили, как равные, договор Унии с Польшей» [4, с. 5].

В этой работе можно обнаружить и множество анахронизмов, использованных автором при описании государственной системы ВКЛ и Речи Посполитой. По его словам, «древнейший период истории Белоруссии характеризуется господством демократических идей в социальном и государственном укладе. [...] Такой порядок вещей держался до начала XVI в.... Однако каждое из трех образовавшихся сословий в своем новом устройстве сохранило черты древнего народоправства. [...] Города представляли собою свободные общины, демократическое равенство... [...] Высшее военное-служилое сословие выработало формы конституции, представлявшие этому классу широчайшее участие в государственных делах... [...] Дворянское сословие... добилось наибольших успехов в развитии парламентаризма. [...] Уложившийся строй Литовского-белорусского государства есть строй республиканский с избираемым пожизненным президентом, носившим наименование великого князя. Таким образом воскресла в иной форме традиция древнерусского народоправства» (курсив мой – С.Р.) [4, с. 9-10].

Пафосность риторики М.В. Довнар-Запольского в данной работе проявлялась и при описании им культуры ВКЛ: «Действительно, в культурном отношении белорусская национальность может с гор-

достью вспоминать о своем прошлом. [...] В литовско-русскую эпоху мы наблюдаем блестящее развитие в области литературы и права. [...] Не только практика, но и прямой закон признавали за белорусским языком его государственное общеобязательное значение. [...] Статутное законодательство ярким образом является в высокой мере законодательством национальным» [4, с. 11].

В то же время, стоит учитывать, что определенную роль в концентрации внимания на «лучшем времени» в белорусской историографии сыграло и издание еще в 1910 г. в Вильне «Гісторыі Беларусі» В.Ю. Ластовского [7]. Помимо того, что книга вышла на белорусском языке, «золотым веком» в истории белорусского государства был обозначен именно период существования ВКЛ.

В тексте «Основы государственности Белоруссии», по сравнению с более ранними историческими работами, М.В. Довнар-Запольский на первое место ставил образ «золотого века» в истории народа, то есть отнюдь не «упадка» или колоссальных «трагедий». Все это можно объяснить кардинальной сменой в то время политической обстановки, когда новому, совсем недавно обозначившему себя на мировой арене государству требовалось историческое подтверждение его основ.

Итак, по итогам анализа работ М.В. Довнар-Запольского можно сделать вывод об изначальной двойственности и противоречивости его позиции в отношении истории белорусской нации. Подходы историка существенно менялась под влиянием глобальных политических факторов (революционные и военные события начала XX в., Первая мировая война, развал европейских империй, формирование новых независимых государств). Именно вследствие этого в текстах историка произошло значительное смещение акцентов в истории нации: от трагических неудач – к «наилучшим» и «уникальным» достижениям народа.

Стоит подчеркнуть и то, что фактически во всех научно-исторических текстах М.В. Довнар-Запольского видится тесная взаимосвязь его научной и политической позиций (что можно объяснить, как мы уже отмечали, и его личным политическим участием в момент объявления независимости белорусского государства). А в книге «Основы государственности Белоруссии» политический и идеологический аспекты проявились в наибольшей степени. Образ

ВКЛ стал у него ключевым для обозначения времени взлета нации, в особенности в период XIV-XVI вв. При этом постоянная двойственность данных образов была запрограммирована изначально – из-за акцента на политическую историю войн (с перечислением побед или проигрышей) и изложения истории народа как жертвы, но с одновременным подбором – для сравнения – убедительных сюжетов из «далекого прекрасного прошлого». Эти особенности можно объяснить, с одной стороны, началом актуализации в XIX в. проблемы идентичности, а с другой, отсутствием у большинства исследуемых на тот момент этносов государственной независимости (либо ее наличие, но пока еще в течение небольшого исторического времени).

Из-за отсутствия до начала XX в. реального государства с названием «Беларусь» мифологема «золотой век», используемая при конструировании истории нации, играла существенную компенсаторную роль. Нехватка, неясности в истории нации делали весьма зыбкой и национальную идентичность (тем более, в обществе с очень низким уровнем образования на то время). Кроме того, отсутствие предыдущих историко-научных позиций об «истории нации» сказывалось на непроработанности данной концепции, а также на высокой степени ее мифологизированности и некритичности.

Таким образом, сутью и целью национальной идеи М.В. Довнар-Запольского в военный и революционный период было построение истории нации как нераздельной модели государства. Это должно было выполнять роль опоры для политической презентации народа как целостного организма, имеющего право на государственную независимость. Однако, это же изначально закладывало в национальный проект существенные противоречия, а как следствие – вопрос к степени его научности.

В целом, тенденциозность и некритичность любого классического метанарратива происходит из-за нехватки, неясности, незавершенности национальной идентичности, что должно учитываться в настоящее время историками (и политиками, в том числе) – для минимизации идеологического и мифологического влияния на научные концепции.

Использованные источники и литература

1. Булгаков В. История белорусского национализма. – Вильнюс: Институт белорусистики, 2006. – 331 с.
2. Довнар-Запольский М. Западно-русская сельская община в XVI веке. СПб.: Типография В.С. Балашева и Ко, 1897. – 56 с.; Довнар-Запольский, М.В. Очерки по организации западнорусского крестьянства в XVI веке. Киев : Киевская 1-я артель печатного дела, 1905. – 167 с.; Довнар-Запольский, М. Белорусское прошлое. // Исследования и статьи. – Киев: Типография 1-й Киевской Артели Печатного дела, 1909. – 486 с. – С. 317-345
3. Довнар-Запольский М.В. Основы государственности Белоруссии. – Гродно: Редактор-Издатель М.О. Засецкий, 1919. – 16 с.
4. Довнар-Запольский М.В. История Белоруссии. 2-е изд. – Мн.: Беларусь, 2005. – 680 с.
5. Караў Дз.У. Прадмова // Доўнар-Запольскі М.В. Гісторыя Беларусі. Беларус. энцыкл., пер. з рус. Т.М. Бутэвіч, Т.М. Кароткая, Е.П. Фешчанка. – Мн.: БелЭн, 1994. – 510 с. – С. 5-15.
6. Карев Д.В. Белорусская и украинская историография конца XVIII – начала 20-х гг. XX в. в процессе генезиса и развития национального исторического сознания белорусов и украинцев. – Вильнюс: ЕГУ, 2007. – 312 с.
7. Ластоўскі В.Ю. Кароткая гісторыя Беларусі. – Мінск, 1993.
8. Лебедева, В.М., Скалабан, В.В., Шумейко, М.Ф. М.В. Довнар-Запольский и его наследие // Довнар-Запольский, М.В. История Белоруссии. 2-е изд. – Мн.: Беларусь, 2005. – С. 3-14.
9. Лінднэр Р. Гісторыкі і ўлада: нацыятворчы працэс і гістарычная палітыка ў Беларусі XIX-XX ст. / Пер. з ням. Л. Баршчэўскага; нав. рэд. Г. Сагановіча. Выд. 2. – СПб.: Неўскі прасцяг, 2005.
10. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 3. Беларус. энцыкл.; Рэдкал.: Г.П. Пашкоў (галоўны рэд.) і інш.; маст. Э.Э. Жакевіч. – Мн.; БелЭн, 1996. – 527 с.

СОЦИАЛЬНАЯ МЕЧТА, ИДЕЯ И ГОСУДАРСТВЕННОСТЬ В БЕЛАРУСИ В НАЧАЛЕ XX в.

Семенова Л. Н.

г. Минск, БНТУ

Начало XX в., терзавшее общество кризисами, революциями, войнами, стало переломной эпохой в развитии русской и мировой капиталистической систем. И если оценки структурно-системных сдвигов будут даны учеными существенно позже, то чувство надвигающейся катастрофы, слома традиционного уклада, окончания старого мира и неизбежности перехода к новому охватило общественное сознание всех слоев уже тогда. Красноречивый эпизод этого надрыва зафиксировал в своих воспоминаниях крестьянин П.Я. Тадеуш из Могилевской губернии. Он описал случай, произошедший осенью 1916 г. недалеко от Могилева. Николай II со своей свитой на четырех автомобилях из Могилева, где располагалась ставка главнокомандования, направился на прогулку по направлению к шоссе Могилев – Орша. Когда царь подъехал к переезду через Днепр, паром, переполненный подводами, находился посередине реки. Испуганный арендатор парома изо всех сил закричал: «Гони назад!» На пароме произошло замешательство. Одни (в основном старики) взялись тянуть назад – за царем, другие (молодежь, солдаты с фронта) ринулись тянуть вперед, приговаривая: «Делать ему нечего, обождет, очень часто прогулки пьяные совершает...». Так на пароме образовались две группы. Победили молодежь, солдаты. Паром оказался на противоположной стороне, а царь вынужден был ждать, с неудовольствием наблюдая картину этой борьбы [3, с. 97]. Вот так и империя скоро ринется не просто в «реку» исторических перемен, а в разверзнувшуюся пропасть исторической бури («Пусть сильнее грянет буря!» – звал буревестник революции) и к оставленному с царем берегу уже не вернется.

Революционная буря не просто потрепала корабль Российской империи. Февральская революция, уничтожив всего одну (самодержавие), но несущую конструкцию в гомогенной системе русской власти, подрубила основы самой государственности. В прошедших на Западе буржуазных революциях, какими бы радикальными и глубокими они не были, речь шла о реформировании государственного аппарата, приведении его в соответствие с потребностями ка-

питалистической системы. Таковы были революции в странах ядра капиталистической системы, о которых В.И. Ленин на рубеже XIX–XX вв. писал, что Запад с революциями уже покончил, т.к. система сложилась, вошла в период зрелого субстанционального развития. Принципиально иными станут революции периферии капиталистической системы, к которым, продолжая Ленина, Восток тогда еще не приступил. В этих революциях речь шла о судьбе самой суверенной государственности стран, которые попали в поле колониальных интересов Запада. К ним относилась и Россия, приговор которой был вынесен накануне и во время Первой мировой войны. Но так как страна продержалась три военных года и даже готовила на 1917 г. широкое военное наступление, подсекли ее Февральской революцией. Главными пружинами Февраля были верхушечные заговоры, прежде всего британский, следы которых неизбежно терялись на фоне мощных социальных волнений, вызванных военными неурядицами. Государственность легче всего рушилась на окраинах. Как заметил американский просветитель Б. Франклин, большие империи, как и большие пироги, легче всего объедаются с краев. И даже когда в центре после взятия власти большевиками в октябре 1917 г. стали восстанавливаться управляемость и государственные институты, на окраинах все еще продолжался инерционный распад, отягощенный гражданской войной и иностранной интервенцией.

Спасение огромной страны и ее окраин заключалось в восстановлении государственности. Как справедливо отмечалось на одном из заседаний несмотря ни на что все еще продолжавшей работать Минской городской думы весной 1918 г., «если Белоруссия не будет организована, она не в состоянии будет защитить свои пределы. Она должна определить себя, как государственный организм» [8, с. 39]. Но для того, чтобы защитить страну от поползновений западной капиталистической системы и обеспечить ей самостоятельное, отвечающее интересам всего народа развитие, государственность должна отвечать минимум трем взаимосвязанным критериям. Она должна быть 1) по-настоящему суверенной, 2) вдохновляться собственной некапиталистической идеей, которая будет способствовать идеологической поддержке суверенитета, и 3) опираться на широкую народную поддержку, которая возможна только в том

случае если идея государственного проекта соответствует глубинным социальным инстинктам и чаяниям, т.е. социальной мечте. Таким образом, рывок в будущее мог совершить тот субъект социального действия, безусловно сплоченный и организованный, который смог бы овладеть этими тремя инструментами: «поймать волну» социальной мечты, дать ей идеологическое выражение в виде общественного проекта и найти для его воплощения адекватный властно-управленческий инструментарий без покровительства Запада.

На национальных окраинах общественные проекты облекались в национальные формы, ставился вопрос о национальной государственности. Осмысление водораздельной эпохи начала XX в. в общественно-научном дискурсе современной Беларуси, как молодого национального государства, конструирующего свою собственную национальную историю, преимущественно сосредоточено именно на проблематике формирования национальной государственности, т.е. формы, порой абстрагируясь от содержания. В соответствии с хронологией выстроился даже алгоритм смены форм национальной государственности от БНР к БССР. В последнее время часты рассуждения о том, что это этапы единой эволюции белорусской национальной государственности, что именно провозглашение БНР явилось путеводным ориентиром для создания БССР. Да, хронологически эти события следуют друг за другом, с интервалом менее чем в год, но, по сути, они различны, более того, противоположны, как два берега, между которыми протекла река социальной революции. БНР, как это не покажется парадоксальным, осталась на вышеупомянутом днепровском берегу с царем, как бы приоткрывая неизбежное логичное завершение, к которому могла привести агония старой российской системы, а БССР стала проектом той молодежи, которая изо всех сил тянула паром своей социальной мечты вперед.

История БНР в современной белорусской историографии прослежена чуть ли не по минутам. Этот проект выдвинул весьма узкий круг лиц национально ориентированной белорусской интеллигенции и то в большей степени в качестве реакции на происходящие революционные и военные события. И эта интеллигенция скорее всего даже не представляла реального смысла и последствий своих действий. Провозглашая собственное национальное государство и отрывая его от России, они надеялись, что, как записано в 3-й

уставной грамоте БНР от 25 марта 1918 г., «убирают с родного края последнее ярмо государственной зависимости, какое сообща накиннули российские цари на наш вольный и независимый край» [8, с. 41]. Однако, тем самым свой «вольный и независимый край» они подставляли под еще более цепкое ярмо западной капиталистической системы. Именно для осуществления своей экономической и политической власти Западу необходимо было уничтожить суверенные империи Германскую, Австро-Венгерскую, Российскую и Османскую, для чего собственно и была затеяна Первая мировая война. А небольшие национальные осколки разбитых империй гораздо легче вплести в мировую капиталистическую систему. Возможно деятели БНР верили, что они осуществляют мечту белорусского народа, однако на деле они приближали мечту западной верхушки превратить Европу в созвездие малых псевдогосударственных образований под властью мирового, т.е. их собственного капитала. Как говорится, лидеры БНР действовали согласно своему пониманию, но в меру их непонимания их действиями пользовались другие. Еще в 1904 г. на страницах закрытого масонского журнала «Акация» его редактор Ш. Лимузен писал о Российской империи: «Подлинная политика Западной Европы должна состоять в расчленении этого колосса, пока он еще не стал слишком опасным. Следовало бы использовать возможную революцию для восстановления Польши в качестве защитного вала Европы, а остальную часть России разделить на три или четыре государства» [1, с. 571]. После Февральской революции 1917 г. посол Великобритании во Франции Ф. Берти записал в дневнике: «Нет больше России. Она распалась, и исчез идол в лице императора и религии, который связывал разные нации православной веры. Если только нам удастся добиться независимости буферных государств, граничащих с Германией на Востоке, то есть Финляндии, Польши, Украины и т.д., сколько бы их удалось сфабриковать, то по мне остальное может убираться к черту и вариться в собственном соку» [1, с. 378].

Признавая свою несамостоятельность, лидеры белорусского национального движения искали себе покровителя. Они не погнушались увидеть его в лице Германии, с которой воевала Российская империя, и решились на провозглашение БНР только в условиях

второй немецкой оккупации. В пресловутой телеграмме кайзеру Германии Вильгельму II от 26 апреля 1918 г. Рада БНР сообщала, что она «объявила независимость целой и неделимой Белоруссии и просит у Вашего Величества защиты ее устремлений по укреплению государственной независимости и целостности страны в союзе с Германским рейхом. Только в защите Германского рейха Рада видит спасение своей страны в будущем» [8, с. 47]. Ирония истории для лидеров БНР заключалась в том, что они поставили не на того покровителя. Германия оказалась противником «хозяев мировой игры», т.к. сама претендовала на роль лидера мировой капиталистической системы, и потерпела от них поражение. В том числе и по этой причине международное сообщество не заметило БНР. Устроители Версальской системы англосаксы не уделили ее представителям никакого внимания.

Идея национального государства не наполнялась лидерами национального движения каким-либо особым, приличествующим торжественности формы содержанием. Только партия БСГ, оправдывая свое название Белорусская социалистическая громада, интересовалась социалистическим учением. В программе БСГ, принятой в 1906 г., заявлялось, что ее окончательной целью является замена капиталистического строя социалистическим. В решении аграрного вопроса БСГ солидаризировалась с эсерами. Остальные партии и движения, создавшие Белорусский национальный комитет (БНК) после Февральской революции, участвовавшие в национальном съезде в марте 1917 г., сосредоточились на проекте белорусской автономии в составе Российской федеративной демократической республики. Они не шли дальше общих демократических лозунгов Февраля, капиталистических по своей сути.

Масса же белорусского народа, в основном крестьянская, разбуженная революцией, в силу собственных социальных инстинктов, предпочла национальной капиталистической форме государственности классовое антикапиталистическое содержание социальной мечты и идеологии. В этой связи активный участник национального движения известный историк М. Довнар-Запольский точно определил смысл назначения главой БНК помещика Р. Скирмунта. Он писал: «Нетрудно предвидеть, что появление крупного помещика во главе объединенных белорусских организаций, в которых, во вся-

ком случае, социалисты всех оттенков имели первенствующую роль, было крупной ошибкой, ибо подрывало доверие к комитету... Непригодность Скирмунта быть представителем крестьян Белоруссии сделалась ясной для него самого; он снял свою кандидатуру на все выборы...» [5, с. 480, 481]. Таким образом, проект белорусской национальной государственности, не предлагавший новой содержательной идеи, оставался в капиталистическом поле и срабатывал в интересах мировой капиталистической системы. Беларусь, сначала как автономия в составе послефевральской капиталистической России, затем как самостоятельная, но такая же капиталистическая БНР оказывалась вполне удобоваримым куском для мирового капитала, к тому же подготовленным к эксплуатации немецкой оккупационной администрацией.

Трудно сказать насколько понимала это белорусская национальная интеллигенция. Но вот белорусский народ глубинами своего подсознания это хорошо чувствовал. Для него было ясно, что оказавшись в «самостоятельном» государстве, он вернется под власть польских панов, а вместе с русским народом у него есть шанс на лучшее будущее, на осуществление своей социальной мечты. Стремительно появлявшиеся в Беларуси советы разных видов и уровней четко высказывались за единство с Россией. В резолюции исполнительного совета крестьянских депутатов Минской и Виленской губерний отмечалось: «Мы, белорусы, не отделяемся от трудящихся классов остальных народов, населяющих Россию, и единственной властью признаем советы рабочих, солдатских и крестьянских депутатов, скрепляющих союз всех угнетенных классов против их угнетателей» [2, с. 700]. Очень точно сложившуюся ситуацию на своем собрании охарактеризовали моряки-белорусы Балтийского флота и белорусы – жители Кронштадта. В принятой ими резолюции протеста было записано: «Теперь уже стало ясно, что в планы воюющих миров входят преступные замыслы расчленения России, имя которому черный раздел Великой Российской республики. Что одной из несчастных жертв этого черного международного раздела России по своему историческому положению и современному ходу вещей является наша, долгие годы спавшая, приниженная и обойденная Белоруссия... Собрание считает, что вся Белоруссия по духу своего белорусского трудового народа, по своему историческому

прошлому и по ходу Великой Российской революции является неотъемлемой частью Российской Федеративной Республики, в которую она должна войти как автономное государственное целое» [4, с. 61]. В постановлении общего собрания беженцев из Гродненской губернии от 29 апреля 1918 г. говорилось: «Мы желаем остаться в составе РСФСР и не только не желаем быть подданными Германии, но не допускаем даже мысли о переходе в германское подданство. Мы желаем возвратиться на свою родную белорусскую землю свободными русскими гражданами» [4, с. 57–58].

Только вместе с Россией, но Россией изменившейся, свободной, воплотившей их социальную мечту видела себя основная масса белорусского народа. Социальная мечта в тех исторических условиях осознавалась в четких классовых координатах, как стремление избавиться от эксплуатации, классового угнетения и самостоятельно устраивать свое благополучие. Подходы к осуществлению этой социальной мечты лучше всего на тот момент, возможно, не столько представляли, сколько выражали большевики.

В своих воспоминаниях гомельский большевик М.М. Хатаевич отмечал, что, он и его соратники по комитету РСДРП(б) единодушно восприняли апрельские тезисы 1917 г. В.И. Ленина, «как естественное теоретическое оформление того, что неявно и бесформенно подсказывалось революционным и пролетарским чутьем» [7, с. 366]. Он честно признавал, что первоначально гомельская большевистская организация была очень бедна «культурными, интеллигентными, ораторскими силами», но это не мешало ей со всем революционным энтузиазмом вести устную и печатную агитацию. По его словам, на митингах, например, в Новобелице «против одного корявого в смысле ораторских способностей большевика выступало не менее полдюжины сладкогласных и хорошо образованных эсеро-меньшевиков, – но успех в этих местах почти всегда оставался за нами» [7, с. 364]. К осени 1917 г. массы все более симпатизировали большевикам. «... было ясно, – писал Хатаевич, – что настоящим хозяином положения скоро должна стать тогдашняя на вид далеко непрезентабельная, не обладавшая большими интеллектуальными силами, но сильная правильной классовой линией, революционной настойчивостью и решительностью молодая организация больше-

виков» [7, с. 368]. Точный портрет субъекта социального действия, описанный его непосредственным участником.

Если рабочие и солдаты быстро откликнулись на лозунги большевиков, то с крестьянами было труднее. Хатаевич писал: «В деревне если мы в то время и начали вести работу, то только случайно, бессистемно и главным образом неподалеку от Гомеля» [7, с. 370]. Попадавшие виды крестьяне могли поверить лишь классово близким людям, их реальным делам ... и очень точным словам. Вот как, например, могилевские крестьяне отреагировали на воззвание Л.Г. Корнилова, поднявшего мятеж в августе 1917 г. «Опять генерал на сцену поднимается, хочет власти, а о земле ни слова, а об окончании войны ни слова, а вот «война до победного конца» – это все говорят: и Временное правительство, и новый генерал – «сын крестьянина»» [3, с. 98]. Корнилов подчеркивал, что он сын казака-крестьянина.

Летом–осенью 1917 г. крестьяне начали настоящую войну за землю, лес, луга, пастбища, несмотря на приказы Временного правительства. По словам уже упомянутого могилевского крестьянина П.Я. Тадеуша, «дышать и ждать какой-то «учредилки», когда уже нет царя, у нас больше нет мочи. Без земли нам дальше оставаться нельзя» [3, с. 99]. Тем более 1917 год был годом очередного общинного передела земли. В этой борьбе на помощь крестьянам приходили исключительно большевики. П.Я. Тадеуш вспоминал, что, например, в деревне Павловке Польшковичской волости летом 1917 г. крестьяне захватили луга помещика Гатальского, который пригласил для усмирения казаков. Видя бессилие казацких нагаек, Гатальский решил продать купцам лес, служащий защитой для полей от ветров и вообще «имеющий большое агрикультурное значение». Но благодаря настойчивости крестьян, поддержанных большевистской частью волостного совета, ему было запрещено продавать «защитный лес» [3, с. 99–100]. П.Я. Тадеуш свидетельствовал, что среди могилевских крестьян «всюду приходилось встречать полное одобрение большевистской программы передачи земли крестьянам немедленно, без выкупа» [3, с. 100–101].

Именно большевики находили точные, понятные народу лозунги, словесные формулировки, резко выделявшие их среди других партий. Член большевистской фракции исполкома Минского совета

в 1917–1918 гг. Э.М. Баренс, вспоминая об отчаянных баталиях на пленуме Минского совета в марте – мае 1917 г., писал: «Выступает эсер, кричит: «Кто за «землю и волю» – сюда!» Выступает большевик и в ответ кричит: «Кто за мир и хлеб – сюда!». На нашей стороне под громкие аплодисменты собирается громадное большинство зала» [6, с. 42].

Большевикам удалось схватить глубинную социальную мечту и облечь ее в форму социалистической идеологии. Еще на заре пролетарского движения В.И. Ленин призывал: «Надо мечтать!». Потом его, уже руководителя нового советского социалистического государства английский писатель Г. Уэллс все равно назовет «кремлевским мечтателем». Строители того государства хорошо понимали, что без мечты немислим общественный прогресс, что социализм, как новый общественный строй начинается не с логического конструкта, а с вдохновенной мечты. Они знали, что такое энергия мечты.

В советах, как в форме общественного самоуправления масс большевики увидели властно-управленческий инструментарий для осуществления мечты. Вряд ли они смогли создать в соответствии с тезисом В.И. Ленина «республику советов снизу доверху», «государство-коммуну». Они сохранили целый ряд важнейших конструкций и элементов старого государственного аппарата, органично соединив его с системой советских органов. Как образно заметил уже упоминавшийся М.М. Хатаевич, «советская рука» проникла во все углы и закоулки прежнего аппарата и переустроила его на новый, советский лад [7, с. 375].

Вот так и победил, дав начало кристаллизации новой советской управленческой системы, большевистский идеологический проект, максимально точно выразивший иррациональные эмоциональные доминанты социальной мечты.

Использованные источники и литература

1. Брачев, В.С. Масоны и власть в России / В.С. Брачев. – М.: Алгоритм: Эксмо, 2003. – 640 с.

2. Великая Октябрьская Социалистическая Революция в Белоруссии. Документы и материалы в 2-х тт. Т. 2. Победа Социалистической революции и укрепление советской власти в Белоруссии (ок-

тябрь 1917 – март 1918 г.). – Минск: Гос. изд-во БССР, 1957. – 1068 с.

3. Воспоминания П. Я. Тадеуша // 1917 год в деревне (воспоминания крестьян). – М.: Изд-во полит. лит., 1967. – 288 с.

4. Государственные границы Беларуси. Сборник документов и материалов в 2-х тт. Т. 1. (март 1917 – ноябрь 1926 г.) / Сост. В.Е. Снапковский. – Минск: БГУ, 2012. – 495 с.

5. Довнар-Запольский, М. В. История Белоруссии / М.В. Довнар-Запольский. – Минск: Беларусь, 2011. – 591 с.

6. От Февраля к Октябрю (из анкет участников Великой Октябрьской Социалистической Революции). – М.: Гос. изд-во полит. лит., 1957. – 432 с.

7. Хатаевич, М. Гомельская большевистская организация в 1917 г. / М. Хатаевич // Рассказывают участники Великого Октября. – М.: Гос. изд-во полит. лит., 1957. – 468 с.

8. Хрестоматия по истории Беларуси. В 2 ч. Ч. 2, кн. 1. 1917–1945 гг. / Сост. Я. И. Трещенок [и др.]; под науч. ред. Я. И. Трещенка, М. И. Старовойтова. – Минск: Изд. Центр БГУ, 2012. – 447 с.

КАСТРЫЧНІЦКАЯ РЭВАЛЮЦЫЯ І АДНОСІНЫ БАЛЬШАВІКОЎ ДА ПРАВА

Саракавік І.А.

г. Мінск, Акадэмія кіравання пры
Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь

З перамогай Кастрычніцкай рэвалюцыі самае галоўнае для бальшавікоў стала ўтрыманне ўлады. Дзеля гэтага неабходна было ажыццявіць цэлы шэраг першачарговых задач: сфарміраваць органы ўлады і кіравання як у цэнтры, так і на месцах; пабудаваць армію, якая б ажыццявіла абарону савецкай дзяржавы ад знешніх ворагаў; стварыць праваахоўную сістэму дзеля падтрымання грамадскага парадку ўнутры краіны і цэлы стос іншых задач.

Сярод іншых важных задач патрэбна было вырашыць адносіны бальшавікоў да права. К. Маркс і У.І. Ленін на гэты конт выказаліся толькі ў агульным плане. Найбольш дэталёва яны прапрацоўвалі пытанне ўзяцця ўлады пралетарыятам, устанавлення яго дыктатуры і перспектывам развіцця рэвалюцыі. У.І. Ленін нават марыў

утварыць бальшавіцкія Злучаныя Штаты Еўропы. Характэрна, што напярэдадні Лютаўскай 1917 г. рэвалюцыі ў Расіі ён сустракаўся са швейцарскімі студэнтамі, прыхільнікамі сацыялістычных ідэй. На пытанне, калі магчыма сацыялістычная рэвалюцыя, Ленін адказаў, што для гэтага патрэбна некалькі дзесяцігоддзяў. Згодна тэорыі марксізму, ён быў праў, бо сацыялістычная рэвалюцыя, зыходзячы з гэтай тэорыі, магчыма толькі тады, калі ў дзяржаве высокая ступень індустрыялізацыі, калі падаўляючую большасць насельніцтва складае пралетарыят. Нарэшце, калі існуе высокая свядомасць народа. На той час ні адзін з гэтых фактараў не падыходзіў да Расіі, а тым больш для Беларусі.

Аднак, калі ў сілу вядомых прычын, бальшавікі ўзялі ўладу, то паўстала шмат рэальных задач, якія не прадугледжваліся максісцкай тэорыяй. З аднаго боку, у сілу таго, што класікі не разлічвалі на хуткасць перамогі сацыялістычнай рэвалюцыі. З другога боку, у свеце не існавала практыкі пабудовы новага грамадства: бальшавікі тут былі піянерамі. Першапачаткова, асабліва ў перыяд ваеннага камунізму, новая ўлада, адмаўляючы права існавання ранейшага дзяржаўнага апарата, адмаўляла і неабходнасць права, і не толькі буржуазнага, але і савецкага, сацыялістычнага. Аднак грамадскія адносіны патрабавалі пэўных рэгулятараў. Для ўмацавання ўлады патрабавалася апэратыўная і эфектыўная дзейнасць судаў. І тады быў выдадзены Дэкрэт СНК РСФСР № 1 “Аб судзе” ад 24 лістапада (7 снежня) 1917 г. [1]. Ён скасаваў старую судовую сістэму і прадугледзеў арганізацыю новых савецкіх судаў на дэмакратычных пачатках выбарнасці суддзяў, удзелу ў судовым разглядзе засядацеляў, калегіяльнасць, галоснасць працэсу і інш. [2, с. 179]. У развіццё першага Дэкрэта былі выдадзены Дэкрэт № 2 «Аб судзе» [3] і Дэкрэт № 3 «Аб судзе» [4]. Характэрна, што ў адпаведнасці з другім і трэцім Дэкрэтамі судам прадпісавалася разглядаць справы з пункту гледжання рэвалюцыйнай законнасці. У рэдкім выпадку можна было выкарыстоўваць нормы ранейшага заканадаўства, калі яны не пярэчылі савецкаму ладу і да часу, калі не будуць прыняты новыя. Улада спадзявалася на высокую рэвалюцыйную свядомасць насельніцтва, якая не будзе прыводзіць да правапарушэнняў.

Злачынствы разглядаліся як язвы капіталізму, характэрнымі толькі для яго.

Не існавала аднадушша аб праве ў навукоўцаў-прававедаў. У гады новай эканамічнай палітыкі сярод дарэвалюцыйных даследчыкаў назіралася існаванне шматлікіх навуковых школ: класічнай, псіхалагічнай, сацыялагічнай і інш. Адначасова набіралі моц тыя прававеды, якія падтрымалі сацыялістычную рэвалюцыю, але ў якіх не існавала адзінства поглядаў на развіццё права пры сацыялізме і камунізме. Адны з іх лічылі, што юрыдычная навука патрэбна і пры сацыялізме з выкарыстаннем ранейшых, па сутнасці, як тады адзначалася, буржуазных асноўных юрыдычных паняццяў. Другімі словамі, прытрымліваліся эвалюцыйнага развіцця правазнаўства.

Другі, больш пашыраны быў пункт гледжання аб тым, што юрыдычная навука будзе існаваць толькі да пабудовы камунізму, паскольку звязвалі прававое рэгуляванне з развіццём таварна-грашовых адносін. А калі пры камунізме іх не стане, то і не будзе глебы для развіцця права, а разам з гэтым і развіцця юрыдычнай навукі. Сярод вучоных былі і трэція, ярыя прыхільнікі савецкай улады, якія лічылі права характэрным толькі для буржуазнага ладу, а паскольку яго не існуе, адбываецца злом буржуазнай машыны, то няма патрэбы і ў развіцці прававой навукі. Права абвяшчалася «контррэвалюцыйным прадметам». Палітыка «ваеннага камунізму» як бы пацвярджала іх правату, але яе правал падрываў іх пазіцыю. Вядомы юрыст А.Г. Гойхбарг нават у 1924 г. адзначаў: «Всякий сознательный пролетарий знает ... что религия – опиум для народа. Но редко кто ... осознает, что право есть еще более отравляющий и дурманный опиум для того же народа» [5, с. 8].

Характэрна, што многія з прадстаўнікоў гэтых кірункаў свае высновы падмацоўвалі выказваннямі з прац класікаў марксізму – К. Маркса і Ф. Энгельса.

Рэальнасць была мацней за навуковыя канструкцыі. Жыццё патрабавала прававога рэгулявання розных сфер жыццядзейнасці. Даволі ў кароткі тэрмін да 1923 г. у савецкай Расіі з'яўляюцца крымінальны, цывільны, зямельны, лясны, працоўны, крымінальна-працэсуальны і цывільна-працэсуальны кодэкс. Адначасова ўтвораны такія дзяржаўныя інстытуты, як надзвычайная камісія

(будучая назва дзяржаўная бяспека), суд, органы ўнутраных спраў, пракуратура, адвакатура.

Гэтыя галіны права, як і адзначаныя ўстановы дзяржавы, не маглі абыйсціся без удзелу ў іх распрацоўцы вучоных-юрыстаў. Сваімі працамі, асабліва па пытаннях дзяржаўна-прававой тэматыкі, найбольш праявілі сябе былыя рэвалюцыянеры, бальшавікі: першы наркам юстыцыі РСФСР, затым яго намеснік, старшыня Вярхоўнага суда РСФСР Пётр Іванавіч Стучка (1865 – 1931), старшыня Вярхоўнага трыбунала, пракурор РСФСР, з 1931 г. – наркам юстыцыі РСФСР, з 1936 г. – СССР Мікалай Васільевіч Крыленка (1885 – 1938), намеснік наркама юстыцыі СССР з 1936 г. прафесар Яўген Браніслававіч Пашуканіс (1891 – 1937), загадчык аддзела заканадаўчых прапаноў Наркамата юстыцыі РСФСР, супрацоўнік Наркамата асветы РСФСР, адзін з заснавальнікаў Камуністычнай акадэміі прафесар Міхаіл Андрэевіч Рэйснер (1868 – 1828) і інш.

Сярод першых публікацый аб бальшавіцкім разуменні права і яго ролі і значымасці ў савецкай дзяржаве стала праца П.І. Стучкі па тэорыі і практыцы савецкага права «Рэволюционная роль права и государства». У ёй аўтар спрабуе даць вызначэнне праву, праз прызму ўзаемаадносін разглядае грамадскія адносіны і права, класавы інтарэс і права, уладу пануючага класа і права, права і рэвалюцыю, права і закон, гісторыю праваразумення, размежаванне галін права, а таксама кароткі нарыс аб савецкай арганізацыі ўлады [6]. Стучка абгрунтаваў дзве важныя пазіцыі: па-першае, юрысты-марксісты абавязаны распрацаваць прававыя праблемы і супрацьпаставіць свае высновы буржуазнай ідэалогіі; па-другое, на яго думку, існуе не толькі буржуазнае права, але і сацыялістычнае «как революционное право пролетариата в борьбе против контрреволюционного права буржуазии» [6, с. 3, 5]. Ён жа даў і сваё вызначэнне права: «Право, – па яму, – это система (или порядок) общественных отношений, соответствующая интересам господствующего класса и охраняемая организованною силою его (т. е. этого класса)» [6, с. 13]. З яго бачна, што праву надаецца класавы характар, але ў якасці прыкмет права не адносіцца яго нарматыўная якасць, хоць у гэтай жа працы ён не адмаўляў прававых нормаў. Пацвярджэннем гэтаму з’яўляецца яго выраз: «Правовую нормою или законом мы называем принудительное

правило, исходящее от государства и относящееся к области права» [6, с. 120].

Згодна Стучкі, дзеянне права выяўляецца толькі там, дзе рэальныя грамадскія адносіны ўвасабляюцца ў форму праваадносін. Пытанне толькі ў тым, адкуль бярэцца гэтая форма? Яна ці наступства прымянення да рэальных грамадскіх адносін ам юридычных нормаў, ці непасрэднае адлюстраванне самых рэальных грамадскіх адносін?

У палеміку аб сутнасці і развіцці савецкага права ўключыўся і Я.Б. Пашуканіс, адзін з галоўнейшых распрацоўшчыкаў савецкай тэорыі права, аўтар «менавай» тэорыі права. У сваёй працы «Общая теория права и марксизм: Опыт критики основных юридических понятий» ён прытрымліваўся другой часткі гэтага пытання, але быў згодны са Стучкай наконт выключэння юридычных нормаў з самага паняцця права. Праўда Стучка, як адзначалі раней, аддаваў належнае норме, хоць і за межамі паняцця права. Пашуканіс быў больш катэгарычным. На яго думку, «совокупность норм, записанных или не записанных, сами по себе скорее относятся к области литературного творчества» [5, с. 43 – 44]. Я. Б. Пашуканіс быў перакананы, што прававыя адносіны ўзнікаюць непасрэдна з вытворчых: «Экономические отношения в своем реальном движении становятся источником юридического отношения» [5, с. 53 – 44]. І тут ён ішоў як бы ў след за Марксам.

У гэтай працы ён пачынае з задач агульнай тэорыі права і адразу заяўляе аб яе вызначэнні: «Общую теорию права можно определить как развитие основных, т. е. наиболее абстрактных, юридических понятий. К последним относятся такие, например, определения, как «юридическая норма», «юридическое отношение», «субъект права» и т. п. Благодаря своей абстрактной природе эти понятия одинаково приложимы к любой отрасли права».

Гэта вызначэнне было накіравана супраць тых даследчыкаў, хто адмаўляў наогул неабходнасць права пры савецкай рэчаіснасці, хто лічыў, што права і закон – гэта тыя формы, якія народжаны таварна-грашовымі адносінамі, а гэта значыць, буржуазным грамадствам, а таму «абстракцыі, лежачыя в основе анализа, признаются присущими только буржуазному праву». У сваю чаргу, пралетарыят, які заваяваў уладу і стварыў савецкую дзяржаву, у

такіх формах не мае патрэбу, ён павінен іх адкінуць. Вызначэнне было скіравана і супраць тых вучоных, якія выступалі за новыя, савецкія формы права, але адмаўлялі ранейшыя. У крайнім выпадку яны дапускалі часовае іх выкарыстанне як юрыдычных прыдаткаў да таварнай вытворчасці, абмена, гандлю, грашовых аперацый і г.д. Калі іх не стане, не патрэбны гэтыя формы права. «Пролетарское право, говорят нам, – адзначае Пашуканіс, – должно найти себе иные обобщающие понятия, поиски которых и должны составить задачу марксистской теории права» [6, с. 53]. Ён жа падкрэсліваў эвалюцыйны шлях развіцця права, адзначаючы, што «эти наиболее общие и простейшие юридические понятия являются результатом логической обработки норм позитивного права» [6, с. 42]. Без іх не змога абысціся і «наша советская юриспруденция, поскольку она остается таковой, отвечает своей непосредственной практической задаче. Основные, т.е. формальные, юридические понятия продолжают свое бытие в наших кодексах и в соответствующих к ним комментариях. Остается в силе и метод юридического мышления с его специфическими приемами» [6, с. 43].

Аўтар лічыў, што пакуль існуюць рыначныя адносіны, то неабходны і прававыя формы іх рэгуліравання [7, с. 24]. Зазначым, што гэта палажэнне сказана ім задоўга да ліквідацыі нэпа і ўвядзення дзяржаўных планавых пяцігодак.

Пашуканіс імкнецца, як яму здавалася, з марксісцкіх пазіцый раскрыць сутнасць права, таму часта звяртаецца да палажэнняў працы К. Маркса «Капітал». Выкарыстоўваючы вядомую працу, ён прыбягае да прынцыпа аналогіі формы права з формай тавара. Па яму, матэрыяльная аснова права – гэта адносіны абасобленых суб'ектаў, якія звязаны паміж сабою пры дапамозе эквівалентнага абмену. У апошнім «получает свое материальное основание юридическая форма в ее простейшем, наиболее чистом виде. Акт обмена... сосредоточивает в себе, как в фокусе, самые существенные моменты как для политической экономии, так и для права» [6, с. 113].

Згодна яму, прасцейшым элементам прававой рэальнасці, пярвочнай клетачкай юрыдычнага жыцця з'яўляюцца праваадносіны, што супярэчыла панаваўшаму ў буржуазнай юрыспрудэнцыі нарматывізму. апошні зыходзіў з таго, што

зыходным, пярвічным пачаткам у праве з'яўляецца норма. Пашуканіс жа быў перакананы, што менавіта ў праваадносінах право ажыццяўляе свой рэальны рух. Навуковая тэорыя павінна лічыцца з фактамі. Калі вядомыя адносіны сапраўды склаліся, тады і ўтварылася адпаведнае права. Калі ж быў выдадзены закон, але адпаведных адносін на практыцы не ўзнікла, значыць, адзначае ён, была ўсяго-наўсяго няўдалая спроба ўтварыць права.

Пашуканіс лічыць, што найбольш адметнай прыкметай юрыдычных адносін з'яўляюцца адносіны паміж суб'ектамі. Але ўласцівасць быць суб'ектам права – гэта не прынароджаная ўласцівасць чалавека, як сцвярджае дактрына натуральнага права. Марксісты зыходзяць з таго, што ўсякая грамадская форма ёсць гістарычная, яна з'яўляецца на пэўным этапе развіцця, дасягае свайго эпагея, а затым адмірае. Паколькі прадукт працы, асабліва пры капіталізме, становіцца таварам і носьбітам кошту, пастолькі чалавек набывае ўласцівасць юрыдычнага суб'екта і становіцца носьбітам права. Суб'ект права – гэта тавараўласнік.

Аднак адміранне катэгорый буржуазнага права не азначае замену іх новымі катэгорыямі пралетарскага права, так як і адміранне катэгорыі кошту, капітала, прыбытку пры пераходзе да разгорнутага сацыялізму не будзе азначаць з'яўленне новых пралетарскіх катэгорый кошту, капітала, рэнты і г.д. Тут жа заключае: «Отмирание категорий буржуазного права в этих условиях будет означать отмирание права вообще, т. е. постепенное исчезновение юридического момента в отношениях людей» [6, с. 53].

Па яму, публічнае права не з'яўляецца сапраўдным правам, так як яно непасрэдна не звязана з таварнай вытворчасцю. Таму і адносіны паміж савецкімі органамі, якія пазбаўлены таварна-грашовых адносін, ёсць не прававыя, а толькі арганізацыйныя адносіны. Па меры будаўніцтва камунізму, прагрэсіўнага развіцця планавых пачаткаў, паступова ў савецкай эканоміцы будуць адміраць коштавыя адносіны, выцясяцца ўсякія рыначныя адносіны, таварныя формы, а разам з гэтым будзе адбывацца «выветривание самой юридической надстройки в целом» [7, с. 96], так як гэта прывядзе да змены характару ўзаемаадносін і статуса гаспадарчых суб'ектаў і тым самым знішчыць іх «юрыдыческую

личность» [6, с. 128].

Такая перспектива адмірання права. Ён пагаджаецца з палажэннем класіка марксізму аб тым, што «переход к развернутому коммунизму Маркс представлял себе... не как переход к новым формам права, но как отмирание юридической формы вообще» [6, с. 55].

Аднак у 1927, 1930 і ў 1931 г. Я.Б. Пашуканіс выступіў з крытыкай сваіх палажэнняў і вызначыў асновы новай пастаноўкі і рашэння шэрагу пытанняў тэорыі права і дзяржавы [Гл.: 8]. У прыватнасці, у 1927 г. адміранне права ён разумее не як непасрэдны скачок ад буржуазнага права да «неправа». Паколькі буржуазнае права абараняецца сілаю буржуазнай дзяржавы, то яно само па сабе не адымаецца. Яно можа быць знішчана пралетарскай рэвалюцыяй, на аснове якой будзе ўтворана сацыялістычнае права. Яно і будзе адміраць, але толькі пры ўмове ўступлення грамадства ў другую, вышэйшую фазу камунізму [Гл.: 9].

У перавыдадзенай у 1930 г. «Общей теории права и марксизм» ён прызнаў недастатковую ўвагу актыўнай ролі дзяржавы ў развіцці і ажыццяўленні права. Прызнаў сваю памылковасць і ў тым, што ў сваёй канцэпцыі ўсякае права па сутнасці зводзілася да буржуазнага, а адна з падсістэм апошняга – прыватнае права – аб'яўлялася пярвічным і асновапалагаючым элементам права наогул. «Моя основная ошибка, – заявіў ён у дакладзе ў 1930 г., – заключалась в смешении специфических признаков буржуазно-юридической формы права и права в целом, что далеко не одно и то же» [10, с. 34]. Адначасова ён перагледзяў сфармуляванае раней палажэнне аб адміранні права, сутнасці і развіцці савецкага сацыялістычнага права.

Актыўныя дыскусіі наконт вызначэння права, зместу і кірункаў развіцця яго розных галін адбываліся і ў іншых навуковых калектывах. Напрыклад, у Інстытуце савецкага будаўніцтва і права ў Маскве некаторымі вучонымі секцыі крымінальнага права было прапанавана выдаць «уголовный кодекс без дозировки». Іншымі словамі, кодэкс без дакладна вызначаных складаў злачынстваў і мераў пакарання за іх ажыццяўленне. Гэта выклікала ажыўленую дыскусію сярод вучоных. У будучым аўтары адмовіліся ад сваёй ідэі [11, с. 35].

З канца 20-х гг. інтэлектуальная свабода даследаванняў істотна абмяжоўваецца, а з канца 30-х – адсутнічае. Любое выказванне, якое не поўнасьцю адпавядала афіцыйнай дактрыне, часта прыводзіла да абвінавачвання ў тым ці іншым ухіле, ці нават «шкодніцтве на навуковым фронце», што прыводзіла да стагнацыі і нават спыненні правых даследаванняў. Шырока выкарыстоўвалася навешванне розных ідэалагічных ярлыкоў, скаванне, праследаванне вучоных-юрыстаў. Многія з іх былі рэпрэсаваны. На іх навешваліся ярлыкі «рэвізіяністаў», «лакеяў буржуазіі», «прыспешнікаў сацыял-фашызму». Правядзенне дыскусій санкцыянавалася зверху і ў канкрэтных ідэалагічных межах. Крытыка «афіцыйных даследчыкаў» не дапускалася, таму што за гэта любы мог быць аб'яўлены «ворагам народа». Заставалася толькі ўсхваленне правадыра народаў, партыі Леніна-Сталіна, што добра праявілася па абмеркаванню і рэзалюцыі I Усесаюзнага з'езду марксістаў-дзяржававедаў, які адбыўся ў студзені 1931 г. і наступных саюзных форумам. На ім з дакладам «За единый фронт» выступіў старшыня Вярхоўнага суда РСФСР і дырэктар Інстытута права ў Маскве П.І. Стучка. На гэтым мерапрыемстве выступіў і Я.Б. Пашуканіс з дакладам «За марксистско-ленинскую теорию государства и права», з'яўляючыся з 1931 г. дырэктарам Інстытута савецкага будаўніцтва і права Камуністычнай акадэміі.

Некаторыя аўтары пры абгрунтаванні сваіх поглядаў на з'ездзе выкарыстоўвалі выказванні класікаў марксізму-ленінізму аб адміранні дзяржавы як канчатковым выніку развіцця сацыялістычнай дзяржаўнасці. На гэтай глебе выступалі за адміранне дзяржавы дыктатуры пралетарыяту з пабудовай асноў сацыялізму ў СССР. Не ўлічваючы капіталістычнага акружэння Саюза ССР, яны прапаноўвалі праграму адмірання шляхам аслаблення апарату дзяржаўных органаў.

Не меншае значэнне на з'ездзе прыдавалася і другому актуальнаму пытанню: недаацэнцы ролі і значымасці права ў сацыялістычным будаўніцтве, хоць сярод многіх даследчыкаў ажно да 1930-х гг. існавала перакананне пра тое, што права ў пралетарскай дзяржаве аджыло свой век.

Таму I Усесаюзны з'езд марксістаў-дзяржававедаў асудзіў

прававы нігілізм асобных юрыстаў краіны. Адзначыўшы пэўны ўклад П.І. Стучкі і Я.Б. Пашуканіса ў развіццё марксісцка-ленінскай юрыдычнай навукі, з'езд, разам з тым, падверг крытычнаму разгляду іх памылкі і недахопы па асобных пытаннях.

Канец 30-х гг. быў адзначаны пачаткам дыскусіі аб сістэме савецкага права і сутнасці грамадзянскага права. 16 – 19 жніўня 1938 г. адбылася Першая Усесаюзная нарада навуковых супрацоўнікаў права, якая разглядзела асноўныя задачы навукі савецкага сацыялістычнага права. З дакладам выступіў Пракурор СССР, дырэктар Інстытута права А.Я. Вышыньскі (1883-1954), у якім з прымяненнем тагачаснай лексікі наконт правакатараў, забойцаў, шпіёнаў, прыстасаванцаў, сабатажнікаў і г.д. прамоўца ўзняў пытанні тэорыі права, яе вызначэння. Докладчык падкрэсліў, што «направление нашей политики права не соответствовало интересам дела социалистического строительства, ... было не тем, каким оно должно было бы быть». Прычыну ён бачыў у тым, што ў навуцы права на працягу шэрагу гадоў амаль манапольнае становішча займала група людзей, якія аказаліся правакатарамі і здраднікамі [12, с. 7].

Успомнім, што П.І. Стучка вызначаў права як сістэму (ці парадак) грамадскіх адносін, адпавядающую інтарэсам пануючага класа і ахоўваемую арганізаванай яго сілай. Затым ён гаварыў аб праве як аб «форме» арганізацыі грамадскіх адносін, г. зн. адносін вытворчасці і абмена [12, с. 171].

У 1931 г. Першы з'езд дзяржаўнікаў-марксістаў у рэзалюцыі запісаў, што «понимание права, как системы объективных общественных отношений, нанесло решающий удар метафизическим, идеологическим и психологическим теориям права» [12, с. 96].

Праз сем гадоў Першая Усесаюзная нарада навуковых супрацоўнікаў права вярнулася да неабходнасці вызначэння савецкага права. Чым жа гэта было выклікана?

Падаецца, што на гэта паўплываў шэраг фактараў. Па-першае, ў адпаведнасці з марксісцкім вучэннем па меры паступовага развіцця сацыялізму будзе адміраць дзяржава, а значыць і права. Не выпадкова сярод шэрагу савецкіх вучоных існаваў менавіта такі падыход. Яны лічылі, што гэты працэс адмірання пачаўся з моманту

само́й пралетарскай рэвалюцыі.

Па-другое, у сувязі з правалам экспарту сацыялізму на Захад, палітыкі ваеннага камунізму, ва ўмовах нарастання пагрозы сусветнай вайны з боку Германіі і Японіі І.В. Сталін узяў курс на ўмацаванне савецкай сацыялістычнай дзяржавы. Сусветны эканамічны крызіс паскорыў пераход ад «нэпаўскай» эканомікі да сталінскага этатызму ва ўсіх сферах жыццяжзейнасці. Адсюль – павышэнне ролі і значымасці дзяржавы, а разам з гэтым і права.

У такіх умовах А.Я. Вышыньскі адну з важнейшых задач савецкай навукі бачыў ва ўсебаковым і поўным авалодванні навукай і культурай капіталістычнага грамадства, але гэта авалодванне павінна было адбыцца абавязкова на аснове крытычных адносін да гэтай спадчыны, пераадолення вузкага кругагляду буржуазнага мыслення, на глебе дыялектычнага матэрыялізму, марксізму-ленінізму [12, с. 179].

У сваіх тэзісах да дакладу, раздадзеных удзельнікам нарады да яе пачатку, ён даў наступнае новае вызначэнне савецкага права: «Советское право есть совокупность правил поведения, установленных в законодательном порядке властью трудящихся, выражающих их волю и применение которых обеспечивается всей принудительной силой социалистического государства, в целях защиты, закрепления и развития отношений и порядков, выгодных и угодных трудящимся, полного и окончательного уничтожения капитализма и его пережитков в экономике, быту и сознании людей, построения коммунистического общества» [13, с. 183].

Як бачна з матэрыялаў Усесаюзнай нарады, асноўная дыскусія разгарнулася вакол менавіта гэтага вызначэння, ў якую ўключыліся юрысты з Масквы, Ленінграда і Кіева. Звесткі наконт удзелу беларускіх юрыстаў у працы Першай Усесаюзнай нарады навуковых супрацоўнікаў права адсутнічаюць. Магчыма, гэта звязана з масавымі рэпрэсіямі ў БССР у гэты час, у тым ліку і рэпрэсіям супраць правазнаўцаў. У выніку было прапанавана замяніць «сукупнасць правіл паводзін» на «сістэму (сукупнасць) юрыдычных норм» [Гл. 12, с. 79 – 80, 91 і інш.].

Тыя з правазнаўцаў, чые навуковыя погляды не ўпісваліся ў вызначэнне права, дадзенае А.Я. Вышыньскім, прыпісваліся да «троцкістско-бухаринской банды» і былі рэпрэсіраваны. Не пазбег

гэтай меры Я.Б. Пашуканіс, як і многія іншыя юрысты краіны, у тым ліку і Беларусі. Класавае і этатысцкае паняцце права з'яўлялася безумоўнай догмай практычна да 1953 г.

Створаная атмасфера прыводзіла да таго, што кожны навукоўца стаў асцярожным не толькі ў напісанні сваіх прац, трактоўцы тых ці іншых нормаў права, палажэнняў кодэксаў, законаў, але нават і ў прыватных выказваннях паміж сабою. Ніхто з іх не ведаў, што іх чакае сёння ноччу ці заўтра. Атмасфера страху скоўвала думку і паводзіны. Кожны асцярагаўся кожнага. Усё пачалося з выкрыцця трацкісцкіх пасобнікаў, а завяршылася выкрыццём ворагаў народа і іх расстрэламі. Зразумела, што такая атмасфера не спрыяла развіццю юрыдычнай навукі і адукацыі.

Такім чынам, як бачна з прыведзенага матэрыялу, бальшавікі, ажыццявіўшыя Качтрычніцкую рэвалюцыю, не адназначна аднесліся да станаўлення і развіцця права. Першапачаткова яны, з аднаго боку, адмаўлялі яго, таму што лічылі права буржуазным, а, з другога боку, зыходзілі з марксісцкага падыходу: па меры адмірання дзяржавы будзе адміраць і права. Таму замест права яны сталі выкарыстоўваць “рэвалюцыйную правасвядомасць”. Аднак рэальнасць аказалася не такой, пра якую марылі і імкнуліся яе ажыццявіць. Таму з 30-х гг. быў узяты цвёрды курс на выкарыстанне ў якасці рэгулятара грамадскіх адносін савецкае сацыялістычнае права.

Адначасова выкладзены матэрыял дазваляе вызначыць два перыяды разглядаемага часу, якія істотна паўплывалі на развіццё юрыдычных ідэй і атмасферы ў навукова-педагагічных калектывах Беларусі. Першы прыходзіцца на 20-я гг., калі магчыма было прапанаваць ці падтрымліваць тыя ці іншыя ідэі без карных санкцый дзяржавы. Гэта праяўлялася ў тым, што многія правазнаўцы прытрымліваліся розных юрыдычных школ (сацыялагічнай, паталагічнай, класічнай, псіхалагічнай, складваўшайся савецкай і інш.) і свабодна адстойвалі свае погляды (М.А. Рэйснер, П.І. Стучка, Я.Б. Пашуканіс і інш.). Таму не выпадкова ў працах вучоных адбываўся сінтэз палажэнняў і нормаў вядомых дарэвалюцыйных школ і палітыка-ідэалагічных патрэб савецкай дзяржавы і бальшавіцкай партыі.

Прыхільнікамі-юрыстамі савецкай улады гэты час вызначаўся як

пераходны ад капіталізму да сацыялізму і таму магчыма было ў гэты перыяд, па іх разуменню, развіццё пэўных катэгорый буржуазнай юрыспрудэнцыі. Свае канцэпцыі яны будавалі на аснове палажэння К. Маркса аб тым, што па меры адмірання дзяржавы будзе адміраць і права.

Другі перыяд характэрны з канца 20-х гг., калі ў народнай гаспадарцы стаў усталёўвацца арганізаваны дзяржаўны планаваны пачатак, на невызначаны тэрмін знята з павесткі дня ідэя сусветнай сацыялістычнай рэвалюцыі і ўзяты курс на ўмацаванне савецкай дзяржаўнасці, курс, які прынята ў гісторыі лічыць як сталінскі этатызм. Менавіта з пачатку 30-х гг. паступова ўсталяваўся практычна адзіны пункт гледжання на права, афіцыйны, дзяржаўны. Права ў СССР сталі вызначаць як савецкае, сацыялістычнае, усталёўваецца выраз савецкая сацыялістычная прававая сістэма. Найбольш выразна гэта праявілася пасля Першай Усесаюзнай нарады навуковых супрацоўнікаў права 1938 г. і вызначэння А.Я. Вышынскім савецкага права.

Гэта прывяло да затухання творчых ідэй у галіне юрыдычнай навукі і да атмасферы страху ў навучальных і навуковых калектывах. Такая атмасфера не спрыяла развіццю юрыдычнай навукі, а дэзарганізавала яе. Без барацьбы ідэй, поглядаў навука становіцца мёртвай.

Выкарыстаныя крыніцы і літаратура

1. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства – 1917. – № 4. – Ст. 50.
2. Бибило, В.Н. Становление и развитие белорусского законодательства о судостроительстве / В.Н. Бибило // Право и демократия: сб. науч. трудов / Белорус. гос. ун-т, Гродн. гос. ун-т им Я. Купалы, Гомел. гос. ун-т им Ф. Скорины, Акад. милиции МВД Респ. Беларусь; редкол.: В.Н. Бибило [и др.]. – Минск, 1988. – Вып. 21 – С. 188–195.
3. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства – 1918. – № 26. Отдел первый. – Ст. 420.
4. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства – 1918. – № 52. – Ст. 589.
5. Гойхбарг, А.Г. Основы частного имущественного права.

Очерки / А.Г. Гойхбарг. – М.: Красная Новь, 1924. – 136 с.

6. Стучка, П.И. Революционная роль права и государства: Общее учение о праве. Общее учение о праве и о государстве. Ч. 1 / П.И. Стучка. – М.: Госиздат, 1921. – 125 с.

7. Пашуканис, Е.Б. Избранные произведения / Е.Б. Пашуканис. – М.: Наука, 1980. – 271

8. Гинцбург, Л.Я. Против спекуляции именем советского ученого-юриста / Л.Я. Гинцбург // Советское государство и право. – 1973. – № 3. – С. 102 – 108.

9. Пашуканис, Е.Б. Марксистская теория права и строительство социализма / Е.Б. Пашуканис // Революция права. – 1927. – № 3. – С. 3 – 12.

10. Пашуканис, Е.Б. Положение на теоретическом правовом фронте / Е.Б. Пашуканис // Советское государство и революция права. – 1930. – № 11/12. – С. 26 – 35.

11. Очерки по истории юридических научных учреждений в СССР. – М.: Наука, 1976. – 238 с.

12. Вышинский, А.Я. Основные задачи науки советского социалистического права / А.Я. Вышинский // Основные задачи науки советского социалистического права: Материалы первого Всесоюзного совещания научных работников права, 16 – 19 августа 1938 г. – М.: Юриздат, 1938. – 192 с.

13. Основные задачи науки советского социалистического права: Материалы первого Всесоюзного совещания научных работников права, 16 – 19 августа 1938 г. – М.: Юриздат, 1938. – 192 с.

УСЕВАЛАД ІГНАТОЎСКІ: ТРЫУМФ І ТРАГЕДЫЯ

Хромчанка Дз. М.

г. Мінск, БНТУ)

Прафесар Усевалад Макаравіч Ігнатоўскі з’яўляўся актыўным грамадскім і палітычным дзеячам пачатку XX стагоддзя. Ён займаў пасады народнага камісара земляробства, народнага камісара адукацыі ў БССР, дырэктара інстытута гісторыі партыі, быў акадэмікам, прэзідэнтам Акадэміі навук БССР, членам ЦВК БССР, членам бюро ЦК КП(б)Б, дэлегатам некалькіх партыйных з’ездаў. У пачатку 1930-х гадоў ён быў зняты з усіх пасадаў, выключаны з

партыі па абвінавачванню ў сувязях з “нацдэмамі” і скончыў жыццё самагубствам.

Імя Ігнатоўскага прыцягнула да сябе асаблівую ўвагу гісторыкаў. Дастаткова адзначыць, што гэтай асобе прысвечаны манаграфіі І. Ігнаценка і А. Караля Усевалад Ігнатоўскі і яго час, А. Мяснікова “Нацдэмы”: лёс і трагедыя Фабіяна Шантыра, Усевалада Ігнатоўскага і Язэпа Лёсіка”, Брыгадзіна П.Ф. і Мацяжа І.Д. Усевалад Ігнатоўскі: палітычны дзеяч, выдадзеныя у дзевяностыя гады мінулага стагоддзя; зборнік дакументаў Акадэмік Всеволод Ігнатовский: дакументы і матэрыялы, апублікаваны ў 2010 г., не лічачы шматлікіх артыкулаў у навуковых часопісах і перадычным друку. На наш погляд, гэтая ўвага выклікана не толькі супярэчлівацю біяграфіі У. Ігнатоўскага, імкненнем аднавіць гістарычную праўду, але і нейкай палітызаванасцю, якая прасочваецца ў некаторых публікацыях. Іх аўтары ставяць у цэнтры ўвагі асобу У. Ігнатоўскага як адну з першых ахвяр беспадстаўных сталінскіх рэпрэсій. Гэты пункт погляду, безумоўна, мае права на існаванне. Але, на наш погляд, ён некалькі павярхоўна адлюстроўвае партрэт чалавека, яго лёс, чалавечую трагедыю, прычыны самазабойства.

Хто ж ён такі, “нацдэм” Ігнатоўскі: Данка, які запаліў у сваім сэрцы агонь для іншых, але і сам згарэў у ім; альбо мяцежны Мелехаў, які шукаў сваё месца ў віхуры падзей, але апынуўся паміж двух поल्याў; альбо паслядоўны бальшавік, нявінная ахвяра рэпрэсій; альбо проста прыстасаванец, які памылкова зрабіў не тую стаўку і паплаціўся за гэта?

Паспрабуем разабрацца ў гэтай няпростай сітуацыі.

Пачатак творчага і прафесійнага шляху Усевалада быў даволі ўдалым і паспяховым. Ён быў выхадцам з добрапрыстойнай, лаяльнай да ўлад сям’і. Бацька быў сынам царкоўнага старасты, працаваў настаўнікам, затым псаломшчыкам, дыяканам, святаром. У 1891 г. імператарскім указам яму было прысвоена званне ганаровага грамадзяніна, а ў 1897 г. ён узнагароджаны бронзавым медалём.

Усевалад таксама спачатку пайшоў па бацькоўскаму шляху: вучыўся ў Віленскім духоўным вучылішчы, Літоўскай, Магілёўскай духоўных семінарыях, пасля ў Юр’еўскім універсітэце.

У час вучобы ва ўніверсітэце ён прымаў удзел у студэнцкіх антыўрадавых дэманстрацыях. Чым гэта было выклікана? Сацыяльнай глебы для гэтага, на першы погляд, не было. Альбо прынцыповая нязгода з існуючымі парадкамі, альбо юнацкае імкненне да самарэалізацыі, лідэрству? Хутчэй за ўсё, гэта быў юнацкі рамантызм і максімалізм. Трэба, дарэчы, адзначыць, што У. Ігнатоўскі ў гэты час не падвяргаўся сур'ёзным рэпрэсіям з боку ўлады, як гэта адзначаецца ў асобных сучасных публікацыях. Значная частка студэнтаў Юр'еўскага ўніверсітэта, і Усевалад разам з імі, выступілі з пратэстам у сувязі з падзеямі “крывавай нядзелі” і адмовіліся ад удзелу ў занятках. Рэктарат вучэбнай установы ў адказ паставіў умову студэнтам: альбо вярнуцца на заняткі, альбо застацца на другі год. Студэнты вырашылі ігнараваць вучэбны працэс. Ігнатоўскі часова астаўляе вучобу і едзе на працу настаўнікам у Аланецкую губерню, затым па сваёй ініцыятыве вяртаецца назад і аднаўляе сваю вучобу. Хутчэй за ўсё, пасля гэтых падзей ён часова адыходзіць ад палітычнай дзейнасці. Аб гэтым сведчыць пасведчанне аб поўнай добранадзейнасці, якое даў губернатар Аланецкай губерні рэктарату ўніверсітэта ў адказ на запыт у сувязі з аднаўленнем У. Ігнатоўскага у якасці студэнта вучэбнай установы. Больш таго, неўзабаве пасля заканчэння ўніверсітэта, калі ён працаваў настаўнікам у прыватнай гімназіі, У. Ігнатоўскі прымае актыўны ўдзел у падрыхтоўцы зборніка да 300-годдзя дома Раманавых. Магчыма, менавіта за гэта ў 1915 г. ён быў узнагароджаны ордэнам Святога Станіслава трэцяй ступені і атрымаў чын калежскага асэсара [1, с. 8]. Узнікае пытанне: альбо малады выкладчык стаў поўнацю лаяльным да ўлад, альбо гэта чарговая спроба да самарэалізацыі. У асобных сучасных публікацыях існуе думка, што ордэн, як і чын, Усевалад атрымаў фармальна, бо, маўляў, настаўнікі гімназіі перыядычна, нават спісам, прадстаўляліся да ордэна і чына. Але не трэба забываць, што педагогічны стаж У. Ігнатоўскага на той час не перавышаў чатырох гадоў. Акрамя таго, менавіта пасля ўдзелу ў выданні зборніка ён, яшчэ малады спецыяліст, атрымаў пасаду выкладчыка настаўніцкага інстытута. На наш погляд, гэтае супадзенне не выпадковае. Хутчэй за ўсё, ва ўмовах паслярэвалюцыйнай рэакцыі, У. Ігнатоўскі адыходзіць ад палітыкі і пачынае рабіць хуткую і

даволі паспяховую кар’еру.

Пасля лютаўскай рэвалюцыі У. Ігнатоўскі актыўна ўключаецца ў грамадскі рух, у прыватнасці, у дзейнасць Беларускай сацыялістычнай грамады. Прыкладна ў гэты час, ужо ў эвакуацыі ў Яраслаўлі, ён стварае ў інстытуце культурна-асветніцкую арганізацыю з беларусаў “Наш край”, якая ў маі 1917 г. перайменоваецца ў “Маладую Беларусь”. Гэта, бадай, першае праяўленне прыхільнасці У. Ігнатоўскага да нацыянальнай ідэі, якую затым адстойваў на працягу свайго жыцця.

Адначасова ён працуе старшынёй педагагічнага савета інстытута, фактычна рэктарам навучальнай установы. У пэўным сэнсе трыумф. Якім чынам ён сумяшчаў адміністрацыйную пасаду з актыўнай палітычнай дзейнасцю? Звяртае на сябе ўвагу той факт, што У. Ігнатоўскі вяртаецца ў палітыку пасля рэвалюцыі, калі Расія стала дэмакратычнай краінай і рэпрэсій можна было не апасацца.

Трэба адзначыць, што малады вучоны і палітык не адразу стаў адназначна на нейкі бок барыкад, у прыватнасці, пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі не адразу падтрымаў маладую савецкую ўладу. Як кіраўнік інстытута, ён вядзе перагаворы і з Масквой, і з нямецкімі акупацыйнымі ўладамі аб рээвакуацыі вучэбнай установы. Маючы выбар аб перадыслакацыі інстытута альбо ў падмаскоўе, альбо ў акупіраваны немцамі Мінск, ён выбірае апошняе. У гэты час Усевалад Макаравіч актыўна займаецца палітычнай дзейнасцю, але з нацыянальным ўхілам. З 1918 па 1920 гг. ён у партыі беларускіх эсэраў, член Цэнтральнага Камітэта. Нацыянальны ўхіл у яго працы, відавочна, сыграў сваю ролю і пры прыняцці рашэння аб пераводзе інстытута менавіта ў Мінск, на тэрыторыю Беларусі. Магчыма, Ігнатоўскі рабіў стаўку на Беларускую народную рэспубліку, спадзяючыся, што ў рамках БНР можна рашыць праблему беларускай дзяржаўнасці.

Але хутка ён разачароўваецца ў яе дзейнасці і бярэ арыентацыю на бальшавікоў. Праўда, не адразу. У снежні 1919 г. узначальваемая ім “Маладая Беларусь” парывае сувязь з беларускімі эсэрамі і ў студзені 1920 г. перайменоваецца ў Беларускую камуністычную арганізацыю (БКА), якая стала супрацоўнічаць з бальшавікамі ў барацьбе супраць нямецкіх, затым польскіх акупантаў. У ліпені 1920 г., калі тэрыторыя Беларусі пачала вызваляцца Чырвонай

Арміяй, ён уступае ў рады камуністычнай партыі і далучае да бальшавікоў таксама членаў БКА.

У. Ігнатоўскі ўнёс значны ўклад у аднаўленне савецкай улады на Беларусі. Як старшыня БКА ён у ліку іншых дзяржаўных дзеячаў удзельнічаў у падрыхтоўцы і падпісанні 31 ліпеня 1920 г. “Дэкларацыі аб абвяшчэнні незалежнасці Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусь”, затым увайшоў у склад ваенна-рэвалюцыйнага камітэта, часовага вышэйшага органа ўлады, які дзейнічаў з ліпеня па снежань 1920 г., пасля яго рэарганізацыі быў членам Цэнтральнага Выканаўчага Камітэта БССР. Цікава, што У. Ігнатоўскі быў прыняты ў члены ВКП(б) літаральна ў дзень падпісання дэкларацыі. У складзе кіраўніцтва Беларускай рэспублікі ён займаў пасады спачатку народнага камісара земляробства, а з снежня 1920 г. – народнага камісара асветы БССР. У лістападзе 1924 г. быў прызначаны загадчыкам аддзела агітацыі і прапаганды ЦК КП(б)Б, у гэтым жа годзе ўвайшоў у склад Прэзідыума ЦВК СССР. Апагеем яго грамадска-палітычнай дзейнасці, сведчаннем узросшага аўтарытэта, свайго рода трыумфам Ігнатоўскага стала наступная падзея: у 1925 г. ЦК КП(б)Б вырашыў шырока адзначыць 20-гадовы юбілей культурна-педагагічнай і рэвалюцыйнай дзейнасці У. Ігнатоўскага. Урачыстасці прайшлі не толькі ў сталіцы, але і па ўсёй рэспубліцы. Магілёўскі гарадскі Савет у гэтым жа годзе нават прыняў рашэнне найменаваць дзяржаўны гарадскі тэатр іменем Усевалада Ігнатоўскага. Мяркуючы па ўсім, У. Ігнатоўскі у гэты час актыўна супрацоўнічаў з савецкай уладай, прыкладваў шмат намаганняў па правядзенню палітыкі беларусізацыі, развіццю адукацыі. Ён уваходзіў у склад членаў бюро ЦК КП(б)Б і, безумоўна, усе пастановы прыёмаліся не без яго ўдзелу. Акрамя таго, У. Ігнатоўскі з 1922 па 1930 гг. з’яўляўся членам ЦВК і Прэзідыума ЦВК БССР, адначасова працаваў членам праўлення, прафесарам Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Ён адыграў значную ролю ў вырашэнні праблемы ўзбуйнення Беларусі ў 1924 і 1926 гг., стварэнні нацыянальнай сістэмы адукацыі, навукі і культуры. З 1926 г. працаваў старшынёй, з 1927 г. прэзідэнтам Інстытута беларускай культуры, затым прэзідэнтам Беларускай Акадэміі навук, дырэктарам інстытута гісторыі [2].

1929 год, калі пачалася кампанія па выкрыццю так званых “нацыянал-дэмакратаў”, стаў і пачаткам асабістай трагедыі Усевалада Ігнатоўскага. У першай палове 1929 г. камісія ЦК ВКП(б) на чале з старшынёй ЦКК КП(б) Украіны У. Затонскім аналізавала пастаноўку нацыянальнага пытання ў Беларусі і прыйшла да высновы, што пад шыльдай нацыяналізма пэўныя палітычныя колы рэспублікі спрабуюць адарваць Беларусь ад СССР. У сферу ўвагі камісіі трапіў і У. Ігнатоўскі, у прыватнасці, размова ішла аб яго некаторых навуковых працах, у якіх камісія быццам бы выявіла ўплыў нацыяналізма. Яшчэ да заканчэння яе працы 22 чэрвеня 1929 г. пасля размовы з У. Затонскім Усевалад Макаравіч выступіў з адкрытым пісьмом, якое прасіў надрукаваць у цэнтральных газетах, хаця ў гэты час яму асабіста нічога не пагражала. У сваім пісьме У. Ігнатоўскі прызнаваў свае памылкі ў ацэнцы асобных гістарычных падзей, у прыватнасці, “не падкрэслена дробнабуржуазная сутнасць паўстання К. Каліноўскага”, дапускалася ідэалізацыя кіраўніка паўстання, статутаў Вялікага Княства Літоўскага і г.д., усяго пералічана 11 такіх “недахопаў”. Ён адзначаў, што частку сваіх памылак ужо выправіў, а канчаткова яны будуць ліквідаваны ў кнізе, якая рыхтуецца да друку[3]. Гэты ліст быў абмеркаваны на бюро ЦК КП(б)Б, дзе было вырашана не прычыць яго публікацыі [4]. Але гэта не дапамагло. У сваім выніковым дакладзе аб працы камісіі У. Затонскі, тым не менш, у ліку іншых падверг крытыцы погляды, дзейнасць таксама і У. Ігнатоўскага. Гэтае заключэнне камісіі стала пачаткам свайго роду апалы Ігнатоўскага і прадметам абмеркавання ў розных інстанцыях. У. Ігнатоўскі яшчэ спрабаваў абараняцца. 8 жніўня 1929 г. ён накіраваў ліст па наступных адрасах: у ЦК КП(б)Б, у ЦКК КП(б)Б, нават у Маскву ў ЦК ВКП (б). У сваёй заяве ён выказваў нязгоду з некаторымі палажэннямі з даклада У. Затонскага, якія тычыліся перш за ўсё яго прац па гісторыі. На першы погляд, на гэтым этапе інцыдэнт быў вычарпаны. Ігнатоўскі ў складзе камісіі ЦК КП(б)Б удзельнічаў у падрыхтоўцы пастановы аб адсутнасці актыўнага ўдзелу ў барацьбе з правым ухілам і нацыянал-дэмакратамі старшыні ЦВК БССР А.Г. Чарвякова. Як дэлегат XIII з’езда КП(б)Б, які адбыўся 30 мая – 12 чэрвеня 1930 г., з яго трыбуны ён актыўна выступаў супраць “нацдэмаў”. На гэтым

жа з'ездзе Ігнатоўскі быў выбраны ў склад ЦК, а на арганізацыйным пленуме 12 чэрвеня 1930 г. – членам бюро ЦК КП(б)Б. Як прэзідэнт Акадэміі навук БССР ён прымае рашэнні і падпісвае 28 верасня 1930 г. загад аб вызваленні ад працы 28 сваіх калег, якія падазраваліся ў прыналежнасці да “нацдэмаў”. Аднак факт звальнення з Акадэміі вядомых вучоных ускосна накладваў адмоўны адбітак і на самога прэзідэнта навуковай установы. Праз 2 тыдні ў друку з'явілася пастанова Фрунзенскага РК КП(б)Б г. Мінска, у якой камуністы – кіраўнікі Акадэміі, у першую чаргу прэзідэнт, абвінавачваліся ў правядзенні “яўна нацыянал-апартуністскай лініі”. Гэта яшчэ не было абвінавачваннем у нейкіх контррэвалюцыйных поглядах і дзеяннях, але, тым не менш, з'яўлялася фактам недаверу. Пачаліся размовы з У. Ігнатоўскім у ЦК, у ЦКК КП(б)Б. У час гутарак у Цэнтральнай кантрольнай камісіі КП(б)Б У. Ігнатоўскі заявіў: “Я очень давно отказался от этого “Адраджэнства”. Правда, я еще не успел пересмотреть свои книги”. Хаця да гэтага, па словах П.В. Ільючонка, Ігнатоўскі яму гаварыў, што “пусть хоть выговор, а слово “Адраджэнне” он будет употреблять”. Відавочна, ён зразумеў, што ў складзенай сітуацыі адной вымовай ён можа не абысціся.

22 лютага 1930 г. у Маскву былі накіраваны дакументы пад агульнай назвай “Аб сувязі асобных членаў КП(б)Б з нацдэмаўскай контррэвалюцыйнай арганізацыяй і аб антыпартыйнай групіроўцы ў КП(б)Б”. У. Ігнатоўскі не абвінавачваўся ў прыналежнасці да “Саюза вызвалення Беларусі” (СВБ). Адзначаўся толькі яго ўдзел у арганізацыі так званай “групаўшчыны”. Але ж групоўка ўжо разглядалася як “антыпартыйная”. Адсюль вынікае, што У. Ігнатоўскі ўжо не мог быць членам партыі.

10 кастрычніка 1930 г. па выніках працы камісіі У. Затонскага і на выснове атрыманых з Беларусі дакументаў была прынята пастанова палітбюро ЦК ВКП(б), у якой адзначаўся факт арышту ў Мінску “контррэвалюцыйнай групы інтэлігенцыі” і ход разгляду справы “СВБ”. Асобны пункт тычыўся У. Ігнатоўскага: “Игнатовского (президента Белорусской академии наук) вывести из состава бюро ЦК и ЦКК КП(б)Б, передав на рассмотрение ЦКК КП(б)Б вопрос о его поведении по отношению к участникам контрреволюционной организации и о связях с ними”.

Адзначым, што і ў пастанове палітбюро ЦК ВКП(б), падпісанай І. Сталіным, ішла размова не аб непасрэдным удзеле Ігнатоўскага ў “СВБ”), а толькі аб “поведении по отношению к участникам контрреволюционной организации и о связях с ними” [5].

Пасля прыняцця пастановы ЦК ВКП(б) У. Ігнатоўскі яшчэ раз спрабуе сябе рэабілітаваць. Ён піша пісьмо ў ЦКК (КП)Б, у якім асуджае “так званае “адраджэнства” у Беларусі, больш таго, вызначае гэты тэрмін як фашызм. У. Ігнатоўскі сцвярджаў, што ён быў “зараджаны адраджэнствам, збіваўся на шкадлівы для партыі шлях”, але памыляўся несвядома і паступова выправіў свае памылкі. У заключэнне Усевалад Макаравіч адзначаў, што ён не заслугоўвае быць членам партыі, раскайваецца, але просіць даць магчымасць “працаваць пры якіх угодна ўмовах у далейшым, каб выкупіць сваю віну перад партыяй” [6].

Але “працэс пайшоў”. Камуністы ячэйкі Акадэміі навук БССР 15 кастрычніка 1930 г. прынялі рашэнне аб выключэнні У. Ігнатоўскага з партыі і паставілі пытанне аб зняцці яго з пасады прэзідэнта АН БССР. Апошні яшчэ раз спрабаваў выправіць палажэнне. Ён напісаў заяву ў ячэйку, у якой прызнаў сваю віну ў тым, што несвядома выконваў “соціальны заказ нашого заклітаго класоваго врага, служил интересам белорусской контрреволюции”. “Я твердо должен признать, – адзначаў У. Ігнатоўскі, – что политически я совершил предательство перед партией, хотя и не хотел этого сделать субъективно”. Тым не менш, ячэйка аставіла сваё рашэнне ў сіле.

Адзначым, што гэтае пісьмо, як і заява ў ЦКК аб прызнанні сваіх памылак, былі зроблены да прыняцця якіх-небудзь радыкальных мер у адносінах да асобы Ігнатоўскага.

25 кастрычніка 1930 г. 2 пленум ЦК КП(б)Б пры разглядзе пытання “О очередных задачах в нацполитике” прыняў рашэнне аб вывадзе Ігнатоўскага са складу ЦК і бюро ЦК. Дарэчы, на гэтым жа пленуме у сваім выступленні супрацоўнік НКУС Г. Рапарт адзначаў, што ў іх няма падстаў абвінавачваць Ігнатоўскага у прыналежнасці да “Саюза вызвалення Беларусі”. Сакратар ЦК КП(б)Б Гей пры гэтым заявіў, што “справа Ігнатоўскага перадаецца ў ЦКК КП(б)Б для высвятлення сувязяў яго з членамі “СВБ” і вырашэння пытання “аб магчымасці далейшага прабывання ў

шэрагах КП(б)Б” [7].

Праз месяц, 25 лістапада, У. Ігнатоўскі звярнуўся ў партыйную ячэйку, ЦК і ЦКК КП(б)Б з просьбай перагледзець рашэнне аб выключэнні яго з партыі, але безспяхова. Больш таго, 26 снежня гэтага ж года ён вызваліецца ад пасады прэзідэнта АН БССР. Праўда, 8 студзеня 1931 г. бюро ЦК КП(б)Б некалькі змягчыла фармуліроўку прычын звальнення: “согласно его просьбе”. 13 студзеня Савет Народных Камісараў БССР таксама пастанавіў; “задоволиць просьбу т. Ігнатоўскага У.М. і вызваліць яго ад абавязкаў прэзідэнта Беларускай акадэміі навук”. 16 студзеня 1931 г. прэзідыум і парткалегія ЦКК КП(б)Б выключаюць Ігнатоўскага з партыі. Яго апеляцыя аб пераглядзе пастанова была адхілена. 22 студзеня 1931 г. адпаведная пастанова была зацверджана бюро ЦК КП(б)Б. Больш таго, гэтаму рашэнню была прыдана значная агалоска. 24 студзеня па ўзгадненню з ЦК КП(б)Б пастанова была надрукавана ў цэнтральных газетах. На месцах, напрыклад, на заводзе “Камунар”, адбыліся адкрытыя партыйныя сходы, на якіх з інфармацыяй выступілі члены ЦКК. І гэта праз некалькі гадоў пасля таго, калі ўся рэспубліка віншавала У. Ігнатоўскага з юбілеем.

Усё гэта не магло не адбіцца на самаадчуванні і паводзінах Ігнатоўскага. У час адной з гутарак у ЦКК ён, у прыватнасці, заявіў: “Если хотите, сейчас самое антипартийное у меня – это упадническое настроение. Я по целым дням лежу, всякие страхи начинают соваться, у меня в мозгу что-то помутилось”.

Глыбокая дэпрэсія ўзмацнілася пасля допыта ў НКУС. Гэта быў адзіны выклік яго ў следчыя органы, прычым хутчэй як сведкі. У час гутаркі размова не ішла канкрэтна аб удзелу ў “Саюзе вызвалення Беларусі”. У. Ігнатоўскі растлумачыў свае паводзіны ў больш шырокім аспекце: ён працаваў для Беларусі. У прыватнасці, на допыце ён заявіў: “Я подтверждаю показания А. Цвикевича, что я с Кричевским разошелся по формуле: “ Ты иди работать для Беларуси на запад, а я пойду работать на восток”. Яго не затрымлівалі і пасля допыту Ігнатоўскі вярнуўся дадому, таму звесткі ў некаторых публікацыях аб нейкіх шматлікіх допытах і нават катаваннях не вытрымліваюць крытыкі.

Допыт у НКУС супаў з апублікаваннем у гэты ж дзень, 3 лютага

1931 г. у газеце “Звязда” артыкула В. Сербента “Аб выбарах новага прэзідэнта Акадэміі навук БССР”. Гэта, а таксама адказ сакратара ЦК КП(б) прыняць У. Ігнатоўскага згодна з яго просьбай раніцай 4 лютага 1931 г. з’явіліся, хутчэй за ўсё, апошнямі кроплямі, перапоўніўшымі, як кажуць, чашу цяжарнага. Пасля высокага ўзлёту Ігнатоўскі раптоўна, па сутнасці, стаў ізгоем у грамадстве. Ён не вытрымаў выпрабаванняў, якія выпалі на яго долю і раніцай 4 лютага, пасля няўдалага наведвання ЦК, застрэліўся. Ужо пасля яго смерці 5 лютага 1931 г. прэзідыум Камуністычнай Акадэміі выключыў У. Ігнатоўскага з складу акадэмікаў.

25 сакавіка 1931 г., ужо пасля смерці вучонага, камісія ЦКК ВКП(б) ў рашэнні па справе “СВБ” кваліфікавала дзеянні У. Ігнатоўскага толькі як свядомае ці несвядомае “прикрытие деятельности национал-демократов” [5].

На наш погляд, прычына самазабойства крыецца, хутчэй за ўсё, не ў пагрозях ці рэпрэсіях з боку ўлады, а ў асабістых перажываннях, той цяжкай маральна-псіхалагічнай абстаноўцы, якая склалася вакол У. Ігнатоўскага, канешне, не без удзелу ўлад.

Але логіка яго жыцця і ўчынкаў падказвае і другую, няхай не самую істотную, але сыграўшую пэўную ролю прычыну самазабойства. Асабістая трагедыя супала з крушэннем яго творчых планаў. Работа камісіі У. Затонскага, пачаўшаяся ў сувязі з гэтым барацьба з “нацдэмамі” адзначала канец беларусізацыі, справы, за якую змагаўся Ігнатоўскі і ад якой ён вымушаны быў пад ціскам адмовіцца. Таму гэта трагедыя не толькі асабістая, але і трагедыя патрыёта сваёй Радзімы.

Ігнатоўскі У.М. быў адноўлены ў партыі (пасмяротна) рашэннем бюро ЦК КПБ 31 кастрычніка 1990 г.

Выкарыстаныя крыніцы і літаратура

1. Ігнаценка І.М. Усевалад Ігнатоўскі і яго час / І. М. Ігнаценка, А. С. Кароль. – Мінск, 1991. – 121 с.
2. Кароль А. Ігнатоўскі У. М. / А. Кароль // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. Мінск, 1996. – т. 3. – С. 470-471.
3. Ігнатоўскі У. У газету “Звязда” / У. Ігнатоўскі // Звязда – 1929. – 28 чэрвеня – С. 3.

4. Протоколы заседаний бюро ЦК КП(б)Б // Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Фонд 4п. – Воп. 3. – Спр. 33. – Л. 665.
5. Академик Игнатовский: Документы и материалы / – Минск: Беларуская думка, 2010. – 275 с.
6. Материалы к протоколам ЦК КП(б). – НАРБ. – Фонд 15. – Воп. 28. – Спр. 9. – Л. 169.
7. Протоколы пленумов ЦК КП(б)Б – НАРБ. – Фонд 60. – Воп. 3. – Спр. 861. – Л. 42

ПЕРВАЯ МИРОВАЯ ВОЙНА И НАЦИОНАЛЬНЫЙ ВОПРОС В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БЕЛОРУССКИХ ПАРТИЙ И ОРГАНИ- ЗАЦИЙ (1914-1918 гг.)

Щавлинский Н.Б.

г. Минск, БНТУ

Первая мировая война, начавшаяся в августе 1914 г., принесла народам Российской империи большие неисчислимые бедствия, голод, нищету и страдания. В то же время война выдвинула на повестку дня вопрос о самоопределении народов, в том числе и белорусского.

Вместе с тем геополитическая ситуация, сложившаяся вокруг Беларуси, явилась весьма серьезным препятствием на пути решения этого вопроса. Во-первых, Беларусь за более чем столетнее пребывание в составе Российской империи, оказалась глубоко инкорпорированной в общероссийскую экономику и общеимперские государственно-политические структуры, испытала на себе со стороны России мощное культурно-языковое влияние, что, естественно, негативно сказывалось на процессе консолидации белорусского этноса, превращение его в нацию. Во-вторых, серьезным препятствием на пути становления и формирования белорусской нации являлось отсутствие у белорусов в тот период своей государственности. В составе Российской империи Беларусь не только не имела какой-либо политической самостоятельности, но не являлась даже административной единицей. В-третьих, не мене сложным препятствием на пути консолидации белорусского этноса являлся раздел белору-

сов по религиозному признаку на православных и католиков. Эту раздвоенность белорусского этноса широко использовали в своих корыстных целях, как царские власти, так и польский помещичье-клерикальный национализм. Например, защищая интересы польских помещиков в Беларуси, руководство организации «Стражи Кресовой» высказывалось следующим образом: «Совершенно неправдоподобно, чтобы белорусское движение могло создать свою обособленную белорусскую нацию с собственной культурой, стремящуюся к государственному самоопределению. Этому препятствуют черты и свойства самого белорусского народа, а также географические и геологические условия... Не вдаваясь в объективные подробности, следует лишь отметить, что, чем дальше на запад, тем больше белорус становится похожим на поляка, чем дальше на восток, тем он ближе к коренному русскому и легче с ним ассимилируется» [10, с. 145-146].

Все вышеуказанное и ряд других факторов значительно снижали рост самосознания белорусов, препятствовали решению многих задач на пути национального самоопределения.

Еще более усложнила эту проблему начавшаяся война. 31 июля 1914 г. западные, в том числе и белорусские губернии, были объявлены на военном положении. Власти сразу же взяли под строгий контроль периодическую печать и культурные учреждения. Населению запрещалась продажа газет и книг без разрешения военного начальства. В специальных постановлениях, изданных в этот период времени, подчеркивалось, что «все лица, в том числе и гражданское население подлежат военному суду и наказанию по законам военного времени, вплоть до смертной казни: 1) за бунт против верховной власти, 2) за умышленный поджог...» и т. д. [8, л. 59]. В результате этих причин и материальных затруднений вынуждены были прекратить свою деятельность такие белорусскоязычные издания, как «Беларус» и «Беларускае Выдавецкае таварыства» в Вильно, «Саха» в Минске, а также газета «Наша Ніва», являвшаяся долгие годы идейным и организационным центром белорусского движения.

Но, несмотря на неблагоприятные условия, – введение военного положения, физические и материальные потери – белорусское национальное возрождение продолжало развиваться.

После оккупации германскими войсками осенью 1915 г. Западной части Беларуси национальную работу на захваченной противником территории проводили «Белорусское общество помощи жертвам войны», «Белорусская социал-демократическая группа», «Хрысціянская злучнасць» и другие организации.

Осенью 1915 г. на оккупированной территории Беларуси с целью консолидации национальных сил был создан Белорусский народный комитет (БНК). Его деятели совместно с представителями польских, литовских и еврейских организаций поставили перед собой задачу возродить на землях Литвы и Беларуси независимое Великое княжество Литовское [3, л. 19]. С этой целью в конце 1915 г. по инициативе БНК была создана «Конфедерация Великого княжества Литовского», в состав которой вошли представители белорусских, литовских, польских и еврейских организаций.

Однако «возрождения» исторической Литвы не произошло. Впервые, с самого начала зарождения Конфедерации в ней на главную роль претендовали литовцы. На проходившем в г. Ковно 6 января 1916 г. заседании рады литовцев и латышей, был образован «Главный Литовский Комитет», который объявил независимость земель Бывшего Великого княжества Литовского. В третьем пункте акта объявления независимости говорилось, что «белорусы могли присоединиться (к Конфедерации – Н.Щ.) как третья составная часть [13, с. 81]. Как видно, литовцы в большей мере заботились о создании своего самостоятельного государства, боясь, что в совместном белорусском государстве они могут быть подвергнуты ассимиляции белорусским большинством. По подсчетам Белорусского общества помощи жертвам войны, под властью Германии оказалось около 1 млн. 500 тыс. белорусов. Кроме того, в «возрождении исторической Литвы» не была заинтересована кайзеровская Германия, которая стремилась усилить свою власть на захваченной территории, и не допустила создания белорусско-литовского государства [2, л. 1].

Но несмотря на это, на оккупированной Западной части Беларуси широкое развитие получила культурно-просветительная работа белорусских деятелей. Благодаря их стараниям «белорусский вопрос» впервые был вынесен на международный форум. В апреле 1916 г. в Лозанне на 3-й конференции народов белорусская делега-

ция во главе с В. Ластовским представила меморандум со сформулированным историко-культурным обоснованием прав белорусов. Затем, в соответствии с приказом, изданным фельдмаршалом Гинденбургом 7 июня 1916 г., белорусский язык признавался равноправным с польским и еврейским и имел право употребления в гражданской, культурной и административной жизни [6, л. 353]. В том же году на занятой германскими войсками территории Беларуси было открыто около 50 школ, а в 1917 г. – уже 128 белорусских школ [15, с. 81-82]. В декабре 1916 г. в Вильно начала выходить белорусская газета «Гомон», которая сыграла весьма важную роль в национально-культурном возрождении белорусского народа. Значительным событием в культурной жизни Вильно явилось открытие здесь в июне 1916 г. Белорусского клуба, на основе которого был открыт белорусский театр. Однако в данном случае нельзя в прямом смысле переоценивать немецкую поддержку, так как все успехи были достигнуты самими белорусами.

Что касается не оккупированной территории Беларуси, то здесь после стабилизации фронта в октябре 1915 г. на линии Двинск – Поставы – Барановичи – Пинск начался процесс оживления белорусского национального движения. В то время в таких городах, как Минск, Полоцк, Витебск, Смоленск, Могилев начали создаваться различные национально-культурные общества, клубы, кружки. Основными центрами таких объединений интеллигенции и молодежи были «белорусские хатки». Одной из самых активных была «Белорусская хатка» в Минске, которая была создана в начале 1916 г. по инициативе Минского отдела «Белорусского общества помощи потерпевшим от войны». Она размещалась в доме под № 18 по улице Захарьевской возле Красного костела. В ее деятельности, как и в работе общества, принимали активное участие В. Голубок, В. Фальский, А. Смолич, Л. Дубейковский, Ш. Ядвигин (Антон Левицкий), З. Бядуля, А. Павлович, Я. Форботко, Р. Земкевич, Я. Лёсик, Ф. Шантыр, З. Верас (Людвика Сивицкая), В. Левицкая и другие [12, с. 149].

Активное участие в работе «Белорусской хатки», также как и в работе Минского отдела общества, принимал Максим Богданович. В Минской губернии находилось большое количество беженцев, многие из них жили под открытым небом. Поэт, сам будучи смер-

тельно больным, не жалел сил, чтобы облегчить судьбу этих людей. Он никогда никого не учил, как жить и что делать. Сам образ жизни Богдановича был для интеллигенции и молодых людей образцом и примером служения Родине. Вот как вспоминала про это время Аполония Савёнок: «Ніхто не чытаў нам лекцыяў, не пераконваў, не агітаваў. Гэтыя выдатныя людзі выбралі найвастрэйшую зброю – мастацкае слова. Яны прамаўлялі да нас вуснамі нашых паэтаў – адраджэнцаў. Калі Смоліч дэкламаваў Купалава «Пад Нёманам» або Гарунова «Ты мой брат, каго зваць беларусам...», калі Галубок дэкламаваў гарачыя Купалавыя поклічы, калі Лявіцкая дэкламавала Цётчыны ды Буленчыны творы – тут была і любасць да роднай пакрыўджанай Бацькаўшчыны і слаўнай мінуўшчыны, і пашана да роднай мовы. Гэта было для нас і навукай, і клічам і заказам, і праграмай дзейнасці. Мы бачылі ідэю, тую высокую, вялікую ідэю змагання за волю свае Бацькаўшчыны і свайго народу...» [11, с. 18].

Несмотря на войну, белорусские деятели неоднократно поднимали вопрос об открытии на не оккупированной территории Беларуси университета. Например, в 1916 г. в условиях военных действий практически одновременно губернское земское собрание, Витебское губернское земское управление, Минская городская дума и Минское губернское земство ходатайствовали перед правительством об открытии университета в одном из городов Беларуси. Однако царское правительство, проводя русификаторскую политику в Беларуси, ответило на эти ходатайства отрицательно. Без должного внимания остались и последующие обращения городской интеллигенции к властям Могилева об открытии университета в этом городе [9, л. 7].

Большая культурно–просветительская работа проводилась в это время передовой белорусской интеллигенцией по изучению и сохранению памятников истории и культуры. Так, в апреле 1916 г. в Минске при Центральном городском комитете по инициативе художника К. Биске был создан Отдел опеки над памятниками искусства и культуры. Сотрудниками отдела были организованы различные хранилища, куда свозились многие произведения искусства, библиотеки и архивы. За короткий период времени было собрано около 36 тысяч единиц хранения. Здесь находилось более 4 тысяч редких фотоснимков и рисунков памятников архитектуры Беларуси.

В ноябре 1916 г. в Минске по инициативе отдела были проведены выставки, сбор денежных средств от которых перечислился в фонд охраны памятников [4, с. 19].

В этот период белорусское национальное движение охватило и беженские массы, основная часть которых сосредоточилась в центральных губерниях России и Поволжья. По сообщениям «Особого отдела по регистрации беженцев и оказанию помощи потерпевшим от военных бедствий», созданного в 1915 г. при комитете великой княгини Татьяны Николаевны, только в Тамбовской и Самарской губернии на 1 января 1917 г. находилось 126916 беженцев из Беларуси. В целом же, на 1 февраля 1917 г. количество беженцев из пяти западных губерний на территории России возросло до 1130042 человек [14, с. 57]. Во многих российских городах – Петрограде, Саратове, Казани, Ярославле, Самаре и др. – были созданы беженские комитеты, которые занимались национально-культурной работой. При беженских комитетах происходили еженедельные собрания, на которых собирались белорусские общественные деятели, студенты, священники, рабочие, обсуждалось положение Беларуси, читались лекции.

Наиболее активной беженской организацией являлось Белорусское общество в Петрограде по оказанию помощи потерпевшим от войны, организаторами и руководителями которого являлись Б. Эпимах Шыпило, Зм. Жилунович, Э. Будько, Я. Кавецкая и др. С целью поддержки постоянных связей с разбросанными по всей Российской империи беженцами, а также приобщения их к национально-культурной работе в Петрограде было налажено издание газет «Дзянніца» и «Светоч». Сыграв определенную роль в повышении самосознания белорусов, их объединении, газеты, тем не менее, в сложных условиях войны и военной цензуры вынуждены были 31 декабря 1916 г. прекратить свое существование [1, с. 244].

После Февральской революции 1917 г. значительно активизировались политические структуры в Минске, а также Петрограде, Москве и других городах России, являвшихся белорусским сосредоточением. Идеи национально-освободительного движения вызвали к жизни десятки партий и организаций, среди которых Белорусская социалистическая громада, Белорусская партия народных социалистов, Могилевский белорусский национальный комитет,

Гомельский союз белорусской демократии и др. В марте 1917 г. по инициативе Белорусской социалистической громады и Белорусской партии народных социалистов был созван съезд национальных организаций, целью которого являлась «консолидация национальных сил и направление их в русло борьбы за возрождение белорусского народа» [5, л. 37]. На съезде был создан Белорусский национальный комитет (БНК), основной задачей которого являлось добиться для Беларуси автономии в составе демократической России.

Однако народные массы, прежде всего крестьянство, не признали БНК и не поддержали его программу, так как основные ее разделы о земле и войне не отвечали их интересам. Не пользовалась широкой поддержкой со стороны широких народных масс и Центральная рада, которая была создана вместо БНК в июле 1917 г. на 2-ом съезде белорусских организаций. Рада в своей деятельности основное внимание уделяла национальному вопросу, а решение социальных задач откладывала до созыва Учредительного собрания. Такая политика белорусских организаций и партий приводила к тому, что трудящиеся массы откладывали им в доверии и переходили на сторону большевиков, которые в случае взятия власти обещали крестьянам землю, рабочим – фабрики, солдатам – мир. Не поддержало «автономистские» шаги белорусских организаций и партий и Временное правительство, которое отстаивало позиции «единой и неделимой России». В оппозиции к белорусскому национальному возрождению находились также эсеры и их союзники, отрицавшие возможность развития белорусской нации, ее культуры и языка.

Февральская революция активизировала не только деятельность национальных политических партий и организаций, но и значительно повлияла на успешное развитие белорусской культуры. В первые послереволюционные дни повсеместно, где была национально-сознательная белорусская интеллигенция и инициативная молодежь, начали создаваться белорусские культурно-просветительные общества, любительские драматические, хоровые, краеведческие, и другие кружки. В марте 1917 г. в Минске под эгидой Белорусского национального комитета было основано Товарищество белорусской культуры. С целью подъема культуры и материального уровня белорусского народа в декабре 1917 г. было создано Белорусское культурно-просветительное общество в

Бобруйске. Активное участие в возрождении белорусской культуры, национальной школы принимали преподаватели, которые в июле 1917 года основали Белорусский учительский союз. Важную роль для успешного развития белорусской культуры также имела периодическая печать. В 1917 г. в Беларуси издавались такие влиятельные газеты и журналы как «Вольная Беларусь», «Белорусская рада», «Витебский край» и мн. другие. На страницах этих изданий содержался призыв к возрождению национальной культуры, пропагандировались белорусский язык и культура, освещалось историческое прошлое белорусского народа.

Широкое развитие после Февральской революции 1917 г. получил белорусский театр, в деятельности которого принимали участие В. Фальский, Ф. Жданович, Я. Белорус, В. Тарасик, Сымон-Музыка, В. Голубок, Г. Григонис и др. Мощным источником в деле расширения и углубления самосознания белорусского народа явилась театральная самодеятельность. Например, культурно-просветительные кружки были созданы в Минске, Будславе, Слуцке, Грозово, Дукоре, Горках и др. городах и селах.

Однако вскоре здоровые устремления белорусских национальных деятелей по возрождению белорусской государственности, языка и культуры были прерваны событиями Октября 1917 г. Одна часть белорусских деятелей, выражавшая настроения основной массы рабочих, крестьян и средних слоев городского населения, поддерживала Советскую власть в Беларуси и приняла в ее строительстве самое активное участие.

Другая часть, объединившись вокруг Великой Белорусской рады (Центральная рада в октябре 1917 г. преобразована в ВБР – авт.), встретила Октябрь враждебно. Не признав Советской власти на территории Беларуси, Великая Белорусская рада совместно с другими национальными организациями выступили под лозунгом полного национального самоопределения. Для решения этой задачи в декабре 1917 г. был созван 1-й Всебелорусский съезд (конгресс), в ходе работы которого было выработано решение «создать в пределах белорусских земель высший орган власти – Всебелорусский Совет крестьянских, солдатских и рабочих депутатов» [16, с. 38]. Вместе с тем сформированный на территории Беларуси орган советской власти – Совет Народных комиссаров Западной области и

фронта – признал постановление Белорусского съезда «контрреволюционной попыткой свержения установленного в результате победы Октябрьской революции общественного и государственного строя». На этом основании в ночь на 18 декабря 1917 г. съезд был разогнан, а наиболее активные его деятели Я. Воронко, Т. Гриб, И. Середа, А. Червяков, И. Дворчанин, А. Бурбис, Я. Мамонько арестованы.

Вместе с тем созданный конспиративно после разгона съезда Исполком Всебелорусского съезда совместно с другими организациями продолжил борьбу за создание национальной государственности. В обстановке срыва мирных переговоров в Бресте, наступления германских войск, эвакуации Совета Народных комиссаров из Минска в Смоленск, Исполком 1-го Всебелорусского съезда решил взять власть в свои руки. 21 февраля 1918 г. он объявил себя властью, создал правительство – Народный секретариат и сообщил об этом в Уставной грамоте. Затем в оккупированном Минске Исполком съезда издал Вторую Уставную грамоту, в которой объявлялась Белорусская Народная республика (БНР), а Исполком был переименован в Раду БНР [7, л. 124].

Поскольку Первая и Вторая Уставные грамоты определяли принципы национально-государственного строительства Беларуси в составе России, с ними согласились даже меньшевики и эсеры, которые раньше игнорировали саму идею белорусской государственности.

Однако в силу того, что Брестский мирный договор разрывал Беларусь этнически и территориально на три части, Рада БНР вынуждена была игнорировать волю представителей русской ориентации и на заседании с 24-го на 25-е марта 1918 г. принять постановление о независимости Беларуси, о чем было объявлено в 3-й Уставной грамоте [7, л. 124-125].

Германская оккупационная администрация спокойно реагировала на эту акцию белорусских организаций, даже позволила развить им широкую деятельность в культурно-просветительной области. Уже в апреле 1918 г. Народный секретариат объявил белорусский язык государственным языком БНР. Все акты, документы и переписка правительственных учреждений должны были вестись только на белорусском языке. Большое значение Народный секретариат

придавал созданию белорусской национальной школы. В 1918 г. в зоне немецкой оккупации действовало более 350 белорусских национальных школ. В местечке Свислочь работала учительская семинария, в Слуцке, Будславе, Минске, Новогрудке, Гродно действовали белорусские гимназии. С апреля 1918 г. в Минске была открыта Белорусская государственная консерватория.

Возрождение белорусской национальной школы, особенно быстрый рост начальных школ, повлияли на белорусское книгоиздание. В Минске были основаны издательские общества «Зорянка» и «Вольная Беларусь». В Вильно работала типография М. Кухты, которая издала «Белорусскую грамматику для школ» Б.А. Тарашкевича. Широкого развития в условиях оккупации достигла периодическая печать. В 1918 г. под контролем Народного секретариата издавалось более 14 газет и журналов.

И все же, несмотря на то, что оккупационные власти позволили Народному секретариату и Раде БНР развить деятельность в области образования и культуры, все вопросы государственного уровня на оккупированной территории Беларуси решали самочинно. В результате БНР не смогла осуществлять свою юрисдикцию на этнической территории белорусов. Не было армии, полиции, действенных органов местного самоуправления, отсутствовала финансовая система.

В свете сказанного вполне очевидно, что деятели БНР, пытаясь создать белорусскую государственность в условиях оккупации, оказались перед сложным выбором. Реально имелось только два пути: вести борьбу с оккупантами, объединяя при этом все патриотические силы, либо сотрудничать с оккупационными властями. Был избран второй путь. Прогерманская ориентация, тем не менее, не нашла поддержки у населения как на оккупированной территории, так и за ее пределами.

Большинство рабочих, крестьян и солдат объединились под идеей создания белорусской государственности на основе Советов в контакте с Россией, носителями которой были Белорусский национальный комиссариат (Белнацком) и Белорусские секции РКП (б). В своей деятельности Белнацком и Белорусские секции РКП (б) постоянно наталкивались на противодействие со стороны Облискомзапа и Северо-западного обкома РКП (б), которые по существу от-

вергали право белорусского народа на его самоопределение. К тому же серьезным препятствием на пути строительства белорусской государственности являлась тактика, которую большевистская власть проводила в целях экспорта революции в западные страны.

Однако Центральный комитет Российской Коммунистической партии большевиков не мог не учитывать активной деятельности белорусских организаций, как на оккупированной территории, так и на свободной части Беларуси и в России, направленной на создание своей государственности, и вынужден был 24 декабря 1918 г. принять решение о создании ограниченного в правах советского белорусского государства. В результате 1 января 1919 года была объявлена БССР.

Таким образом, деятельность белорусских партий и организаций в годы Первой мировой войны, была направлена на создание национальной государственности, развитие языка и культуры белорусского народа.

Использованные источники и литература

1. Александровіч С.Х. Пуцявіны роднага слова / С.Х. Александровіч – Мінск: “Выд-ва БДУ”, 1971. – 248 с.
2. БГАМЛІИ. Фонд. 3. – Оп. 1. - Д. 131.
3. БГАМЛІИ. Фонд. 3. – Оп. 1. – Д. 139.
4. Дзянісаў У. 3 гісторыі аховы помнікаў / У. Дзянісаў // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. – Мінск. – 1984. - № 3. – С. 19-20.
5. НАРБ. Фонд. 60. – Оп. 3. – Д. 176.
6. НАРБ. Фонд. 60. – Оп. 3. – Д. 599.
7. НАРБ. Фонд. 325. – Оп. 1. – Д. 21.
8. НАРБ. Фонд. 705. – Оп. 1. - Д. 27.
9. НАРБ. Фонд. 2084. – Оп. 1. – Д. 257.
10. Октябрь 1917 и судьбы политической оппозиции: в 3-х ч. / Совмест. рос.-белор. исслед. – Гомель: Белор. Агенство науч. – тех. и деловой информации. – 1993.- Ч. 2: У истоков противостояния: Материалы и документы по истории общественных движений и политических партий Республики Беларусь. – 227 с.
11. Савёнак А. Калісьці ў Мінску / А. Савёнак // Беларуская мова і літаратура ў школе. – 1991. - № 12. С. 17-19.

12. Скалабан В.В. В это суровое и важное время: Максим Богданович в Минске – В.В. Скалабан // Неман. – 1981. - № 12.. – С. 141-149.

13. Станкевіч Ад. Да гісторыі беларускага палітычнага вызвалення / Ад. Станкевіч. – Вільня: «Шляху моладзі», 1934. – 127 с.

14. Шашкевич Н.С. Приговор революции: Крушение антисоветского движения в Белоруссии: 1917-1925 / Н.С. Шашкевич. – Минск: Изд-во Университетское, 1985. – 303 с.

15. Шчаўлінскі М. Б. Развіццё культуры Беларусі (1863-1917) / М.Б. Шчаўлінскі. – Мінск: “БДАТУ”, 2013. – 124 с.

16. Турук Ф. Белорусское движение: Очерк истории национального и революционного движения белорусов / Ф. Турук. – Москва: Типография «Под/отдела Инвалидов», 1921. – 143 с.

ВОІНСКІЯ НЕКРОПАЛІ ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ Ў КУЛЬТУРНАЙ СПАДЧЫНЕ МЯДЗЕЛЬСКАГА РАЁНА

Якубінская А. Дз.,

Мінск, БНТУ

Шлях да адраджэння ў нашай краіне памяці гістарычных месцаў Першай сусветнай вайны надзвычай нялёгка, ён суправаджаецца дзесяцігоддзямі забыцця і абьякавасці. Адным з самых драматычных вынікаў гэтай вайны з’яўляецца мноства безымянных брацкіх магіл рускіх воінаў, некропаляў нямецкіх воінаў і змешаных пахаванняў, якія з’яўляюцца не толькі мемарыяламі памяці, але і своеасаблівымі сімваламі прымірэння. Як аб’екты гісторыка-культурнай спадчыны воінскія некропалі і Рускай імператарскай арміі, і аўстра-венгерскіх, і нямецкіх воінаў з’яўляюцца роўназначнымі. Бо людзі, спыняючыся ля воінскіх пахаванняў, заўжды ўспамінаюць не толькі пра свае пакуты, яны думаюць пра ахвяры іншых краін.

Вядома, што на тэрыторыі Беларусі знаходзіцца не менш за трыста месцаў воінскіх пахаванняў Першай сусветнай вайны, з іх больш за 90 расійскіх, каля 120 нямецкіх і аўстра-венгерскіх, каля 60 змешаных (расійскіх, нямецкіх і аўстра-венгерскіх) [3, с. 22]. Частка пахаванняў застаецца невядомай, частка страчана назаўжды, памяць аб некаторых жыве толькі ва ўспамінах мясцовых жыхароў. Пахаванні абодвух бакоў размяшчаюцца ўздоўж усёй былой лініі

фронту і сёння зафіксаваны на тэрыторыі Віцебскай, Мінскай, Гродзенскай і Брэсцкай абласцей Рэспублікі Беларусь.

Першыя мерапрыемствы па ўладкаванні пахаванняў Першай сусветнай вайны пачаліся яшчэ ў 1920-я гады. Міжнародныя абавязальнасці аб ушанаванні памяці паўшых воінаў і, ў сувязі з гэтым, падтрыманні ў належным парадку воінскіх пахаванняў былі зацверджаны артыкуламі № 225 і № 226 Версальскага мірнага дагавора ад 28.06.1919 г. Артыкулы абавязвалі паважаць і падтрымліваць магільны салдатаў пахаваных на тых ці іншых тэрыторыях, перадаваць інфармацыю аб лакалізацыі і колькасці пахаванняў, дапамагаць спецыяльным камісіям у састаўленні і перадачы спісаў загінуўшых з інфармацыяй, неабходнай для ідэнтыфікацыі астанкаў, таксама прадугледжвалася неабходнасць задавальнення просьбаў аб перапахаванні загінуўшых воінаў згодна з нацыянальным заканадаўствам той краіны, дзе яны знаходзіліся [4, с. 82]. На тэрыторыі Заходняй Беларусі праца па нагляду за воінскімі пахаваннямі ажыццяўляла Міністэрства грамадскіх работ Польшчы, паводле распараджэння польскага ўраду ад 27.08.1922 г. [3, с. 17]. Акрамя таго, грамадскія арганізацыі, органы гарадскога і сельскага самакіравання, царкоўныя структуры розных канфесій, мясцовыя жыхары, замежныя таварыствы і грамадзяне (асабліва нямецкія) за перыяд з 1921 па 1939 гады праводзілі належныя мерапрыемствы для захавання і добраўпарадкавання воінскіх пахаванняў незалежна ад іх дзяржаўнай прыналежнасці [3, с. 22]. Такім чынам, адбывалася даволі добра арганізаваная міжнародная дзейнасць па добраўпарадкаванні воінскіх пахаванняў. У межах гэтай дзейнасці драўляныя крыжы былі зменены на індывідуальныя бетонныя надмагіллі, якія былі некалькіх відаў: пліты ў выглядзе стылізаванага крыжа, пліты квадратнай формы, вертыкальныя бетонныя крыжы. Згодна з тагачаснымі міжнароднымі правіламі, незалежна ад нацыянальнай прыналежнасці пахаванага воіна надпісы з крыжоў пераносіліся на бетоннае надмагілле на мове той краіны, дзе знаходзілася пахаванне [2, с. 671]. Пэўных патрабаванняў для афармлення воінскіх некропаляў не існавала. На германскіх і змешаных некропалях усталяваліся абеліскі, мемарыялы з каменя і бетона. Работа па перапахаванні і добраўпарадкаванні воінскіх пахаванняў Першай сусветнай вайны на тэрыторыі СССР практычна не праводзілася. У сувязі

з гэтым выключэнне складаюць усталяваныя пасля Вялікай Айчыннай вайны і ў канцы 1980-х гг. помнікі на чатырох брацкіх магілах рускіх воінаў у Мядзельскім раёне. У 1990-я гады ініцыятарамі ўсталявання мемарыяльных знакаў становяцца мясцовыя жыхары. У 1995 г. сфарміраваўся 52-гі асобны спецыялізаваны пошукавы батальён (дзейнічае пры Упраўленні па ўвекавечанню памяці абаронцаў Айчыны і ахвяраў вайны Узброеных Сіл Рэспублікі Беларусь), які займаецца пошукам, экзгумацыяй і перапахаваннем астанкаў, вызначэннем межаў воінскіх пахаванняў [11, с. 127]. Пачатак працэсу пашпартызацыі воінскіх пахаванняў перыяду Першай сусветнай вайны паклала пастанова Міністэрства абароны Рэспублікі Беларусь ад 22.10.2003 г. “Аб зацвярджэнні інструкцыі аб парадку дзяржаўнага ўліку воінскіх пахаванняў у Рэспубліцы Беларусь” [11, с. 134]. Важную работу па аднаўленню і дабраўпарадкаванню воінскіх пахаванняў вядзе Народны саюз Германіі з сярэдзіны 1990-х гадоў. Намаганнямі гэтага саюза і валанцёрскай моладзі было адноўлена і ўладкавана каля 35 воінскіх некропаляў [10, с. 10].

У Мядзельскім раёне Мінскай вобласці дакладна вызначана 20 месцаў воінскіх пахаванняў, сярод іх 7 брацкіх магіл воінаў Рускай імператарскай арміі, 12 месцаў пахаванняў нямецкіх салдат і афіцэраў, 1 некропаль са змешанымі пахаваннямі. Большасць воінскіх пахаванняў ў Мядзельскім раёне Мінскай вобласці з’явілася вясной 1916 г., бо адной з самых драматычных падзей Першай сусветнай вайны на тэрыторыі Беларусі сталася наступленне вайсковых частак Рускай імператарскай арміі вясной 1916 г. у раёне возера Нарач, якое ў гістарычнай літаратуры атрымала назву Нарачанская (Нарацкая) аперацыя. Тэрміны правядзення аперацыі 18 (5) – 30 (17) сакавіка 1916 г. Мэтай наступлення і далейшага прарыву германскіх умацаванняў з’яўлялася дапамога саюзнікам (французскай арміі), што вялі цяжкія абарончыя баі падчас Вердэнскай аперацыі. Пасля спынення Свянцянскага прарыву ўвосень 1915 г. на Усходнім фронце амаль адсутнічалі баявыя дзеянні мабільнага характару, і вайна набыла пазіцыйны характар. Паўсюль былі ўзведзены палявыя ўмацаванні, таму характар аперацыі ўяўляў сабой прарыв жалезабятонай фартыфікацыі ва ўмовах пастаянных контратак нямецкіх вайсковых частак, якія суправаджаліся выкары-

станнем атрутных газавых сродкаў. У выніку, адцягнуўшы на сябе значныя рэзервы праціўніка, прасунуўшыся за 12 дзён на дзесяць кіламетраў у заходнім накірунку, 2-я армія здолела аблегчыць становішча саюзнікаў – наступленне немцаў пад Вердэнам спынілася. Згодна з апублікаванымі дадзенымі людскія страты 2-й арміі склалі 77427 салдат і 1018 афіцэраў (чвэрць асабовага саставу арміі да пачатку аперацыі) [8, с. 320]. Людскія страты нямецкага боку дакладна не высветлены і ацэньваюцца прыкладна ў трыццаць-сорак тысяч чалавек [3, с. 16]. Пазіцыйная вайна на тэрыторыі Беларусі працягвалася да 15 снежня 1917 г., а акупацыя да 3 сакавіка 1918 г.

У адпаведнасці з дадзенымі аб размяшчэнні 2-й арміі можна меркаваць, што ў брацкіх магілах рускіх воінаў і на змешаным некропалі верагодна пахаваны салдаты 1-га, 27-га армейскіх, 1-га сібірскага і 7-га кавалерыйскага карпусоў пад камандаваннем генерала М.М. Пляшкова, 34-га армейскага і 4-га сібірскага карпусоў пад камандаваннем генерала Л.О. Сірэліуса, 5-га, 36-га, 3-га сібірскіх карпусоў і уральскай казацкай дывізіі пад камандаваннем генерала П.С. Балуева [7, с. 60-61]. Воінаў Рускай імператарскай арміі, якія загінулі (памерлі) падчас баявых дзеянняў, харанілі згодна з праваслаўным пахавальным абрадам, над магіламі ўсталёўвалі драўляныя крыжы. Абавязкамі мясцовых святароў была праца па ўладкаванні брацкіх могілнікаў і будаўніцтва памінальных капліц [9, с. 693]. Напрыклад, у царкоўна-прыходскім летапісе пратаірэя Паўла Сасноўскага, што службыў у прыходзе Прарока Іллі ў в. Нарач амаль 50 гадоў, змешчаны запісы аб пахаванні воінаў Малаяраслаўскага, Новаторжскага, Вяземскага, Старарускага палкоў 29-й дывізіі [1, с. 436].

Некропалі, дзе пахаваны воіны Рускай імператарскай арміі маюць шэраг агульных рыс. Па-першае, магілы рускіх салдат лакалізаваны пераважна ва ўсходнім накірунку ад возера Нарач. Гэта магілы ў вёсках Чарэмшыцы, Вузла, Княгінін, Брусы, Баяры, Мінчакі, Навасёлкі. Па-другое, усе месцы пахаванняў абазначаны як брацкія магілы, што дае падставы лічыць, што воіны маглі загінуць амаль адначасова, ці то падчас актыўных баявых дзеянняў вясной 1916 г., ці то ў выніку газавых атак праціўніка. Па-трэцяе, з вялікай доляй верагоднасці можна сцвярджаць, што колькасць пахаваных воінаў вызначана прыблізна, у большасці брацкіх магіл пахавана

больш за сто загінуўшых. Так, на помніку ў Чарэмшыцах адзначана, што там пахавана 700 рускіх салдат, на грамадзянскім могільніку ў в. Вузла пахавана 45 воінаў, на грамадзянскім могільніку ў в. Княгінін 2500 воінаў, за 0,3 км на паўночны ўсход ад в. Брусы ў брацкай магіле пахавана 400 воінаў, на могілках у Навасёлках пахавана каля 100 воінаў, на могілках у в. Мінчакі пахавана 100 воінаў, якія памерлі ў шпіталі пасля ранення ў 1916 г., ля в. Баяры колькасць пахаваных воінаў на помніку не адзначана. Па-чацвертае, на ўсіх месцах пахаванняў усталяваны мемарыяльныя помнікі, якія ўяўляюць сабой вялікія камяні з прымацаванымі да іх шыльдамі з надпісамі на рускай мове прыкладна аднолькавага зместу: указана колькасць пахаваных рускіх салдатаў, што загінулі падчас Першай сусветнай вайны ў ходзе Нарачанскай аперацыі 1916 г. Па-пятае, на ўсіх мемарыяльных помніках прозвішчы і імёны загінуўшых адсутнічаюць і магілы безымянныя.

Некаторыя некропалі рускіх воінаў маюць шэраг асаблівасцяў. Так, на некропалі ля вёскі Баяры ўсталяваны металічны крыж, абнесены металічнай агароджай і вялікі камень. Мемарыяльная пліта мае надпіс на беларускай мове, у якім адзначана, што месца пахавання ўладкавана мясцовым жыхаром А.С. Бяляўскім. Ля некропалі ў в. Навасёлкі знаходзіцца адзінкавае пахаванне мясцовай жыхаркі Алены Берняковіч, датаванае 1985 г. Згодна з мясцовай легендай, якую можна і сёння пачуць ад мясцовых жыхароў, дзяўчына ў трынаццацігадовым узросце працавала ў ваенным шпіталі, што знаходзіўся побач з вёскай, закахалася ў параненага салдата, які неўзабаве памёр, жанчыну пахавалі побач з некропалем згодна з яе запаветам. На некропалі ля в. Чарэмшыцы ўсталяваны драўляны крыж на падставе, якая ўпрыгожана георгіеўскай стужкай. На шэрагу брацкіх магіл рускіх воінаў мемарыяльныя знакі былі ўстаноўлены яшчэ ў савецкі перыяд. На брацкіх магілах ў вёсках Брусы, Чарэмшыцы і Вузла мемарыяльныя помнікі былі ўсталяваны пасля заканчэння Вялікай Айчыннай вайны мясцовымі органамі ўлады, на самай вялікай ў Мядзельскім раёне брацкай магіле ў в. Княгінін у канцы 1980-х гг. з ініцыятывы прыватных асоб і мясцовай адміністрацыі на грамадзянскім могільніку быў усталяваны мемарыяльны знак [2, с. 672]. Брацкія магілы ў вёсках Брусы, Вузла, Княгінін атрымалі статус помнікаў гісторыі і культуры Беларусі

яшчэ ў 1987 г. [6, с. 69-78]. Далучэнне брацкіх магіл рускіх салдат 1916 г., што знаходзяцца ля вёсак Брусы, Вузла, Чарэмшыцы, да Дзяржаўнага спісу гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь было зацверджана пастановай Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь № 578 ад 14.05.2007 г., згодна з ёй брацкім магілам нададзены статус гісторыка-культурных каштоўнасцей рэгіянальнага значэння [5, с. 564-571].

На тэрыторыі Мядзельскага раёна вядома 12 некропаляў нямецкіх салдат і афіцэраў, якія знаходзяцца ў в. Буйкі (2 пахаванні), в. Варашылкі, п. Засвір, в. Ідоліна, в. Карабаны, в. Калодна, в. Канстанцінава, курортным пасёлку Нарач, в. Пронькі (3 пахаванні). Згодна з успамінамі мясцовых жыхароў яшчэ адзін некропаль знаходзіцца ў в. Пасынкі, на сёняшні дзень страчаны. “Чорнымі капальнікамі” знішчаны пахаванні ля в. Лотва. На змешаным некропалі і некропалях германскіх салдат і афіцэраў пахаваны воіны 115 пяхотнай дывізіі у складзе 136-га, 171-га палкоў, 40-га рэзервовага, частак 22-га драгунскага і 229 артылерыйскага палкоў, 31-й пехотнай дывізіі ў складзе 166-га, 174-га, 70-га палка, частак 31-га, 67-га, і 155-га артылерыйскіх палкоў, 1-й роты 27-га піянерскага батальёна, 21-га батальёна пешай артылерыі, батальёна цяжкага артылерыйскага палка, каманды лыжнікаў, 75-й рэзервовай дывізіі ў складзе 249-га, 250-га, 251-га рэзервовага палка, 75-га цяжкага рэзервовага палка, 38-га цяжкага артылерыйскага батальёна, 45-га рэзервовага эскадрона, 75-й рэзервовай піянерскай роты [7, с. 44-45].

Германскія некропалі, як і рускія, маюць шэраг агульных і адметных рыс. Па-першае, магілы германскіх салдат лакалізаваны на заходнім накірунку ад возера Нарач. Па-другое, германскія некропалі маюць індывідуальныя надмагільныя пліты, на многіх з іх чытаюцца надпісы пераважна на польскай мове. На тэрыторыі Беларусі надмагільныя надпісы на тыпавых помніках (стылізаваных ці вертыкальных крыжах) выбіты пераважна на польскай мове, але сустракаюцца надпісы і эпітафіі на нямецкай, асабліва, калі гэта індывідуальны помнік ці пахаваны афіцэр. Па-трэцяе, большасць нямецкіх і змешаных некропаляў маюць агароджу у выглядзе бетонных слупоў (дзе-нідзе з металічнымі ланцугамі), на якіх выбіты крыжы, а таксама ўмацаваныя каменнем земляныя валы (пахаванні

ў в. Пронькі, п. Засвір, в. Карабаны, в. Буйкі, в. Канстанцінава). Па чацвёртае, на пяці некропалях усталяваны металічныя ці драўляныя крыжы, помнікі, памятныя пліты. Так, на воінскім некропалі ў в. Буйкі ўсталяваны металічны крыж і памятная пліта. У цэнтры воінскага некропаля ў п. Засвір знаходзіцца група з трох металічных крыжоў і чугунная памятная пліта. У в. Карабаны часткова захаваўся ўнікальны помнік з камяня: на надмагіллі сядзіць нямецкі салдат, які трымае ў руках апушчаны меч і шчыт. Нажаль помнік разбураецца і патрабуе неадкладнай рэстаўрацыі. У в. Канстанцінава ўсталяваны дубовы крыж, які некалькі разоў падымалі і ўмацоўвалі мясцовыя жыхары [2, с. 670]. У курортным пасёлку Нарач добра захавалася індывідуальнае нямецкае пахаванне, на якім усталяваны помнік вышынёй 1 м з эпітафіяй на нямецкай мове. На паўночнаўсходнім ускрайку в. Пронькі ў цэнтральнай частцы некропаля знаходзіцца каменны помнік з надпісам на нямецкай мове: “Героям 80-й рэзервовай дывізіі” і вялікі металічны крыж з памятнай чыгуннай плітой. На паўднёва-заходнім ускрайку в. Пронькі ў цэнтры некропаля размешчаны адрэстаўраваны Народным саюзам Германіі масіўны помнік з надпісам на нямецкай мове: “Героям 250-га рэзервовага пяхотнага палка”, які датуецца 1916г. Па-пятае, некропалі, што знаходзяцца ў межах грамадзянскіх могільнікаў, амаль не дглядаюцца, помнікі разбураюцца, нярэдка, тэрыторыя воінскіх пахаванняў занятая больш познімі пахаваннямі мясцовых жыхароў, напрыклад, некропаль у в. Карабаны. Па-шостае, для некаторых індывідуальных помнікаў і надмагільных плітаў характэрна выява апушчанага мяча або мяча перакрываванага з лаўровай галінкай.

На тэрыторыі Мядзельскага раёна у п. Нарач у цэнтральнай частцы старых каталіцкіх могілак знаходзіцца змешаны некропаль, на якім пераважаюць пахаванні нямецкіх салдат, захавалася некалькі рускіх. Наяўнасць змешаных пахаванняў сведчыць аб тым, што абодва бакі выконвалі нормы міжнароднага гуманітарнага права па пытаннях пахавання загінуўшых ваеннаслужачых у залежнасці ад занятай імі ў выніку баёў тэрыторыі. На гэтым некропалі ўсталяваны пастамент, вышынёй прыкладна 4 м, на вяршыні якога фігура раскінуўшага крылы арла, на барэльефе ёсць выявава мяча і лаўровай галінкі, захаваўся надпіс на нямецкай мове: “У гонар і памяць героям, паўшым за сваю Айчыну. XXI армейскі корпус”. Вакол пас-

тамента складзены крыжы, якія захаваліся ад страчаных пахаванняў, бо хаця тры участкі некропаля і агароджаны каменнымі слупамі, але яны блізка прымыкаюць да грамадзянскіх пахаванняў, якія нібы паглынаюць вайсковыя, таму частка пахаванняў страчана ці разбураецца. Справа ў тым, што ў в. Нарач Мядзельскага раёна з 1916 г. знаходзіўся штаб германскага корпуса, захавалася царква, якая была ўладкавана пад нямецкі лазарэт, таму пахаванні тут даюцца 1916-1917 гг.

Такім чынам, большасць воінскіх некропаляў на тэрыторыі Мядзельскага раёна маюць шэраг аднолькавых рыс. Па-першае, пахаванні абодвух бакоў з’явілася ў прыфрантавой паласе, пры шпіталях, на сельскіх ці гарадскіх могільніках амаль адначасова ці за кароткі тэрмін, калі забітых (памерлых ад атрыманых раненняў) хавалі неўзабаве пасля баявых дзеянняў. Па-другое, адметная рыса воінскіх пахаванняў перыяду Першай сусветнай вайны наяўнасць змешаных некропаляў. Па-трэцяе, індывідуальныя надмагіллі захаваліся пераважна на нямецкіх ці змешаных некропалях. Па-чацвёртае, над безымяннымі магіламі, якія знаходзяцца на нямецкіх ці змешаных некропалях, таксама ўсталяваны тыповыя помнікі з надпісамі на польскай мове: “невядомы нямецкі салдат” ці “невядомы рускі салдат”. Па-пятае, да сёняшняга дня большасць аб’ектаў не маюць ахоўнага статусу, бо, за выключэннем трох брацкіх магіл рускіх воінаў, яны не ўключаны ў Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь.

Выкарыстання крыніцы і літаратура

1. Барыс, С.В. Нарачанскі край: ад Спяглянкі да Вялікі / С.В. Барыс, А.С. Рогач. – Мінск : Зміцер Колас, 2016. – 507 с.

2. Богданов, В.А. Воинские захоронения Первой мировой войны на территории Беларуси: современное состояние // Беларусь у гады Першай сусветнай вайны. Сморгоншчына: трагедыя, гераізм, памяць: матэр. Міжнар. навук.-практ. канф. (Сморгонь, 18-19 мая 2007 г.) / навук. рэд. А.М. Літвін, У.В. Ляхоўскі ; рэдкал. : М.У. Мясніковіч [і інш.]. – Мінск : Чатыры чвэрці, 2009. – 740 с. – С. 666-678.

3. Вабішчэвіч, А. Стан і захаванне воінскіх пахаванняў Першай сусветнай вайны ў Заходняй Беларусі ў 1921-1939 гг. // Беларускі гістарычны часопіс. – 2014. – № 9. – С. 15 – 22.

4. Версальский мирный договор / полный перевод с французского подлинника под ред. Ю.В. Ключникова и Андрея Сабанина. – Москва : издание Литиздата НКВД, 1925. – 198 с.

5. Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь / склад. В.Я. Абламскі, І.М. Чарняўскі, Ю.А. Барысюк. – Мінск : БЕЛТА, 2009. – 684 с.

6. Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Мінская вобласць / Акадэмія навук БССР, Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору, Беларуская Савецкая Энцыклапедыя. – Мінск : Беларуская Савецкая Энцыклапедыя, 1987. – Кн. 2. – 307 с.

7. Подорожный, Н.Е. Нарочская операция в марте 1916 г. / Н.Е. Подорожный. – М. : Воениздат, 1938. – 178 с.

8. Смольянинов, М.М. Нарочская операция Первой мировой войны // Беларусь у гады Першай сусветнай вайны. Смаргоншчына: трагедыя, гераізм, памяць: матэр. Міжнар. навук.-практ. канф. (Смаргонь, 18-19 мая 2007 г.) / навук. Рэд. А.М. Літвін, У.В. Ляхоўскі ; рэдкал. : М.У. Мясніковіч [і інш.]. – Мінск : Чатыры чвэрці, 2009. – 740 с. – С. 313-322.

9. Цитович, Б.Б. Музеефикация следов Первой мировой войны // Беларусь у гады Першай сусветнай вайны. Смаргоншчына: трагедыя, гераізм, памяць: матэр. Міжнар. навук.-практ. канф. (Смаргонь, 18-19 мая 2007 г.) / навук. Рэд. А.М. Літвін, У.В. Ляхоўскі ; рэдкал. : М.У. Мясніковіч [і інш.]. – Мінск : Чатыры чвэрці, 2009. – 740 с. – С. 688-708.

10. Шарков, А.В. Воинские захоронения Первой мировой войны в Беларуси / А.В. Шарков, В.Д. Селеменев. – Минск : НАРБ, 2010. – 188 с.

11. Шумский, В.В. Некоторые уроки Первой мировой войны. Воинские захоронения периода Первой мировой войны на территории Республики Беларусь // Беларусь у гады Першай сусветнай вайны. Смаргоншчына: трагедыя, гераізм, памяць: матэр. Міжнар. навук.-практ. канф. (Смаргонь, 18-19 мая 2007 г.) / навук. Рэд. А.М. Літвін, У.В. Ляхоўскі ; рэдкал. : М.У. Мясніковіч [і інш.]. – Мінск : Чатыры чвэрці, 2009. – 740 с. – С. 121-146.